KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf. Mártius, Aprilis. 1879. 2-ik füzet.

A SZÉKELY-KERESZTURI UNITÁRIUS HITKÖZSÉG TÖRTÉNETI RAJZA KEZDETÉTŐL MOSTANIG.

I.

V. Kelemen pápa (1305-től 1314-ig) azon elvet állitván fel: a pápáknak teljes szabad hatalmuk van minden egyházi hivatalon; közvetlen utóda XXII. János azt gyakorlatba is vette, s 1332-ben a magyarországi s erdélyi papi jövedelmek tizedét hat éven át mindenünnen a pápai pénztárba fizettetni rendelte. Ezen rendelethez akkori magyar király Róbert Károlynak is szava lehetett volna; de ő mint Anjou, nápolyi királyházbeli herczegpápák pártfogása által jutott volt királyi székébe, miért háládatosnak kelletvén lennie, a tized elrendelt fizetését országában nemcsak megengedte, hanem végrehajtását maga részéről is hathatósan parancsolta annyival inkább, mert a begyülendett összeg egyharmada neki engedtetett által. [1]). Ily pápai s királyi intézkedéseknek hódolva fizették aztán 1332—1337 folytában érsekek, püspökök, apátok, prépostok, esperesek, városi, falusi papok, átaljában minden papi hivatalt viselők vagy helyetteseik jövedelmeikből az illető tizedet.

Bészedői jegyzéket vittek arról, hol, kitől, mennyit vettek bé, s ha a fenmaradt jegyzéktöredékek szerinti fizetések mennyisége biztos alapul vétethetik a hitközségek, faluk népességének, vagyonosságának meghatározhatására: ugy Székely-Keresztur már akkor ugy tűnik fel, mint legjelentékenyebb község, minden esetre egyike a legjelentékenyebbeknek Udvarhelyszékben, minthogy papja hivataltársai közt legtöbb jövedelmi dézmát fizetett [2]).

Kereszturhoz, mint anyaegyházi községhez kétségkivül tartoztak leányhitközségek is, aránylag hozzájárulva a papi jövedelem gyarapitásához; de más több anyahitközségek is ily körülmények közt léteztek; az oknál fogva tehát Keresztur érintett jelentékenysége alaposan kétségbe nem vonható, annál inkább nem, mert ké-

[1]) St. Katona, Historia critica regum Hungariae, Budae 1790. — 8. tom. 9. pag. 136, 237.

[2]) Nemzeti Társalkodó. 1838. II. félév. Kolozsvártt 4. r. 45. lap.

sőbben is épen nem csökkent, hanem inkább növekedett. Onnan van, hogy midőn Udvarhely anyaszék szükségesnek látta saját kerületében egy fiuszéket alakitani: székhelyéül a Nagy-Küküllő jobbpartján nyilt téren feküdt Keresztúrt választotta, s a fiuszék Keresztúrról neveztetett el.

A XVI-ik század első felében Sz. Keresztur két községre szakadt. Alsó része falu maradt, a felső fejedelmi kiváltságot nyerve város lett. Mily viszonyban éltek ezek egymással azóta: rajzolni nem tartozván feladatomhoz, áttérek egyházi történeteik vázolására, mennyiben czimzett művem tárgyául vétethetnek.

II.

Az érintett időszakban a sz. kereszturi egy községből kettő alakult, falusi és városi. Erdélyben azok is, kik addig róm. katholikus vallás hivei voltak, a külföldről ide behatott hitujitás — reformatio — következtében kétfelé szakadtak: egyik rész régi vallása mellett megmaradván, másik Luther Márton hittanát kezdvén követni. Utóbbihoz szászok, magyarok, székelyek nagy számmal tartozván, hitügyöket ellenzések daczára is oly szerencsésen folytatták, hogy 1557 és 1558-ban katholika vallás mellett a Luther szerintinek szabad gyakorlása is országgyülési határozatok által megengedtetett s a hazában törvényesen bévettnek ismertetett el.

E képen az országban két törvényes vallás létezett; és egy évtized alatt ismét kettő lett azzá. Mert az új hitfelekezetüek egymás közt meghasonlottak, különösen az úri vacsora (Coena Domini) iránti nézeteikkel. A szászok Luther, a magyarok, székelyek Zwingli, Kálvin nézeteik mellett vívtak; s miután egy értelemre nem juthattak: 1563 és 1564-ben Kálvin követői hitvallásának szabadon gyakorolhatása is országgyülésileg törvényesen elvégeztetett s megállapittatott.

III.

Épen ezen két évfolytában azonban nyilvánulni kezdett Erdélyben az unitárius hitelv is [1]), mely a többi felekezet hittanától nagyban különbözött, katholikusok, Luther, Kálvin követői a szent háromság tanához tovább is ragaszkodván, ellenben az unitarismus Isten egységét hirdetvén nemcsak állatjában, hanem személyében is.

[1]) P. Carolini Brevis erudita et perspicua explicatio orthodoxae fidei de uno vero deo patre, filio et spiritu sancto adversus blasphemos Georgii Blandratae et Francisci Davidis errores. Vitebergae 1571. — 8. p.25.

S mivel a reformatio korában a különböző hitfelekezetüek saját nézeteiket sajtó által közzé tett műveik mellett nyilvános vitatkozások által is szokták vala fejtegetni, védeni, ellenfeleikéit ostromlani, czáfolgatni; most már ily vitatkozások annak rendje szerint egy részről unitáriusok, másról a háromság tana hivei közt keletkeztek s folytattattak.

Legnevezetesebb hitszónok, vitatkozó Erdélyben eddig Dávid Ferencz, kolozsvári pap vala; ő lőn az unitarismus főbajnoka is, irással, szóval és sükeresen. Az ország fejedelme II. János választott király, több főrendü úr, országos főhivatalnok pártfogolta s az útat előtte s elvtársai előtt egyengette, sőt előre törvényessé tette. Már az 1566-ki országgyülés Isten igéjének szabad hirdetését kimondotta. Az 1568-beli pedig még tüzetesebben meghatározta: hogy a predikátorok az evangeliumot mindenütt szabadon hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és a községek olyan papot tartsanak maguknak, kinek tanitása nekik tetszik.

A hittanok iránti vitatkozás tere törvényesen teljesleg szabaddá levén téve, a fejedelem közzsinatot rendelt 1568-ban mártiusban Gyula-Fejérvártt tartandót, melyre Erdélyből és Magyarország hozzája tartozott részéből mind a háromságtan vallói, mind az unitarismus hivei nagy számmal jelentek meg; imezek magukat evangeliumhitüeknek, amazok átalában katholikusoknak nevezvén. A vita a fejedelmi palotában mártius 8-án kezdetett meg s tiz nap folytattatott egymás után, király, főurak és ország fő tisztviselői jelenlétében. Főszóvivő unitáriusok részéről Dávid Ferencz superintendens, ellenfél részéről Melius Péter debreczeni reformált pap és superintendens volt; vitatárgya pedig, mint Melius maga formulázta, ezen főtétel:

Vajjon az atya (mást) kizárólag-e egy Isten, és egyedüli igaz Isten? mit az unitáriusok erősitettek;

vagy

Vajjon az atya fiával és szent lelkével együtt egy Isten és egyedüli igaz Isten? mit Melius és társai állitottak.

Az ezen tételek és ágazataik felett folytatott vitát tizedik napon a fejedelem bezáratta, kijelentvén, hogy az egybejövést, vitatkozást és nézetek szeliden nyilvánitását ezután is megengedi, mert azt akarja: országa szabad legyen.

A vitatkozó felek őt előre kérték vala: rendelne a vitatkozás folytának feljegyezgetésére, leirására alkalmas egyéneket; de mert

*

akkor betanult gyorsirók nem voltak, s a felek is bizalmat csak saját hitrokonaikban helyeztek: mindenik önhivei közül választott irókat; kik aztán különböző szavakat, kitételeket használván és a szerkeztésben különböző rendet követvén: a két fél előadása a vitafolytáról egymástól legalább külalakra nézve különbözik.

Az unitáriusoké Gyula-Fejérváratt nyomatott ki ugyanazon 1568-ik évben negyedrétben, latin nyelven [1]), s e nyomtatvány végén találkozunk először a székely-keresztúri hitközséggel, mint unitáriussal.

IV.

A vitatkozások irásba foglalására ugyanis az unitáriusok közül négy egyén levén választva, azok közt egyik, még pedig első sorban a székely-kereszturi pap Marosi Synnig János volt, kit elvrokonai ily fontos, kényestermészetü működésre kétségkivül azon oknál fogva jelölték ki, mivel ugy ismerték és tekintették, mint ki hitelveiket jól ismeri s azokkal rokonszenvez. Minélfogva bizton következtethetni, hogy Keresztur, város és falu, az unitarismusnak már hirdetése első éveiben hivei lettek papjokkal együtt. Következtethető továbbá, hogy ha az unitáriusok az ottani összes lakósságot magukban nem foglalták is már 1568-ban, de a számosabb részt mindenesetre ők tették, mert különben a templom fenn a városban, az egykori plebánia tartozékaival nem ment volna át birtokukba, mint

[1]) Ezen czim alatt: Brevis enarratio disputationis Albanae de deo trino et Christo duplici coram serenissimo principe et tota ecclesia decem diebus habita. Anno Domini M.D.LXVIII. 8. martii Excusum Albae Juliae, Anno 1568. in 4-o.

Utolsó lapon a végsorok ezek:

Amanuensium nomina.

Joannes Synnig Marosinus pastor Ecclesiae dei, quae est in Keresztur Siculorum.

Martinus Albanus minister ecclesiae dei in oppido Dhes.

Benedictus Óvári rector scholae Albanae.

Gregorius Wagnerus scholae Albanae collega.

A példány, melynek czim- s véglapjairól a fennebbieket közlöm, birtokomban ép tiszta s egykor épen a sz. kereszturi fennebb nevezett pap Marosi Synnig János tulajdona volt. Ő, mint a benne foglalt vitatkozás egyik irója kétségkivül több nyomatott példányt birt, s azt szemeriai Bora Andrásnak ajándékozván, azt az elébe köttetett 1567-beli hasonlóan unitárius irodalmi mű czimlapján im e pár sorral hagyta emlékezetben:

D. Andreae Bora Joannes Synygh Marossynus dono ddt. (dedit) 1568. Kézirata feltünően szép.

átment. S ezekhez véve, hogy Keresztur városa város létténél fogva is városias jelekkel, jelenetekkel birt; keblében nevezetesen vásárok, sokadalmak ismételtettek; Kereszturfalvában pedig kereszturfiszék birái törvényes időszakokban széküléseket tartottak: ezen körülmények Kereszturt ugy tüntetik fel azon időben, mint saját népessége, vásárosok, sokadalmasok, perlekedők, panaszlók, gyakori ott jelentkezése által mozgalmas székely vidéki központot, s az unitarismus kitünő hitközségét.

A Kolozsvárt székelt unitárius egyházi tanács, önként érthető, belátta azt, s használni is szándékozott, miután az addig előtte állott akadály megszüntét tapasztalhatta.

V.

Hazai törvényeink már II. János és utóda Báthori István idejében azon jogokot, szabadságot biztositották az unitáriusok vallása számára, melyeket más felekezetekére; azokat eltörleni későbben sem kisértették meg, de korlátolni igen. Ki az 1577-ik év october hónapjában Tordán tartott országgyülés határozatait olvassa, az látni is fogja, hogy az unitáriusok zsinatot csak Kolozsváratt és Tordán tarthattak [1]. A XVI-ik század végével azonban a katholikus Báthoriak fejedelemsége végződvén, a reformált Bocskai rövid uralma alatt 1606-ban juliusban Kolozsvárt az unitárius zsinati gyülés elhatározá: minden esztendőben tartassék zsinat most Kolozsvárt, majd Székely-Kereszturon. És ez junius 8-ik napja körül [2]).

Ez valóban üdvös végzés vala; mert unitáriusok legtöbben székely földön éltek és legnagyobb számmal egybejöhetésökre Kereszturnál alkalmasabb központi hely nem választathatván, oda koronként zsinati gyülést hivni össze a vallás közérdeke igényelte, mely eszélyes eljárással, működéssel, ha nem terjesztethetett is, de ápolást, erősbülést nyerhetett. De a kolozsvári végzés alig volt gyakorlatban egy évtizedig. Egyházi ügyekre nézve akkor csak egyházi személyekből állott elől járók intézkedtek. S 1607-ben

[1]) Ezen törvényczikkek eredeti példánya meg van Szebenben a br. Bruckenthal-könyvtárban.

[2]) „Anno Domini 1606 2-da die july — Synodus Claudiopoli celebrata, in qua ista sunt conclusa: Primo, deliberatum est, ut singulis annis synodus celebretur alternatim nunc Claudiopoli, nunc in Keresztur Siculorum. Idque circa octavam junii diem.“ Protocollum consistorii Unitariorum 1606—1697 fol.
Kolozsváratt az unitár. egyházi Főtanács levéltárában.

országgyülés Kolozsvárra s junius 10-re levén hirdetve: Thoroczkai Máthé püspök papi consistor társaival az első zsinat megtartását Kereszturott 1608-ra halasztotta. Volt-e aztán akkor és azután is 1616-ig ily gyülés, az illető jegyzőkönyvből nem tűnik ki. Fel van azonban ugyanott jegyezve, hogy 1616-ban november 6-ik napján Udvarhelyszékben Székely-Keresztur városban közönséges zsinati gyülés (generalis synodus) tartatott [1].

Balsorsa az unitarismusnak Erdélyben ugy akarta, hogy Thoroczkai megürült püspöki székét Radetzki Bálint foglalja el, ki Lengyelországból hivatott volt Erdélybe a kolozsvári unitárius szászok papjává, 1605-ben; át is jött, de akkor nem végképen, az itteni körülményekkel ismeretlen levén. Azonban 1608-ban visszatérvén Rakowba, a lengyel unitáriusok főhelyére, három kolozsvári tanácsossal: ezek végképeni elbocsáttatását kérték az ottani unitárius felekezettől, mit meg is nyervén, azóta Radetzki folyvást Erdélyben élt mint pap az unitárius szász hitközségnél és aztán püspök [2]. Magas termetü, kellemes külsejü, kedves társalgásu, nagy

[1]) „Anno 1616 die 6-a novembris in sede Udvarhely siculicali, oppido Székely-Keresztur vocato generalis synodus congregata et celebrata.“ A fennebb idézett eredeti jegyzőkönyvből.

[2]) Schmaltz Bálint rakowi unitárius pap, ki Radetzkit személyesen jól ismerte, önéletiratában jegyzi meg reá vonatkozólag: Anno 1605. — 2-a octobris synodus Ecclesiae generalis. — Valent. Radecius Claudiopolitanae ecclesiae destinatus; ego Racoviensi.

Anno 1608. — 31. julii venerunt Rakoviam Claudiopoli D. Valentinus Radecius cum tribus istius civitatis primariis Senatoribus: Emmerico Bognero Stephano — — — ungaro. Joh. Benschel alias Stentzel: saxonibus. Exorato a coetu D. Radecio, iterum discesserunt. — Gust. Geor. Zeltneri Historia crypto socinismi Altorphinae quondam academiae funesti arcana. — — Accessit praeter alia Valentini Sinalcii Diarium vitae ex autographo. Lipsiae 1744. 4. p. 1180. 1184.

Fennebbi idézetekből látható, hogy az 1608-beli Bálint pap, kit Segesvári Bálint emleget vezeték-neve nélkül, Radetzki Bálint. Erdélyi Történelmi adatok. 4. köt. Kolozsvár 1862. 8. 172.

Egyébiránt Radetzki kolozsvári papságának kezdete éve iránt régóta bizonytalankodás és kétkedések forogván fenn, itt alkalmilag észrevételeimet azokra nézve is megtenni feleslegesnek nem tartom.

Socinus Lengyelországban Luclaviae falusi lakhelyén 1603-ban nov. 23-ról egy levelet irván Radetzki Bálintnak a halála után, mely 1604-ben mártius 3-án történt, barátaihoz irt több leveleivel együtt kinyomatott, — megjegyzendő jól — 1618-ban, s azok rendezője vagy kiadója mindenik fölébe oda tévén, kihez iratott: az érintett 1603-belit ekép jelzette: Radetzki Bálinthoz, most kolozsvári unitárius paphoz, s

tudományu férfinak és kitünő szónoknak mondatik ugyan, de hosszas itt lakása alatt se tanult meg legalább eléggé magyarul és igy hiányzott nála a közeg, melylyel érintett tulajdonainál fogva varázs hatást gyakorolhatott volna magyar székely hitfeleire. Aztán mint püspökben hiányzott az éberség, szemesség, előrelátás, tevékenység is, hogy korán észrevegye, szemmel tartsa a hazai vallási ellenirányokat, törekvéseket; belássa azok lehető következéseit, s hol kellett legalább erkölcsi ellensulylyal lépjék fel; pedig mindezekre unitárius részről soha sem volt nagyobb szükség, mint épen az ő püspöksége idejében [1]) midőn Bethlen Gábor fejedelem és Keserü Daj-

---

Erdélyben superintendenshez. Fausti Socini senensis ad amicos Epistolae. Racoviae 1618 8. p. 678—681.

De az irók későbben nem figyelmezvén arra, hogy a levél előtt álló jelzés Radetzkit 1618-ban mondja kolozsvári papnak és superintendensnek, ugy vették, mintha már a levél keltekor is 1603-ban az volt volna. Lásd: Chr. Sandii Bibliotheca anti-trinitariorum. Freistadii. 1684. 8. p. 106.

Frid. Sam. Bock, Historia anti-trinitariorum, maxime socinianismi et socinianorum. Regiomonti et Lipsiae 1776. Tom. I. par. 2. 8. p. 709—710. Robert Wallace, Anti-trinitarian Biography, or Sketches of the lives and writings of distinguished Unitarians, London 1850. II. volum. 8. pag. 495.

Azonban Socinus levelére hivatkozással bizonyitani Radetzki papságát Kolozsváratt 1603-ban, tévedés. Elsőbben azért, mert abban szó sincs róla, ugyanis e sorokkal kezdődik:

„Pietate atque eruditione ornatissimo viro domino Valentino Radecio, divini verbi ministro fidelissimo amico et fratri in Christo cariss. et honorando etc. Salutem a Deo et Christo etc..“

Ebből áll mind az, mi a levélben Radetzki 1603-beli állására mutat. Krisztusban atyjafiának, barátjának, isten igéje igen hű szolgájának — az-az papnak — mondja őt Socinus; de papi helyét nem nevezi meg; annál kevésbé mondja Kolozsvári papnak, vagy hogy levelét oda intézné, küldené hozzá; s őt kolozsvári papnak akkor teljességgel nem is mondhatta; minthogy oda mint fennebb Schmaltz megirta, csak 1605 nézetett ki (destinatus). És Schmaltznak e bizonyitása második körülmény melynélfogva az érintett tévedés kiderül.

Radetzki 1605-ben, mi természetes eljárás, csak ideiglenesen jött volt Rákowból át Kolozsvárra, mert felesége, gyermekei levén, előbb látni kivánta a helyet és körülményeket, hová s melyek közé meghivatott; de pár év alatt megtetszvén neki Kolozsvár, s ennek ő. 1608-ban három tanácsossal tért vissza Rakowba, honnan aztán az illetők beleegyezésével végkép Erdélybe jött s rendes pap lett.

[1]) Radetzki püspökké választatásának évét és napját jegyzőkönyvekben emlitve nem találtam; de 1616-ban augustus 30-kán mindenesetre ugy em-

ka János a reformata vallás terjesztésére a lehetőleg legnagyobb tevékenységet fejtették ki.

Már 1615-ben törvényt alkottak a hazában, későbben is érvényben fentartottat, hogy mely faluban vagy városban hitfelekezet több van, de templom csak egy, ez adattassék azon felekezetnek, melynek tagjai ott számosabbak, s ezek a templomaiktól megfosztottaknak számarányhoz képest legyenek segitséggel új templom épitésében; (miből akkorban vajmi kevés és ritkán teljesittetett valami!). A törvény pedig vegyes bizottság által vala végrehajtandó, az országban törvényesen bevett vallások mindenike részéről egy-egy esetleg kinevezett tagból alakulandó [1]).

Ily törvény nem hozatott czéltalanul. Alkalmazása legtöbb nyereményt, illetőleg veszteséget mindenesetre székely földön eredményezhetett. Ezt meggondolva az unitáriusoknak minél több oly útat kellett volna használniok, melyen erkölcsi hatást gyakorolhattak ottani hitrokonaikra vallásuk érdekében; mindemellett Radetzki egyházkormányzata nemhogy az ily utakat szaporitotta volna, hanem a létezőt is odahagyta; és zsinatnak Kolozsváron kivül tartását Székely-Kereszturról áttette Küküllővármegyébe, nem más, mint azon oknál fogva, mert oda Kolozsvárról kevesebb alkalmatlansággal és költséggel lehetett jőni mint Sz.-Kereszturra.

I. Rákóczi György fejedelem, vallása iránti buzgóságban, tevékenységben vetélytársa, versenyezett elődével Bethlennel, s alig hogy fejedelemségre jutott: Keresztur város lakói siettek kiváltságaik megerősitését tőle is kérni s megnyerni; ő azonban megerősités he-

littetik mint püspök. Protocol. gener. 1606—1692. p. 46.

Halála s annál fogva püspöksége végződése iránt ismét kétségek vannak. Sand és utána s vele Bock halálát 1630 körül történtnek irja: de bizonyiték nélkül.

Wallace azt irja: 1630-ban halt meg, s forrásul lengyelországi kézirati unitárius zsinati actákat emlit, melyek szerint a kolozsvári tanács azon év valamelyike szakában a rakowi zsinatot értesitette volna Radetzki elhunytáról. „This we learn from the Manuscript Synodical Acts, in which it is stated, that the Senate of Clausenburg, some time in the course of that year (1631), informed the Synod of Rakow of his decease.“ Rob. Wallace, 496.

De miután Wallace nem idézi közvetlen a kolozsvári tanács átiratát; ellenben Segesvári Bálint Radetzki halálát határozottan 1632-beli aug. 18-án éjjeli 1 órára, temetését 22-ikére teszi — püspöksége legalább 1616—1632 közt állapittathatik meg biztosan. Segesvári, id. 4. 202. 203 l.

[1]) Approbatae constitutiones regni Transsilvaniae. p. I. tit. 1. art. 7.

lyett másnemü levelet adott nekik, mely a kérvényezőket nem kevéssé döbbenthette meg. Mert Isabella királynő kiváltságlevelénél fogva ők mentesitve voltak nemcsak fegyverviseléstől, hanem mindennemü adófizetéstől is kebelbeli elöljáróság alatt; csak a fényes kapu, az-az török császár, mint Erdély főura számára tartoztak adót fizetni, melynek mennyiségét az országgyülés határozta meg időnként. Ily kiváltság pedig nekik emlitett királynő által örökre adatott, s Báthori István és Zsigmond részéről is hasonlólag megerősittetett. Rákóczi igen jól tudta mindezt, de ő ily értelembeni megerősitésről tudni még sem akart. Ugy vette a dolgot, mintha Keresztur város lakói azelőtt nyert kiváltságukat elvesztették volna, s 1632-ben junius 11-ik napján Gyula-Fejérvártt kiadott levelében nyilvánitá, mikép némelyeknek név szerint kedvelt hivének Keserüi Dajka János reformatus püspöknek közbenjárására fejedelmi kegyéből és teljes hatalmánál fogva őket újonnan megajándékozza kiváltságos mentességgel mindenféle adónak, pénzsegélynek, kincstári nyereménynek fizetésétől; köznépi szolgálatok tételétől, posták hordozásától, saját javainak egy helyből másba szállitásától, járókelőknek ingyen szállásadástól, akárkiknek felettöki tiszti hatóságától mentesekké tevén, de a következő két feltétel alatt: Évenként hiány nélkül száz magyar forintot köteleztetnek jó folyó szokott pénzben fiskus számára. Keresztur városában a korcsmároltatás fiskus részére tartatik fenn megszűnés nélkül, mit oda rendelendő emberek fognak folytatni; s városiaknak bárminemü boraikat ottan nem szabad árulniok vagy árultatniok (pálinka-árulás akkor nem volt).

Mi már Keresztur város lakóiban az emlitett megdöbbenést okozhatta ez abból állott, hogy Rákóczi mindezen mentességekkel nem állandóul, nem örökké tartandókul ajándékozta meg őket, hanem csak addig, mig neki ugy fog tetszeni (durante beneplacito). Ezt hangsulyozta levelében, két izben hozván elő [1]). Azelőtt a kereszturiak kiváltságos városi állapotukat ugy tekintették három fejedelem biztositó szavainál fogva, mint megannyi szilárd alapon nyugvót, most azonban nem tudhatták meddig fog tetszeni a fejedelemnek fentartania, általa az előbbi fejedelmek kiváltság-levelei megerősités nélkül hagyatván, magáét pedig ama veszélyes záradékkal látván el.

[1]) Sz. Keresztur kiváltságos levelei: Báthori Zsigmondtól, mely által Isabella királynő s Báthori István levelei megerősitvék, 1589-ből, I. Rákóczi Györgyé pedig 1632-ből meg vannak a k. fejérvári káptalani levéltárban.

Természetes, hogy ily körülmények közt Keresztur város minden lakója igyekezett a fejedelemnek s fennevezett püspöknek, mint az új kiváltság-levél egyik főeszközlőjének kegyét a mennyiben és miben lehetett, városuk iránt állandóvá tenni. Volt-e ezen körülmény hitváltoztatásra egyik vagy másiknál hatással, nem állitom, csak azon tény emlitésére szoritkozom, mely szerint a reformatusok száma szaporodott, számuk szaporodásával igényeik is növekedtek az unitáriusok irányában. Innen viszály keletkezett köztük, melyet maguk elenyésztetni nem tudván, a politikai felsőség közbe lépett, igénybe véve a templomokra vonatkozó 1615, 1630-beli törvényczikkelyeket. Ezek ugyan a fenforgott viszályos ügyben nem látszanak alkalmazhatóknak, mert a reformatusok Kereszturott akkor birtak templommal; ők azonban egyenlő részt követeltek maguknak az unitáriusok minden egyházi ingó s ingatlan javaiból; mit ezek megtagadván, a fejedelemnek Rákóczinak parancsolatjára 1642-ben julius 30-án Sz.-Keresztur falvában megjelent a négy tagu s vallásu bizottság sz.-királyhalmi Petki Farkas katholikus, búni Bethlen János reformatus, sz.-iváni Henter András unitárius és Man István Segesvár városi polgármester lutheranus, kik a kereszturiak nagyobb, az az unitáriusok tornyában létezett harangok, ugyan általuk birtokolt szántóföldek és szénatermő helyek felett támadott egyenetlenkedést megvizsgálván, annak tárgyait unitáriusok és reformatusok között két egyenlő részre osztandóknak határozták, s határozatukat végre is hajtották. Mely jogczimen, törvény vagy kiváltságnál fogva? arról szót se tesznek. Csak azt mondják: tetszett nekik ezt és azt h a t á r o z n i.

Ime a határozat egész szövege szóról szóra:

„Nos Volfgangus Petki de Sz.-Királyhalma, Johannes Bethlen de Bún, Andreas Henter de Sz.-Iván, Stephanus Man civium magister civitatis Segesvár volumus notum reddere per praesentes quibus expedit universis et singulis: quod illustrissimus et celsissimus Georgius Rákóczi, dei gratia princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. dominus dominus noster clementissimus inter alios humiles fidelesque servitores suos nobis in litteris praeceptoriis dementissime demandavit: ut in et ad faciem possessionis K e r e s z t u r accedendo controversias et lites inter r e f o r m a t a e et u n i t a r i a e religionis homines dirimeremus. Acceptis itaque litteris ejusdem illustrissimae celsitudinis, et uti decuit obnixe atque humilime obediendo anno 1642 die 30-a

julii ad faciem praedictae possessionis Kerestur proficiscentes, ibique intellectus et sane per diligentissimam revisionem cognitis praedictarum ecclesiarum rationibus, de terris arabilibus et foenetis, nec non campanis in turri majori seu unitariorum existentibus, post praedictam revisionem ad instantiam causantium talem juridicam fecimus deliberationem:

Mivel a mely két harang a nagy szentegyháznak (a városban) tornyában vagyon, annak egyike jó nagy, a másik felit se teszi se jósággal, se nagysággal, igy azért igen inaequalis (egyenlőtlen) levén a két harang; erre nézve tetszett: hogy mind a két fél között fogyatkozás nélkül dirimaltassék (végkép eligazittassék) e dolog: levevén a kisebb harangot communi et aequali sumptu (közös és egyenlő költséggel) a közelebbi karácson napjára öntessenek a nngyobbikhoz hasonló harangot, a mennyiben akkorra azt megkészitvén, hivassanak ahoz ismerő embert, ki mind a két harangot aestimalja (becsülje meg); hogy ha valamelyik több erőnek találtatik, egyik fél a másikat elégitse meg róla; addig pedig ha halott leszen, a mely karban az előtt való commissariusok hagyták volt, szabad legyen a reformatus uraiméknak is harangozni, melyet ha az unitarius atyafiak impedialnának (akadályoznának), vagy a harangcsinálást is ad terminum praescriptum nem praestálnák (az előirt határidőre nem teljesitenék), az egész harangbeli jussokat amittalják (jogukat veszeszszék el); a pap és szentegyház földéről pedig igy deliberaltunk (végeztünk).

Hogy eddig akármely egyenetlenségek voltak mind a két fél között azok in perpetuum sopiáltassanak (örökre csendesittessenek le); hanem most a pap és szentegyházhoz való földek és rétek akármelyik falu határán legyenek, de csak aequaliter (egyenlően) egyenesen kétfelé osztassanak, fele egyiké, fele a másiké legyen, melyekben ha egyszer egyik, másszor a másik fél válaszszon; a mostani növekedő búza is csak simpliciter ketté osztassék. A mely földhöz pedig most Borbély György mondja közit, azt is hasonlóképpen oszszák ketté; ha ki mi jussát praetendálja (jogát követeli) hozza, keresse via juris (törvény útján) az ecclesiáktól.

Quam quidem juridicam deliberationem fide mediante conscriptam sub sigillo usuali communi justitia et aequitate svadente pro futura cautela extradandam duximus. Datum in possessione Kereszturfalva Anno dieque ut supra notatis."

Volfgangus Petki m.p. (L. S.) Joannes Bethlen m.p. (L. S.)
Andreas Henter m. p. (L. S.) Stephanus Man m. p. (L. S.)

„P. S. (post scriptum = utóirat). Az unitárius parochialis ház megett levő szénarétet is megoculaltuk (szemléltük) és külső helynek itéltük lenni; adeoque (azért is) tetszett nékünk: hogy ha más hasonlót adhatnak érette, bene (jó); alioquin (különben) azt is oszszákketté“ [1]).

Hogy az elhatározott harangöntés költségei fedezésére az unitáriusok valósággal hozzájárultak, mutatja azon körülmény, mely szerint ők a Gyula-Fejérvártt lakott harangöntőnek öntés árában 152 magyar forinttal adósok levén még 1645-ben, ezen összeg kifizetését kölcsön czim alatt helyettök ugyanazon évi novemberben keresdi Bethlen Ferencz fejedelmi udvarmester s fejérvármegyei főispán unitárius főur vállalta magára [2]).

Ily pártfogás mellett a kereszturi reformált hitközség biztosan gyarapodásnak nézhetett elébe; mindamellett az unitárius folyvást tekintélyes volt, hozzátartozó számos tagjai levén Timafalván, Rugonfalván, Bethfalván, Fiatfalván. Ezekhez képest

VI.

1700-ban ismét zsinat tartatott Keresztur városában; melylyel emlékezetes esetek állnak kapcsolatban.

1697-ben Kolozsvár nagyobb része hamuvá vala téve. Akkor irá az ott élt reformált Tótfalusi Kis Miklós:

Városnak harmada
Aligha marada,
Az is nagy köszönet volt.
Nagy félelem alatt
Ez is forgott sokat
Azon romlástól tartott.

— — —

Nagy munkával készült,
Sok költséggel épült
Piaczi templom s torony
Óra szerszámokkal
S minden harangokkal
Egyaránt oda vagyon
Több más templomok is
Collegiumok is
Égtenek azon módon [3]).

[1]) Királyi kormányszék levéltára. 1792-ik évi 1772 szám alatt.
[2]) K. kormányszéki levéltár 1792 évi 1772 sz.
[3]) M. Tótfalusi. Siralmas panasz Istennek Kolozsváron fekvő nagy haragjá-

A piaczi nagy templom, mellette piaczfelől a kis templom, torony, óra, harangok, a templomokkal átellenben az újonan épitett tanoda, melyek mind tűzvész martaléka lettek, unitáriusokéi voltak, melyek annyival sujtóbbak voltak reájok nézve, mivel későbbi években is rendkivül nagy károkat szenvedtek égés miatt.

Almási Gergely M. püspök a csapást körlevélben tudatván a kormánya alatti hitközségekkel, segélyezésre hivta fel azokat. Rajtok kivül nem is remélhettek azt máshól, kivévén Hollandiát.

Az ottani remonstrans hitfelekezetet ártani törekvő szándékkal, Socinus tanai követésével vádolták ugyan némelyek, miből azonban csak annyi volt való, hogy a remonstransok legközelebb állottak európai földön hitelveikkel a socinismus-unitarismuséihoz [1]). Ennélfogva Kolozsvári Dimény Pál, az odavaló tanoda t. igazgató tanára, ki orvostudori oklevelét a leydeni egyetemtől kapta volt, őket hivén keresztényi rokonérzelmeikkel is legközelebb levőknek az unitáriusokhoz: segélyért 1697-ben Hollandiába útazott s onnan 1698-ban kilencz ezer ötszáz forinttal jött vissza.

Az 1700-beli januáriusi kolozsvári egyházi közönséges tanács tehát hálaköszönetet határozott a hollandiai adakozóknak, melyet juniusban a Keresztur városában összejött zsinati közgyülés örömmel helyeselt s a zsinati tanács tagjai alá is irtak. Ezek akkor még mindnyájan egyházi férfiak voltak, világiak még a tanácsnak nem lévén tagjai. Püspök, esperesek, kolozsvári papok és tanárok alkotván a zsinati tanácsot, ez alkalommal négy, voltaképen öt pap jelent meg Kereszturott:

Almási Gergely Mihály püspök, ki első papja vala a kolozsvári unitárius egyházközségnek.

Ajtai Mihály annak második papja, egyszersmind a szent zsinati tanács rendszerinti jegyzője.

Jövedécsi András a kolozsvári szász unitárius egyházközség első papja (plebánosa); egyszersmind kolozs és doboka vármegyei egyházkerületi esperes.

Sirmer János ugyanazon szász egyház második papja.

---

ról, abból származott egy nehány sulyos ostoriról és annak nevezetesen az 1697. esztendőben pünköst havának 6-ik napján iszonyu tűzzel való megpusztitásáról, Kolozsváratt 1697.

[1]) Nicolai Bodecheri, Sociniano-Remonstrantismus. Hoc est. Evidens demonstratio, qua Remonstrantes cum Socinianis sive re ipsa, sive verbis, sive etiam methodo, in pluribus confessionis suae partibus consentire ostenditur. Lugduni Batavorum 1624. 4.

Dombai János Szent-Péteren, a kolozsvári külvárosi unitárius egyházközség papja.

A megnevezett papokon kivül Kolozsvárról jelen volt még Dimény Pál, ottani tanodai igazgató, orvos-tanár és gyakorlati orvos. Aztán hét egyházi kerületből a hét illető esperes: Derzsi Pál, Solymosi Boldizsár, Bölöni János, Derzsi György, Kövendi Mihály, Bora György, Dálnoki István.

Ezek voltak, kiknek nevökben az erdélyi unitáriusok köszönete Hollandiába küldetett [1]).

Ugyanezen zsinat alkalmával különösen a kereszturi s fiatfalvi unitáriusokra nézve is nevezetes határozat tétetett.

Fiatfalva a Nagy-Küküllő balpartján fekszik; Keresztur pedig jobbpartján. Az oda való unitáriusok leánymegyéjét alkotván a kereszturi anyaegyháznak, s templomba ide kellettvén járniok: e végett nemcsak a Küküllő folyón és terén kénytelenittettek átjárni, hanem Kereszturfalván is végig felmenni, hogy a városban fekvő templomba juthassanak; mi mindenesetre nem kis alkalmatlanságba került, miután nemcsak a mezei úton, hanem magában Kereszturfalvában is, hol a fiatfalviaknak járniok kellett, még e században is esős időben alig volt lábbalható. E miatt könnyebbitésért esedeztek a fiatfalviak a zsinat előtt, minek következtében következő végzés keletkezett:

„Mivel tapasztalja a szent consistorium, hogy ügyes-bajos az isteni szolgálatnak dolga, mivel se könyörgésekre, se prédikácziókra olyan szorgalmatossággal által nem járhatnak a mater ecclesiába

[1]) A hivatalos jegyzőkönyv az 1700-beli zsinatról csak annyit emlit ugyan, az Keresztur székely székben tartatott; de a köszöneti iratban, melynek egy nyomtatott példánya a gyüjteményemben is meg lévén, most előttem fekszik, az aláirók határozottan állitják, hogy ők azt a Keresztur városában volt zsinati gyülésben irták.

„Scripsimus vero Praesentes nomine et jussu diaconorum et ministrorum omnium societatis nostrae congregatorum in oppido Keresztur ad diem 20. mensis junii anno 1701. simulque totius synodi authoritate."

1701 itt a nyomtatványban 1700 helyett hibásan áll; mert ez utóbbi évben s pedig juniusban Kis-Sároson volt a zsinati gyülés a hivatalos jegyzőkönyv szerint.

A hiba ugy látszik onnan származott, hogy az 1700-ban Sz. Kereszturon fogalmazott köszöneti irat 1701-ben nyomatván ki s küldetvén el Erdélyből, ekkor a fogalmazási és aláirási év helyett a kinyomatási év tétetett.

Kereszturra a fiatfalvi atyánkfiai, azért kivánságokat méltónak itéli a consistorium annyi részből, hogy mestert kévánnak falujokba, és azért megengedtetik nekik a mester-tartás jövendőre, csak hogy ilyen declaratioval: hogy soha, se egyszer, se másszor a kereszturi mater ecclesiától, pap és ecclesiához tartozó épitésből el ne szakadjanak, sőt prédikátiókra oda járjanak, papot velek együtt tartsanak, részek szerént épitsenek. Melyet ha nem cselekednének, eo ipso mester tartástól is elmaradjanak. A melyre kezek béadásával kötelezék magokat a fiatfalviak, a falunak teljes része jelen lévén, kik igy következnek: Dersi Mihály, Szabó János, Simó Ferencz, Boér András, Kálmán Pál, Pap András, Incze Péter, Csiki Bálint, Kálmán György, Gálfi György, Boér Péter, Györfi András, Fazakas János, Imre István, Simó Mihály, Baszara György, Boncz Ferencz, Szabó Ferencz, Kálmán Mihály, Boér György [1]).

Anya- s leány-hitközségeket együtt tekintve, Keresztúrott oly pap folytatott egyházi hivatalt — Csokfalvi Dániel — kit az 1723-beli zsinati tanács méltónak itélt kereszturfi széki esperessé tenni.

VII.

Szabadságot nyervén a fiatfalvi leányegyházközség külön mestert tartania, nem sokára külön pap tarthatásért is folyamodott, előadván sok fogyatkozásait, melyeket a közte s Keresztur között folyó Küküllő miatt szenvednie kell; de ismételt kérelmezésére is csak annyi engedtetett meg 1743-ban, hogy a most levő s ezután leendő mesternek szabad lesz keresztelnie, mikor az ottani hiveknek vizáradás miatt Kereszturra nem lehetend átmenniök.

E válasz nagy elégedetlenséget, ingerültséget keltett bennök, mely tettleges mozgalmakban is nyilvánult. Mert a kereszturi rendes pap egyházi szolgálatát teljesiteni megjelenvén a faluban, Kálmán Mihály gondnok mind őt a működéstől, mind hitfeleit a megjelenéstől eltiltotta s tartóztatta; mi miatt 1744-ben gondnok és község egyházi tanács elébe Kolozsvárra idéztetett: s előbbi ott 12, utóbbi 24 frt birságon marasztaltatott, idézettek részéről védelemre senki se jelenvén meg.

Azonban nemcsak a fiatfalviak, hanem a keresztúrfalviak is alkalmatlannak tartották mindig a városi templomba járni fel, s az egész egyházközség egyezőleg könnyebbitési intézkedést kért tétet-

[1]) Protocoll. generale consistorii generalis a. 1700.

ni; melynek tekintetéből az 1750-beli zsinati gyülésben határoztatott: Pap és mester váltakozva hetenként kétszer isteni tisztelettételre menjenek le Kereszturfalvába. Imatartásra közegyezésnél fogva jelöljenek ki ott bizonyos helyet, s határozzanak bizonyos órát. Mikor egyik a faluban, akkor másik fenn a városi templomban vigyen véghez egyházi kötelességet. Nem lévén hon melyiknek a faluba le kellene jőnie, tartozik a másik helyette megjelenni.

1763-ban, zsinat alkalmával a fiatfalviak ismét kérelmeztek, most már Kereszturtól teljesleg különválni s maguknak külön papot is tarthatni kivánván és törekedvén; mi részükről önérdekeiket tekintve, annál indokolhatóbbnak látszott, mivel Fiátfalván templomuk is volt -- közösen csakugyan az ottani reformatusokkal, honnan éppen most némi visszálkodás is forgott fenn köztök.

Elválásra irányzott kérelmökkel a zsinati tanács elutasitotta azon indokolással: külön papra nincs szükség, a mester annak hivatalát is folytatván kevés papi eljárás kivételével. Viszályos ügyökben pedig a kolozsvári egyházi tanácstól e választ kapták: egyezkedjenek a reformatusokkal, melyik rész mikor harangoztasson előbb s utóbb az isteni szolgálat végbevitelére.

E helyzetben maradt néhány évtized alatt a fiatfalvi leányegyháziközség.

VIII.

Keresztur szomoru sorsának tudatása következik. Röviden teszem azt szántszándékkal.

Keresztur lakói — városiak és falusiak — a reformatio korában önkéntesen az unitarius vallást fogadván el; természetesen jogszerüen következett, hogy a mint ők unitariusok lettek: az általuk birt templom is minden hozzátartozó unitarium templommá vált.

Midőn I. Leopold uralkodását Erdélyben megkezdette, 1691-ben ünnepélyesen kiadott levelében annak lakóit biztositotta: hogy az itten törvényesen bevett vallásoknak, melyek közt egyik az unitarius vallás volt, azok templomai, tanodáinak ügyében semmi változtatás nem fog történni; és ezek iránt akár egyházi, akár világi rendek által történjék ellenszólás, annak érvény tulajdonittatni nem fog [1]).

Csak a jogszerüen átszállott birtokolás és királyi szavakkal

[1]) Caroli Szász, Sylloge tractatuum — historiam — b. Diplomatis Leopoldini illustrantium. Claudiopoli 1833. 8. p. 121.

szentesitett jog önkényes tiprásával s tüzetes erőszakkal lehetett tehát a keresztúri unitáriusoktól városi templomukat elvenni; és ez mégis megtörtént.

Hadik András gróf, erdélyi királyi kormányszéki elnök, erdélyi főhadparancsnok rendeletére 1767-ben augustus 19-ik napján, az emlegetett templom czinteremét előre katonai karhatalom (brachium militare) szállotta meg. Majd egyháziak, világiak sorakoztak hozzá: az udvarhelyszéki katholikus esperes papiaival. A szék királybirái s jegyzője. A folytonosan működő törvényszék (continua tabla) ülnökei. S mindezek szeme láttára az unitáriusok által mindaddig birt városi templom, papi és mesteri lakok hozzájok tartozott minden belső, külső javakkal az ekkor Keresztúrott igen kevés számu katholikusok részére elfoglaltattak [1]).

Tettleges ellentállás az unitáriusok részéről nem történt. De az országkormány főnöke, az ország összes haderejének főparancsnoka ellenében hogyan is történhetett volna?

Időhaladékot kértek ugyan ügyök törvényes úton védhetésére; de azt se nyerhették meg.

„Valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek tiveletek: azt cselekedjétek ti is azokkal". Ezt tanitotta Jézus. S a keresztények között, vajmi sokan és sokszor cselekesznek épen ellenkezőleg és mégis azt akarják a világgal elhitetni: ők Jézus igaz hivei!

A megejtett foglalás után is sokáig panaszoltak, kérelmeztek a keresztúri unitáriusok Erdély főkormányszékénél; azonban mindig siker nélkül.

IX.

A rájok mért csapásnak még nem volt vége. További sebzés vala rajtok ejtendő, hogy az unitarismus Keresztúrott elfojtassék, mit némelyek czélzottak.

Keresztúrfalva alsó déli szélében, a falun kivül a Fiatfalvára vezető út és a Gagyból lefolyó patak közt egy szeglet földterület feküdt, tele tövisbokrokkal, bojtorjánnal; melyet borju-legelőül használtak. E térség falusi közös birtok volt; s az unitáriusok, nem levén más helyök hol egyházi épitkezést kezdhessenek, abból belső telkeik aránya szerint őket illető részüket kihasittatni s adatni kérték. Találkozott egy pár ember, kik kérelmök teljesitését ellenzették, de a falu székely nagy többsége az illő részt nekik kiadandónak határozta s ki is adta.

[1]) K. kormányszéki levéltár 1780 év 4987. sz.

Ott épitettek aztán egy faházat, első szobáját a pap, a hátulsót a mester lakául. Állitottak fel egy papi csűrt is. És e papi csűr s papi lakszoba volt az imaház! Télben ebben, nyárban abban tartatván isteni tisztelet, melyre a buzgó hivek megjelentek. Ámde csak rövid ideig.

Károly király és Mária Terézia korából voltak ugyan rendeletek, melyek tiltották templomok, imaházak épitését legfelsőbb engedély nélkül. A keresztúriak azonban nem gondolták szükségesnek azért folyamodni, mert se templomot, se imaházat nem szándékoztak vala még épiteni, hanem egyenesen papi házat, s ennek szobájában csak ideiglenesen jöttek össze istenök tiszteletére, mig e végre templomot épithetnek. Mindamellett feladás történt ellenök Bécsben, hogy imaház épitéséhez engedelem nélkül fogtak. S 1768-beli dec. 1-ső napjáról megjött a rendelet, mely azt lerontatni parancsolta, s következetesen a papi lak — imaszoba — le is rontatott földig [1]).

X.

Ily szomoru helyzetben vala a sz.-keresztúri unitárius hitközség kétszáz esztendő mulva (1568—1768) önhibáján kivül.

Folyamodásukra aztán 1781-ben királyi határozatnál fogva megadatott az engedély templomot épithetniök oly hozzáadással, hogy az építkezés komoly felügyelet alatt tartassék s az adózók adózási képességének minden legkisebb gyengitése nélkül történjék. Megerőltetéstől tehát félni nem lehetett; mindazáltal találtattak számosan az addigi unitáriusok közt, kik a templomépitéshez semminemü segélyezéssel se kivántak járulni, s kikerülése végett átmentek a reformátusok közé. [2]). Ily embereknek természetesen csak névvel van vallásuk, de valósággal nincs. Mert, kinek lelke vallása tanitásaiban meggyőződést, megnyugvást talál, ezeket nem koczkáztatja könnyedén.

---

[1]) Elébb megnevezett levéltár 1769. év 1281: sz. 1792. év 1772. sz.

[2]) 1822-ben Keresztúrott a helvéthitvallásuak foglalkozván templomépitéssel 40 református gazda jelentkezett, hogy vissza áll az unitárius felekezethez; minthogy atyja vagy nagyatyja unitárius volt. Az unitárius hitközség elöljárósága Mihály János unitárius kerületi gondnok és alkirálybiró közbejöttével azon válaszszal utasitotta el őket: Ha templomuk épitését bevégzik, akkor szivesen fogadják; most azon gyanuba jőnének, hogy csak a templom épités terhe alól kivánják kivonni magukat, miként őseik cselekedtek, mikor reformátusok lettek.

Valának ellenben olyan unitáriusok is (összesen 195 lélek) kik vallásukat sokkal drágább lelki kincsöknek tartották, mintsem attól megválni hajlandók lettek volna akár az ismételten szenvedett csapások, akár a számos fogyatkozások, melyek közé azok által sodortattak, akár a hosszason tartandó költekezések miatt, melyeket előreláthatólag tenniök kellett.

Sőt inkább a fennebb emlitett területen épittetni kezdettek templomot, tornyot; azonban nem az ohajtott és előre remélt eredménynyel: anyagilag tehetősebb uraik közül némelyek elhalván, mások egyéb szerencsétlenség által látogattatván meg. Kiemelendő szerencsétlenség volt reájok nézve különösen Bethfalvi, máskép Dobófalvi Maróthi István halála, ki egyike azoknak, kik a mult század utolsó felében az unitarismus érdekében Erdélyben anyagilag legtöbbet áldoztak. 1792-ben october 20-án Héjasfalvi udvarában megtevén végrendeletét, melynél fogva a kolozsvári unitárius főtanodának tiz ezer forintot hagyományozott, azután rövid ideig élt, 1793 első felében elhalván. Érintett körülmények miatt tehát a mult században csak a templom épittethetett fel, az is kűlső belső kiészités nélkül; a torony falai pedig egy darabig felrakatván, félben maradtak. S igy állott mindkettő 1799 végén.

Az egyházközség tagjainak száma ismét csökkent. Habár az új templom a régi városinál sokkal közelebb feküdt Fiatfalvához, e körülmény unitárius lakóit még se nyugtatta meg. Mind sűrübben kérelmeztek a különválhatásért 1794, 1795, 1797-ben süker nélkül. Törekvésük ennyi elutasitó válasz által se lankadván el: 1799-ben a Kis-Sároson tartott zsinat alkalmával kérelmöket megint megújitoták, melyet im e körülményekkel indokoltak:

A Nagy-Küküllő Fiatfalva s Keresztur között folyván, kiáradásai miatt az idevaló pap gyakran nem jelenhetik meg ott egyházi szolgálat tételére.

Mikor ily akadály közbe nem jőn is, mivel az anyaegyháznak több leányegyház községe is van, melyekbe a pap eljárni köteles, Fiatfalván az isteni tisztelet vasár- és ünnepnapokon későbben tartatik mint illenék, mi a hallgatók vallásos buzgóságának hanyatlását eredményezi.

Különben is mind a fiatfalvi leány-, mind a kereszturi anyaegyház-község más leányközségeivel együtt eléggé alkalmas maga számára külön papot tartani. Melyeknél fogva külön pap rendeltetését Fiatfalva a maga számára ismételve kérte.

Leányegyház-község elválasztása az anyaitól közzsinati tanács hatóságához tartozván [1]) a sárosi fenn elősorolt és más okokból a kettőnek különválását elvégre megengedte és az 1799-ben teljesedésbe is ment.

Ezen évtizedben keletkezett a kereszturi középtanoda, melyben a tanuló ifjuság már 1799-ben dicséretre méltatva állotta ki a közvizsgálatot.

XI.

Eddigi épitkezése a kereszturi anyahitközség anyagi erejét kimeritvén, annál inkább, mivel a körülötte fekvő falvakban különben is kevés számmal lakott unitáriusok mind inkább fogytak, azt a következett század első tizedében 1800—1810 nem folytathatta; de igen a költséggyüjtést tornya felépitésére, s az készen is állott az egyházi gondnoknál, midőn 1811-ben a tűzvész megemésztette. Ez év őszén tudniillik, midőn a mezei gazdák már bétakarodva valának, szélfuvás közben rosz ember nem irtózott gyujtani, mi 41 székely gazdának, többnyire unitáriusoknak, közöttök emlitett gondnoknak is, lakházait, gazdasági épületeit s takarmányait elhamvasztotta, s mi a különben is eléggé fájdalmas esetet az unitáriusokra nézve még fájdalmasabbá tette, az az, hogy a torony építésre gyüjtött pénz is — mint állittatott — odaégett s veszett.

És itt azon időponthoz jutottam, melyről ennen tudatom után is szólhatok a kereszturi unitárius hitközség külső állapotjára nézve, minthogy az 1810—1817 iskolai évek folytában az ottani gymnasiumban tanultam.

A templom, mint fennebb már érintettem, fel volt épitve s cseréppel béfedve; de falai kivül belől még mind vakolat nélkül, templomfölde deszkázatlan állottak. Bejárás kétfelől történt: a torony alatti s a gymnasium felőli oldalajtón, ez tornáczczal levén ellátva.

A torony falai is csonkán mutatkoztak; az idő viszontagságai ellen csak deszkákkal voltak fedezve.

Templom és paplak udvara egy levén egymástól el nem különitve, azon fa-haranglábról két harang függött: egyik kisebb, másik nagyobb. Amazt a hitközség tagjai öntették, miután templomukkal harangjaiktól is megfosztattak. Másikat Thoroczkai Anna, Nagy-

[1]) „Filialium ecclesiarum a matribus separatio penes generalem synodum esto." Michael Almási, Disciplina ecclesiastica in usum ecclesiarum unitariorum in Transylvania dispersarum conscripta. Claudiopoli 1694.

Galambfalván lakott Sándor József neje ajándékozta nekik 1792-ben, számukra ugyanazon évben öntetvén Segesvártt.

A pap veres cserepes fedelü, elől deszka-tornáczos tisztességes házban lakott. Ez eleinte Sipos Miklós volt: igénytelen külsejü, mindennapias előadásu, de szellemes, tanult, s mint érdemelte, közönségesen becsült, kedvelt férfiu s pap.

Mesteri lak nem volt, valamint mester sem.

Ily áliapotban találtam és hagytam mint tanuló a templomot, tornyot és paplakot.

XII.

Az első és második évtizedben szünetelt épitkezés a harmadikban ismét megindittatott s azután is folytattatott, még pedig oly feltünő eredményekkel, minőket remélni alig lehetett, s létesitésök főleg annálfogva történhetett, mivel az egyházközségnek egymásután két oly papja volt, kik kötelességeiket egész terjedelmökben folyvást szemeik előtt tartották és teljesitették. Mert müves napokon imádkozásra templomba eljárni, vasár- és innepnapokon prédikálni is; a gyermekeket megkeresztelni, házasulandókat összeesketni, betegeket meglátogatni, vigasztalni, halottakat eltemetni, presbyteriumi, ekklesiai gyülésekben megjelenni, az ott előforduló ügyek felett illető hiveivel tanácskozni végezni: számos ugyan, és ha illőleg vitetik véghez fontos teendőkkel járó papi kötelesség; de még se minden mit tenni kell, és a ki csak azokat teljesiti, nem teszen egyebet, mint a mit nem mulaszthat el, ha állomását koczkáztatni nem akarja. Annál pedig több kötelessége is van. Sok függ a paptól hallgatói körében, és sokat is tehet, eszközölhet, ha hivatalában buzgó s tevékeny. Ezt vallásunk előljárói igen jól tudták, annálfogva a papi eskübe azon tételt is befoglalták, mely szerint az esküt tevő ünnepélyesen fogadja, hogy mindazt, a mi egyházközsége javára, előmenetelére nézve szolgál: megtenni el nem mulasztja [1]). S im e szavakban a fennebb mondottakon kivül még egy csomó papi kötelesség van kitűzve, egyenként elősorolatlan ugyan, de a melyek közül egyiket vagy másikat itt vagy ott, hely, idő, körülmény szerint könynyen észre lehet venni.

1824-ben kereszturi pappá Kobátfalvi Péterfi Sándor rendeltetvén, természetesen neki is teljesitenie kellett minden papi rendes kötelességet és hallgatóinak épen nem kedvező körülményei közt,

---

[1]) „Nihil eorum, quae ad emolumentum ecclesiae spectant, intermissurum. M. Almási Disciplina ecclesiastica.

még többet mint legtöbb paptársainak máshol [1]); mindezek mellett belátta, értette azt is, hogy rendkivüli teendője is van — a toronyépités, templomkikészités bevégzésének eszközlése.

Pénz reá készen kevés volt.

Koronka József 1813-ban septemberre jővén tanodai igazgató tanárul oda, a Székely Miklós távoztával üresen maradt papi állomást az egyházi főtanács nem töltötte bé, hanem egy évig az illető jövedelmet a torony és templom épitésre megtakaritandónak határozta; a papi kötelességek teljesitését pedig az új tanárra bizta, ki e megbizatásának pontosan meg is felelt; kisebb rendü működéseket deák tanitványaival végeztetvén. És eképen keletkezett volt a fentebb érintett kevés pénzkészlet.

Péterfi maga két jövedelmi forrást nyitott s nem szünt nyitva tartani mig szükségesnek látta serkentés, buzditás, nógatás által: hallgatói közt az önkéntes költségadást; a kereszszturfiszéki úri rendnél az adakozást. S a kereszturi unitáriusok dicséretére meg kell vallani, ámbár anyagi erejök sokszor vétetett igénybe egyházi szükségletekre, ezek fedezésére tehetségökhez képest mindig készek voltak. Az emlitett úri rend hasonlólag készséggel adakozott segitségökre.

Péterfi 1841-ben elhalt ugyan, de ha végóráiban lakszobája ablakához járulhatott vagy oda vitette magát, lelke megnyugvásával tekinthetett azon ki, mert templom, torony készen állva emelkedett szemei előtt.

Papsága idejében a torony falait egészen felrakták, kivakolták, megmeszelték és cserépfedél alá vették, a harangokat pedig beléhelyeztették. A templom hiányai kipótoltattak. Földe deszkapadolat alá vétetett. Az egykor rögtönzött zár nélküli ajtók újak- s zárosokkal váltattak fel; megrongált ablakai helyett mások készitettek; a gymnasium felőli tornácz és ajtó, mivel arról a zaj botránkozásokat okozott a templomban, elbontatott, berakatott, és a templom más oldalfalán más ajtó nyittatott. És mind ezek az ő mozgató tevékenységénél fogva.

Megürült helyére hasonló nevü fia Péterfi Sándor hivatott meg, akkor főnök az ottani középtanodánál, ki azt el is foglalta, s nevét későbben egyházi beszédeivel hitfelekezete körén kivül is ismeretessé tette az egyházi irodalom terén.

[1]) Ő maga mondogatta magáról: Pulsator, cantor, precator, concionator, Totumfac pastor Kobátfalvi Péterfi Sándor.

Az ifju lelkész úr valahára a kész templomot orgonával vágyött ékesiteni. Ezt szerették volna hallgatói is, de a szükségelt költséget nem látták kiállithatónak. Papjok más reménynyel volt, s a kezdetet halogatás nélkül meg akarván tenni, kijelentette nekik: csak azok járuljanak orgona-költség fedezéséhez, kik önkéntesen akarnak és csak annyival, mennyivel kivánnak, kényszerités senki irányában nem lesz. Mindemellett nemcsak senki nem vonakodott az érintett czélra adakozni, hanem inkább még a legszegényebbek is tehetségeikhez képest meghozták önkényt adományaikat, és oly összeget tettek össze, mely tekintve számukat és állapotjukat, vallásos buzgóságuknak mindig dicséretes szép tanujeleként mutatható fel. Csakhogy mindez még nem volt elég.

Az ifju pap most további lépést tett. Segédtanár is levén a középtanodában, a tanuló ifjusághoz fordult. Elmondta nekik, hogy a sz. kereszturi unitárius hitközség egyházi ügye közös hitfelekezeti ügy, annak előmozditásával ez is előmozdittatik. Majd tehát, mikor szűnidő beáltával hazájukba visszatérnek, beszéljék el ezt otthon, és szülőiket, barátjaikat, ismerőseiket kérjék, hivják fel segélyezésre az orgona ügyében. Az ifjuság lelkesedéssel fogadta a hozzája intézett buzditó szavakat. Megtette híven, mire felszólittatott. S némelyik nemcsak otthon s közelben, hanem távol vidékekben is, és számadolva beszolgáltatta gyüjteményét.

A helybeli egyházközség tagjai közül is vállalkozott nehány gyüjtő, kik megkeresvén a jobb jobb testvér egyházközségeket, megvitték azok adományait. S ily képen oly tetemes összeg gyüjtetett, melyből nemcsak az orgonakészités ára, készitő útiköltségei kifizettethettek, hanem az orgona tekintetéből a templom falán két új ablak nyittatván és egy új karzat állittatván, az ezekre forditott költségek is teljesen fedeztethettek; 1844-ben decemberben pedig az orgona rendeltetése helyén felállittatván, Péterfi lelkész annak 20-án azon örvendező hivei közt örvendezve maga is megtarthatta örömünnepi beszédét szent Dávid 150-ik zsoltárából ezen szavakat választván alapul: „Dicsérjétek az erős Istent az ő szentséges lakhelyében — az ő nagyságának sokasága szerint — trombiták zengésével, lanttal, hegedüvel és o r g o n á k k a l. Minden lélek dicsérje az Urat“ [1]).

---

[1]) Péterfi Sándor, Egyházi szent Beszédek, különféle alkalomra. Kolozsvárt 1864. 8. 66. l.

Egy nagy hiány, melyet a kereszturi hitközség félszázad alatt kárával érezhetett, most még érezhetőbb lőn.

Mesteri laktelkét annak idejében oda ajándékozta volt tanoda-helyéül s a mestertartás már annálfogva kétessé vált. Az egyházi főtanács ugy akarta biztositani, hogy a tanoda igazgató tanára tanitsa a tanodabeli főbb osztályu ifjakat, s egy tőle függő másod tanitó az alsóbb osztálybelieket, ki egyszersmind mester legyen a hitközségben, jövedelme a szokott mesteri, s azon dijak leendvén, melyeket tanitványai önként adni fognak. Ezen másodrendü tanitói állomás azonban nem létesült, a község folyvást mester nélkül maradt, s az énekvezérséget a végre fogadott deákok vitték.

De mióta orgona állott a templomban, orgonálásban gyakorlott egyénről is gondoskodni kellett, mi annál inkább foglalatoskodtatta az illetőket, mivel az orgonás egyszersmind iskolatanitó is leendhetett; és a régóta nélkülözött iskola helyreállitásának eszméje felmerülvén, kedvelt lett. De iskolatelek szerzése, iskola, tanitói lakház épitése, tanitó fentartása ismét sok költséget igényelt. Honnan venni azt?

A lelkész ismét hiveinél tett kezdeményt szokásos buzditásaival, s azok egész buzgalommal megrótták magukat.

Aztán folyamodott azon módhoz, melyet már oly sükeresnek tapasztalt. Kérő leveleket nyomatott ki saját költségén, s közbenjárására az illetők engedelmével, tanuló ifjak küldettek ki 1846-ban 1847-ben az országba azon unitárius hitközségek- s egyesekhez, melyek- és kiktől segélyezést leginkább remélhettek; s a bizodalmat, fáradozásokat siker koronázta. A kereszturi hitközség oly kedvező helyzetbe jött, hogy a papi telek tőszomszédságában csinos telket vett, azon iskolát s tanitói házat épitett szükséges gazdasági épitménynyel és orgonálásban jártas iskolatanitót állitott bé — természetesen évenkénti jövedelem igérésével.

A közelebbi s távolabbi hitrokonok újabb meg újabb buzgó adakozását emlékezetre méltóképen követte Homoród-Sz.-Mártoni, de Kereszturott lakott Biró József is. Ő 1762-ben születvén, már 10-ik esztendejében járt, mikor a kereszturi városi templom, torony, és a paplak jogtalanul, erőszakosan elvétetett hitrokonitól, s átélte az ottani unitárius hitközségnek, melynek tagja volt, legviszontagságosabb időszakát. A sors előkelő székely családbeli származásban részesitette őt. Józan gazdáskodása tehetős állapotban tartotta, s Isten különös kegyelme rendkivül hosszas élettel áldotta meg. Mert mig

szent Dávid már Krisztus előtt ezer évvel ugy tapasztalta, hogy az emberi élet általában hetven, legfennebb nyolczvan esztendőből áll; s ezt átalában mi is ugy tapasztaljuk: Biró József megérte életének 86-ik esztendejét is; annálfogva láthatta még, miként indult a sokat küzdött, szenvedett hitközség, melynek keblében élt, mindig készséges áldozata hozzájárultával ismét virágzásnak; s ápolására, állandósitására maga is jelentékeny pénzösszeggel járult. Már az orgona árába kétszáz pengő forintot ajánlott volt, de abból akkor egy harmadánál kevéssel vétetett több igénybe. S 1847-ben május 25-én elkövetkezvén halála: végrendeletileg lelkésze közbejárásával négy ezer pengő forintot hagyományozott alaptőkéül a végre, hogy kamatja a kereszturi unitárius községi iskolatanitó fizetése legyen.

S elvégre a székely-kereszturi unitárius egyházközségnek diszes temploma, tornya, papi, iskolatanitói háza s jelentékeny iskola pénzalapja lett.

N. ajtai Kovács István *)

---

*) Néhai nagy tudósunk hátrahagyott irataiból adjuk közre a fennebbi történeti rajzot, melyet most közölni, minthogy ez évi zsinatunk helyéül épen Székely-Keresztur van kijelölve, igen érdekesnek és időszerünek találtunk. — Szerk.

AZ ÉLETBIZTOSITÁS ÉS A CSALÁD.

A pénzkérdés megoldása, korunk egyik feladata. E kérdés nemcsak az államoknál, de egyeseknél is előtérbe nyomult. Az egyesek pénzkérdésének megoldása a társadalmi tudományok egyik legnagyobb feladatává válván: az újabb kor, és igen helyesen, azon meggyőződésre jött, hogy az egyesek, illetőleg az egyén és család pénzkérdését megoldani, az életbiztositás van első sorban hivatva. A gyerek neveltetése, az ifju elhelyezése, a család-alapitás és fentartás, a közbejött betegség, a keresetképesség szűnése, a halálozás, mind megannyi pénzkérdés a családban; s mint legnagyobb, végre megjelenik a családfő elhalása. A pénzkérdés tehát az egyén és család életében, az élet minden esélyénél újabb meg újabb problemaként jelenik meg. Életünk e problema fejtegetésével telik el. Hogy mind megoldhatóbb alakban jelenjék meg, az ember folyvást biztosit: biztosit magának állást, biztosit munkát, biztositja értéktárgyait, félre teszi keresményét, szóval az élet folytonos biztositás. De mindezen biztositási miveletek között nincs egy, mely azon eszmével versenyezzen, melyet az életbiztositás képvisel.

Az életbiztositás azon intézmény, mely módot kiván nyujtani, hogy mindenki csekély pénzbetét mellett, az élet bizonyos esélyeire magának vagy családjának bizonyos jövedelmet vagy tőkét biztositson. A biztositás nem segélyezés, hanem az önsegélyezés egy neme. Alapvonása, hogy áldásában csakis azokat részelteti, kik a czélhoz betéttel járulnak. A biztositás nem levén egyéb, mint egy intézmény, mely tagjai hátrányait akép egyenliti ki, hogy azt az egyletbe lépők között kiosztja, a czélhoz mindenkinek azon arányban kell járulni, a melyben az intézménynyel szemben igényt tart.

Már az, hogy az életbiztositás tárgya maga az ember, az életbiztositásnak bizonyos fenségéget követel. Az életbiztositás nem biztositja ugyan az életet betegség, rokkantság, munkaképtelenség vagy épen halál ellen, de biztositja az ellen, hogy ha ezen esélyek az emberi életet sujtják, annak anyagi hátrányai az ember életére egész sulylyal nehezedjenek. Ha nem biztosit is a halál ellen, az ember az életbiztositás előtt mint tőke jelenik meg, mely munkál, az élet-

ben rejlő tőke gyümölcsözhetését akarja biztositani egyfelől, mig a haláleseti tőke-biztositás által a halál által megszüntetett munkát, az emberéletben rejlő tőkét kivánja kárpótolni.

A midőn az életbiztositásnak ezen fogalmát veszszük, el kivánunk térni az életbiztositás azon fogalmától, mely az intézményben csakis a neveltetési pénz, az élet-járadék, és haláleseti tőke biztositását látja. Az intézmény, ugy a mint a gyakorlat felállitotta, az embert, miként a vallás s vallás szolgái figyelme, átveszi a bölcsőnél, s az élet minden phasisain keresztül sirjáig kiséri; még ott is, a tőkebiztositás által, azon nagyszerü jelenetet idézi elő, mi egy neme a feltámadásnak, hogy a biztositott tőke által családjának mint őrangyala még egyszer megjelenik. Tágasabb fogalma szerint, a kölcsönös segély pénztárak és gondoskodó intézetek is ide tartozván, az életbiztositási müveletet a néposztály azon részének is lehetővé teszi, kiknél a munka megtőkésitve nincs, hanem a betétet napi vagy hónapi keresményből fedezik.

Bármennyire látszanak is e válfajok egymástól különbözni, mindnyájan megegyeznek abban, hogy mindenik betéttel jár, s hogy a betevő nemcsak pénz-betételére s annak kamatjára nyer igényt, hanem a mint egy betétet teljesitett, a biztoslitott összegre, beállván a kitűzött véletlen, igénye azonnal megnyilik.

Miként a takarékpénztáraknál, ugy itt is, a betét a kiindulási pont, mégis nagyban különböznek. A takarékpénztári intézménynél a betét, illetőleg a folytonos betétek s azok kamat-kamatja képezi az illető igényét. Az életbiztositásnál az illető az első betétnél, illetőleg az első dijfizetésnél kitűzi, kiköti az összeget, s beállván a véletlen, a kérdéses összeg részére készen áll.

A folytonos megtakaritás kötelezettsége mind a kettőnél fennáll, de azon különbséggel, hogy mig a takarékpénztárnál az illető apró tőkéket rak le: az életbiztositásnál mondhatni, csak az általa biztositott tőke kamatját fizeti, mi az ifjabb korban alig 2—3%. A takarékpénztári betétnél azon előny mutatkozik, hogy az illető betéteit bármikor megszüntetheti, vagy épen visszavonhatja: az életbiztositásnál a betét folytatására az illető már azért is kötelezve van, mivel, ha visszalépik, betételeinek egy része költség, más része a hordozott koczkázat czimén bévesz: de épen ezen kötelezettségben, mig egyfelől bizonyos erkölcsi kényszer fekszik, másfelől megnyugtatás áll elő az iránt, hogy ha azon idő alatt a véletlen meglátogatta volna, azon összeg, melyet különben tán egész életén sem

birt volna összehozni, ki lett volna mint kész összeg szolgáltatva. A visszaléphetés tehát itt is fenn van tartva, de mégis elválik a két intézmény, és pedig teljesen azon a ponton, hogy a mig a takarékpénztárnál mindenki önmagának külön-külön állva szerez, az életbiztositásnál a belépő egy közkereseti társaság tagjává lesz, mely betéteit azért teszi össze, hogy az elsőt, kit a véletlen közülök sujtani talál, kárpótolja. Ezen eszme az, min az életbiztositás nyugszik. Ha az ember a jövendőbe belátna, mindenki előtt tisztán állana a számitás, hogy a takarékpénztári vagy biztositási müvelet előnyösebb-e reá nézve; de miután, ha egy takarékpénztárba évenként tiz forintot teszünk, tiz év mulva lesz száz forint; s ha száz forintot leteszünk, 5%-al csak 14 év mulva lesz belőle kétszáz forint, — s az embernek az, hogy tudja, miként ez időt eléri, s ezen müveletet végrehajthatja, megadva nincs: az életbiztositás, mint oly intézmény, mely a bekövetkezhető véletlen, vagy épen halál közötti időt számitáson kivül helyezi, melynél a kitűzött összeg készen áll, csak a véletlennek kell bekövetkezni, mint ilyen intézmény kétség kivül a legnemesebb gondolatok egyike.

Századoknak kellett eltelni mégis, mig az életbiztositás jelentősége, erkölcsi és anyagi értéke elismerésre talált. Csak a XVI-ik század jött reá, hogy az emberi élet érték, hogy az állam legfőbb ereje a népesség, az ember, az emberben, az emberi munkásságban rejlő anyagi és szellemi tőke.

Ez időtől elkezdték ismerni, hogy az állam legértekesebb vagyona az emberi élet, legfőbb tőkéje az emberi egészség; jelentőségre kezdett vergődni, hogy az élet és egészség egy nemzeti tőke, s az állam minden fölnevekedett polgára tőke már azért is, mivel minden gyerek egy tőkésitett költség. A nemzet és nemzetek ezen vagyonát kivánja az életbiztositás védelme alá venni.

S a milyen tárgya, oly nemes az intézmény. Arra, ki igénybe veszi, már nemesitőleg hat. A családi életre mint összetartó erő mutatkozik. A társadalomra nézve egy irányadó gondolat; s az államra nézve egy intézmény, mely a társadalmi bajokon társadalmi úton kiván segitni.

Az egyén egy intézménynyel fog benne találkozni, mely reá nézt nem csak anyagi, de egyszersmind erkölcsi haszonnal kinálkozik. Mig a legtöbb vagyonszerzés a nemesebb érzelmek egyrészébe kerül: az életbiztositás nemesitőleg hat, az által, hogy nemcsak munkára és takarékoskodásra ösztönöz; de azon gondolat ál-

tal, hogy ha magunknak biztositunk, a vagyonban fekvő egyéni szabadság felé törekedünk, ha családunk részére biztositunk, azon gondolat által, hogy egy szép és nemes tettet követünk el: munkánkat, nélkülözésünket mintegy megkönnyiti. Mert dolgozni és nélkülözni azokért, kiket az élet gondjainkra bizott: erre ösztönöz az életbiztositás, s ebben van valami lelkesitő. Ez volna az ethikai haszon. Ha az anyagi hasznot veszszük, hogy az életbiztositás, mely útat nyit arra, hogy magunknak betegség, baleset, munkarokkantság ellen, vagy ezek nélkül is nyugdijt, vagy tőkét biztositsunk, s mindezekért csak is apró megtakaritásokat követel: hogy egy ily intézmény mindenki részére anyagi hasznot is biztosit, felesleges is mondani. Már azon nyugalom, hogy a véletlen czéljainkban végkép meg nem zavarhat, munkaösztönünket meg kell hogy kétszerezze.

A családra nézve, hivatása ennél is nagyobb. Az életbiztositás a családra nézve egy jótétemény. Ki családja részére életbiztositást köt, jóltevést gyakorol: s ezen jóltevésnek annál nemesebbnek kell feltünni a család érzelmeiben, mivel e jóltevést ugy gyakorolja, hogy az illetőnek nem jut egyéb belőle, mint azon elismerés, hogy övéiért dolgozott és nélkülözött. Azonban ezen ethikai haszon mellett az életbiztositás a családra nézve még szembetűnőbb anyagi előnyöket mutat fel. Észak-Amerikában, hol a pályakezdés oly bizonytalan, de a munkának megvan a sikere: dolláros egyletek állanak fenn, melyekbe az egylet tagjai bevetik dollárukat, s ki legelébb meghal, annak családja részére juttatják; Észak-Amerikában mondhatni általános szokássá vált, hogy a mint valaki nősül, egyszersmind életbiztositást is vesz, s a mint munkája után családját biztositva látja, a biztositást félbeszakitja. De ha csak azon szempontból veszszük is, mint a hogy nálunk használják, ki nevelési pénzt biztosit, tőkét ad gyermekeinek, mert az ipar vagy tudomány tőke; ha valaki valamihez kezd, bizonytalan, hogy befejezheti-e munkáját: de ha életbiztositást köt, legyen a befektetett tőke kölcsönpénz vagy saját tőke, a közbejött halál által nem semmisült meg; de haladjon valaki bár az élet rendes útján, miután a halál bekövetkezte mindenkire nézt bizonytalan, módot nyujt arra, hogy a jobb napok keresményeiből egy véletlen esetére hátra hagyja családjának azon tőkét, melyet megkivánt volna szerezni. Minden lejáró kötvény egy család bánata, a mennyiben a ki kötötte, támasza volt a családnak: de öröme annyiban, hogy az illető szeretete még halála által is támogatást nyujt családjának. Az intézmény ma mintegy $1^1/_2$ millió embert biztosit, ezek halála esetére mintegy 10

milliárd forint van biztositva; mintegy 200 millió frt fizettetik ki évenként az intézetek által, százezerekre megy azon családok száma, kiket az életbiztositás évenként nemcsak megvigasztal, de mondhatni egy részét a végszükségtől menti meg.

Még a társadalomra nézve is megvan a maga hatása. Az emberi természetben fekszik, hogy egyikünk ifjuságában, életerejében, másikunk munkaképességében, szerencséjében bizik, a balesettel s véletlen halállal senki sem akar számitani. A társadalom gyengeségében fekszik, hogy családját mindenki nagyobb kényelembe helyezi, mint már megszerzett tőkéje engedi: s ha a támasz kihal, akár hányszor bekövetkezik, hogy a gyerek, ki szőnyegeken növekedett, boldognak érezheti magát, ha egy árva-intézetbe bejut, s a nő, ki kényelemben élt, jótékony nőegylet támogatására nem szorul. Ez eseteket elháritani van hivatva az életbiztositás, mely a társadalom részére mint olyan intézmény áll fenn, mely nem csak a munkát és munkaképességet támogatja, de elmegy egész odáig, hogy útat nyit a társadalom koczkázni szerető szenvedélyeinek, módot nyit a sorsjátékosnak, hogy szerencsét próbáljon, útat nyit a börzejátékosnak, hogy a véletlen által családját gazdaggá tegye. Ha van valami, mi által a társadalom koczkázó szenvedélye nemesebb irányba tereltethetik, az nem egyéb mint az életbiztositás.

Ha hatását a nagy közönségre s igy az államra veszszük, az életbiztositás, mint egy nagyszerü intézmény tűnik fel. Ha szintén eltekintünk is attól, hogy a munkát és a munkaképességet védi, s ez által az állam egy főerejét a népességet, munkára és takarékosságra ösztönzése által, a pauperismus és proletariatus ellen védelmezi: az állam figyelmét méltán igénybe veszi mint oly intézmény, mely a munkásságot megkétszerezi, mely a fillérekből tőkét gyüjt, s e tőkét az ipar és mező-gazdászat még productivebb czéljaira közrebocsátja. Egy ily productiv intézmény már magában támasza az állam czéljainak. De ha meggondoljuk, hogy az életbiztositás nemcsak alaptőkéjében halmoz össze száz milliókat, de szerkezeténél fogva arra van utalva, hogy dijtartalékot hozzon össze, s e dijtartalék már is milliárdokra megy, — s ez apró betétekről összegyüjtött milliárdok, mint kamatoztatás köteles pénzek vannak a biztositó intézetek kezelésére bizva, — mely csak e század első felében vette kezdetét, s már is oly óriási tőkét halmozott össze: mint oly intézmény mutatkozik, mely az egyesekre, családokra, s magára az államra nézve kiszámithatatlan áldás forrásává lehet.

Kővári László.

NYUGALOMBA LÉPÉSKOR MONDOTT PAPI BÚCSUBESZÉD. *)

2. Kor. 13, 11. „Végezetre Atyámfiai, legyetek jó egészségben, épüljetek, vigasztaltassatok meg, egy értelemben legyetek, békeségben lakjatok, és a szeretetnek és békeségnek Istene lészen veletek."

Idejét láttam, kedves gyülelekezet, hogy a mig közületek ki nem esném, búcsuszavaimat elmondjam, hálatartozásomat lefizessem. Nálam az életfája, a mint látjátok, már meg van száradva; testem már porlásnak indult állapotba esett; de lelkem egészséges s szivem ifju, s az különösen e pillanatban. Ha meggondolom k. gy.! hogy kevés nap hiján harmicz évig tartottatok magatok közt, harmincz évig éltünk egymással békében, szeretetben, s a szükségemre megkivántató földi jókat híven megadtátok, ugy hogy én is elmondhattam Pál apostollal: semmi nélkül nem szűkülködöm: oh e gondolat erőt gyüjt lelkembe, szivemet felvillanyozza és ajkaimra meleg kivánatokat hoz. S jó kivánataim kifejezésére, irányomban és családom irányában tanusitott jóságtok megköszönésére kereshetnék-e illőbb szavakat, mint az apostol felolvasott szavait: Végezetre atyámfiai stb.

A ki e javaknak birtokában van s mégis többet vár azoknál e földi életben, az telhetetlen, azt ezeknél több sem tudná kielégiteni. Én azért csak azokat kivánom e gyülekezet minden rendü hiveinek és pedig rendre véve az apostoli áldásokat, kivánom

1-ször is: Legyetek jó egészségben. A világon sok jó és gyönyörködtető van, a mi szeretteti velünk az életet; sőt maga az élet varázshatalommal lánczol minket a világhoz. De egészség nélkül az sem jó, egészség nélkül a gazdagság rosszá; egészséggel a szegénység jóvá változik. A beteges ember sorsát lehet hasonlitni a rókáéhoz, mely a szűkszádu edényből nem vehetett ételt magához, annak csak külső oldalát nyalogathatta. Teritsenek bár drága eledelekkel rakott asztalt házánál, mit sem ér, mert nyavalyákkal van feleresztve, s nem élvezheti. Fektessék bár puha ágyba bársony takaró alá, nincs álma, nem nyughatik, mert a nyillalások meg annyi tövisek, melyek közt akar, nem akar, fekünni kell.

*) Tartatott S. Körispatakon 1879. Mártius havában.

Milyen ehez képest az egészséges szegény sorsa! Száraz falatja inye szerint esik; álma édes és frissitő; vidáman megy munkára, hogy megkeresse holnapra valóját; s estve társaival vig enyelgések közt tér haza és egyszerü otthonában magát boldognak érezi. Az élet csakis egészséggel kedves; csakis egészségben érezzük boldognak magunkat, kivánom azért, hogy az Isten adjon nektek k. gy.! jó egészséget.

2-or. Épüljetek — épülni, vagy a testi szükséges szerekben gyarapodni ösztönszerü tulajdona az emberi természetnek, a mig csak létezik e földön. S mégis többen esnek alá, mint a hányan emelkednek fel a jólét felé vivő útakon. S mi lehet annak oka, hogy ez igy van? Okát abban találjuk k. gy.! hogy az épitésre szükséges kellékek, minemüek: okos előreszámitás, munkásság, takarékosság, józanság, jövedelemhez mért öltözködés hijjaival vannak igen sokan. S innen van aztán, hogy egy községben alig akad öt—hat család, a mely épül; a többi pusztul, mert dolga rák módra megyen; s mig amazok érdemet, mások általi becsültetést szereznek maguknak, ezek lenézésben részesülnek feslett magaviseletök és a miatt, hogy sorsukat egy hányódó, vetődő, szigorkodó életnek teszik ki. A kik épitik magokat a földi dolgokban, épülnek a jó erkölcsökben is, tartván szabálylyul Jézusnak amaz utasitását: ne szabjátok magatokat a világhoz, józanok legyetek és vigyázzatok, a testet kivánságiban ne tápláljátok. Épüljetek k. gy.! épüljetek világi és erkölcsi javakban, épüljetek nagy haszonnal!

3-or. Vigasztaltassatok. A világon kevés, mondhatni egy ember sincs, a kinek vigaztalásra nem lenne szüksége. Minden embernek jöhet egy-egy kis baja, mely idővel megnövekedve tünődést és bánatot szerez. S miből merit a bánkodó sziv megnyugtató vigasztalást? Rokonai, jó embertásai hinthetnek ugyan enyhitő balzsamcseppeket a kebel fájó sebeire, de a seb mégis csak sebnek marad s megtörténhetik az is, hogy a vigasztalók közt akadnak olyanok, a kiknek azt lehet mondani, mit mondott Jób az ő vigasztalóinak: ti mindnyájan ártalmas vigasztalók vagytok. Egyedül az idő, az isteni gondviselésbe helyezett hit az, mely segit ott, hol ember segitséget nem adhat. Igy érezte ezt az énekes király is, s azért zengte oly érzékenyen szép dallomát: Emberbe hitemet nem vetem én soha, felemelém szemeimet a hegyekre, mert onnan felül jőn nekem a szabaditás és vigasztalás. Ilyen vigasztalót kivánok nektek csapások által sujtolt gyermekei a mostoha sorsnak — Isten legyen a ti vigasztalótok!

4-er. Kivánom, hogy egy értelemben legyetek, legyetek különösen e nemes és szent ekkla ügyében. Ott van előttetek a romlásnak indult istenháza, melynek fedele megrongyollott boritékával ugy áll szemeitek előtt, mint ajtótok előtt rongyos foszlány ruhában alamizsnáért esengő koldus. Halljátok meg kiáltását, mely eképen hangzik: egy értelem, egy akarat, egy sziv, egy lélek. Apáitok láttak effélét, sőt láttak többet, — nagy pusztulást és inséget, midőn 1782-ben a zsarnok önkény, erőszakos hatalom megfosztotta templomuktól, saját pénzökkel vásárolt harangjoktól, kevés készpénzüktől; de meglevén bennök a vallásos buzgóság, az egy akarat, egy sziv, egy lélek, csodadolgokat miveltek, mert ugyszólva semmiből teremtének a falutól félre eső kopár pusztaságon, melyet nekik kárpótlás gyanánt a rideg érzés odavetett, semmiből teremtének egymás megróvása által erős épületeket és alkotának házat, melyben Istent újra szabadon imádhatnák. Ti k. gy.! azon ősök utódai vagytok, a kik kötelességüket nemesen végezék és ha vallásos buzgóságban is azok leendetek és a kötelességet, melyet szent vallástok iránt a jelen is parancsol, megteszitek, meg lesz, a minek sürgősen meg kell lenni. Ezért kivánom, hogy legyetek egy értelemben!

5-ször. Kivánom, hogy békeségben lakjatok. A békeség oly kedves virága társaságban és a házkörben, mely mindig jóizü gyümölcsöt terem és terméketlen soha nem maradhat. Értelmesség és bizalom kapcsa az, mely nélkül kárnak, pusztulásnak van kitéve miden ház. Ezért mondá Jézus: minden ház, mely magában meghasonlik, elpusztul. Hány példa mutatja Idvezitőnk e mondása igazságát! Mennyi ház semmisült meg a czivódások miatt! Mennyi szem és sziv siratta meg a viszálkodás ördögének átkos műtéteit!! Kivánjátok k. gy.! hogy ez eset ne találja házatokat? ha igen, akkor az okos önmérséklés és békeség kapcsát erősitsétek magatok közt — igy bizhattok, hogy a szeretetnek és békeségnek Istene leszen veletek s mi más jobbat avagy csak ehez hasonlót is kivánhatnátok. Hiszen ő a mindenható, a ki szabad akaratja szerint igazgat mindeneket, ki megcselekedheti, hogy még a roszak is a mi javunkra legyenek; ő a mindentudó, a ki látja mi nélkül szűkölködünk, mielőtt kérnők; ő a jóság és szeretet forrása, az irgalmasság atyja, a ki a bűnöst kegyelemmel veszi fel. Nem is lehet feltenni, hogy találtatnék okos teremtmény, a ki e főlényben ne biznék, közellétének tudatában magát nyugodtan ne találná. Mutat-

ják a példák, hogy a jó lelkek eleitől fogva reá támaszkodtak. Az ős pátriárka még halálára is átviszi e bizalmát; ha, ugymond, megrágják is a férgek testemet, meglátom idvezitő Istenemet. A kegyes Dávid is eként nyilatkozik: Tebenned biztunk eleitől fogva; Uram téged tartottunk hajlékunknak! és ő ennek nagy hasznát is vette, a mit eként fejez ki: Te Uram! az igazat megáldod a te nagy irgalmasságoddal, környülveszed mint paizszsal; minden jóval megáldod, megoltalmazod.

Én ezt a mindenhatót, főbölcseséget, szeretet forrását, irgalmasság atyját tisztelem, imádom, neki könyörgök értetek, hogy öleljen be titeket kedves gyülekezet kegyelmes karjaival. A jó egészséget, annak állandóságát tartsa meg testetekben; az épités tehetségét a kivitelben; a türelem és bizalom lelkét házaitokban. Őt kérem, hogy maradjon továbbra is e lelki nyáj őrző pásztora, özvegyek paizsa, árvák és gyámoltalanok édes atyja, betegek orvosa, élőknek és holtaknak Istene. Vegyed is Uram Isten könyörgésemet füleidbe, tekints e helység lakóira, határait áld meg áldások bőségével, hogy teljék be azokon prófétád ama mondása: megkoronázod az esztendőt a te javaiddal, lábaid nyoma kövérséget csepegtet nagy zsirral. E sok viszontagságokban forgó hazát őrizd több csapásoktól: ellenségtől, éhségtől, döghaláltól; anyaszentegyházunk mellé állits minden időre tőrésen álló Mózeseket, buzgó Néhémiásokat, kik védjék a jogot, munkálják a közjólétet; dicsőséged fénye töltse be egyházainkat, gyülekezetünk minden hiveit, ennek elöljáróit, a presbytereket támogasd mindig segedelmed befolyásával, hogy a közboldogság virágozzék, utczáinkon jajveszéklés ne hallassék! Uram Isten! ha minden szives kérés füleidbe hat, hasson füleidbe az én imám is és a többi jót, ha nem kérem is, add meg e népnek!!

Van még egy, mit meg kell emlitenem: Esztendő végén a sáfárnak sáfárságáról számot kell adni. Én is esztendőim végén állok, tehát számadással tartozom, a mi ennyiből áll: 30 éves sáfárkodásom ideje alatt született 396 gyermek, házassági életre meghütölt 109, elhalt 221. Isten az élőknek jólétöket tartsa fenn, éveiket nyujtsa nagy időre, a holtaknak adjon idvességet az egekben. Ti pedig már csak volt szerelmes hallgatók, legyetek jó egészségben. Isten maradjon veletek! Amen.

Szeretett híveim!*) Tavaszi időbe lépétek, melyben a vándor-madarak szoktak költözködni, — az én sorsom is az, mi a vándor-madaraké, nekem is költöznöm kell, mert az én időm is eljött. A gólyák, mikor útra kelnek, összegyülnek nagy csoportba, vissza-vissza fordulnak repülésökben a helység felett, hol addig szállásoltak, mintha sajnálnák elhagyni a lakósokat, kik közt békében volt lakásuk. — Nyugalmas helyemről nekem is másuvá kell mennem, elhagyom e helyet, hol most állok, hol eddig sokszor álltam, áldást, segedelmet kérve Istentől, hogy titeket a jóban segitsen és áldjon meg; de ha elhagyom is e helyet, érzetim, gondolatim e felett fognak lebegni, könyörögvén a gondviselés Istenének, hogy viseljen gondot e házra és reátok, e házat dicsősége fényével, titeket vallásos buzgósággal bétöltve. Isten maradjon veletek!

Péterfi József,
sepsi kőrispataki nyugalm. lelkész.

*) Ez ekklézsiában még áll a régi szokás, hogy a templomból kijővén, a czinteremben pap és hallgatók közt kölcsönös üdvözlet tartatik. Ez meg volt most is.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

E folyóirat t. szerkesztőségének megtisztelő felszólítása következtében, nehány Dávid Ferencz életére vonatkozó adatot közlök itt, melyek részint a Kővári László derék történetirónk által ugyan e folyóirat 1873-ki évfolyamában Dávid Ferencz elitéltetéséről közlött szép tanulmánynak hátterül, részint a fáradhatatlanúl búvárkodó Benczédi Gergely tanár úr által az előbbi füzetben közölt zsinati meghivó után történtek némi megvilágositásaúl szolgálván, ugy vélem, hogy ez idő szerint alkalmi becscsel is birandanak a K. Magvető olvasó közönsége előtt.

Adataim közül az első, (e folyóirat sorszáma szerint a XL-ik) a „Ruina Pannoniae" szerzőjének, Schesaeus Keresztélynek, 1558-ban irt ódája Dávid Ferenczhez, melyet az utóbbihoz, mint igaz prófétához, „Elegia de falsis prophetis, quos Christus confert lupis, spinis et tribulis" etc. czim alatt Kolozsvárt 1558-ban nyomatott munkája elébe mintegy ajánlólevélképen iktatott bé s adott ki. Az említett munka igen ritka levén, ez ódát alig egy—két irónk ismeri; a közlés által nagyobb körben leendő elterjesztése tehát nemcsak nem felesleges, de ránk unitáriusokra nézve — a nagy egyházalapító emléke s halálának három századus évfordulója közelsége tekintetéből — kegyeletes kötelesség is. Sőt, a minél szélesebb körben megismerés okából, szükségesnek láttam annak t. barátom Hegedüs István tanár és e folyóirat munkatársa által felkérésemre eszközölt classicus magyar forditását is közölni.

A XLI. sorszám alatt Kolozsvár város 1579 évi jegyzőkönyvéből hű kivonatban közlöm a Dávid Ferencz letartóztatását s elitéltetése ügyét érintő határozatokat. Hiven jellemzik ez adatok a Báthori Kristóf erőszakos fellépése következtében megdöbbent városi atyáknak vallásukhoz és a derék főpaphoz való félénk ragaszkodását, s a fejedelemnek a „római hűten való predikátor" önkényes behozásával leplezetlenűl kitűntetett czéljait; de következtetést engednek vonnunk Blandrata és társai álnok eljárására nézve is.

A XLII. és XLIII. számok alatt két redbéli naplószerű feljegyzéseket közlök, mindkettő 1579-ről szól. Egyik Fylstych Lő-

rincz városbiró költségjegyzékéből, másik Kőmives Ferencz városi magyar rendü tanácsos és sáfár polgár hivatalosan vezetett költséglajstromából van kivonatozva. Mind a kettő, de főleg az utóbbi, ugy nyelvészeti, mint mivelődés történeti szempontból sok tekintetben érdekes.

E tekintetben csak állításom igazolására idézem nehány feljegyzését. Ilyenek: a febr. 14-re tett azon feljegyzés, hogy a városbiró „zakacij boldisart kijlte az feijedelem paranciolatiara valamij vasfazakal feijerwara az galfy m e n i e k e z e ij e r e“; febr. 28-ról midőn a „Byro Vram az ket Vraim vtan, kiket az galfij [1]) m e n i e g k e z e y e r e valaztottak volt eo kmek, Kalmár Janos [2]) és Herczeg gaspar [3]) vraim vttan, miert hogij Eo magok izentek volt, 4 eijtel malosat kijldett, meliet az feijedelemnek attanak aiandekba.“ Nem kevésbbé érdekes a következő feljegyzés: „11 marcij valaztottak eo kmek tanaciul kolosuarij balint [4]) es tymar gelij (sic) [5]) vraimat l e t a r a g e c ij J a n o s h o z az Darocij gaspar dolga feleol“ midőn a gondos városi tanács 10 narancs (drbja 8 denár), három font gesztenye (fontja 20 dr.) s két ejtel malozsával (96 dr.) kedveskedtek a főurnak; a midőn pedig Ghyczy János ezután másodnappal Kolozsvárra érkezett, biró uram meghagyásából, Kőmives Ferencz, a napló iró sáfár polgár, ajándékba fél borjut (58 dr.), 4 tyukot (24 dr.), 9 ejtel bort (ejtele 4 pénz), s a város zabjából egy köblöt (36 dr.) küldött. Ellenben a határ kijárásra felkérendő itélőmesternél jun. 25 én: két véka cseresznye, egy cseber „hivelykes borsó“, két ejtel malosa, 10 narancs és „10 pinz arra retek“-kel kedveskedett â város küldöttsége.

E feljegyzések minden más érdekessége felett, ránk nézve legtöbb becscsel azok birnak, melyek a vértanúi halállal 1579-ben elhalt egyházalapító, Dávid Ferencz élete legválságosabb időpontjáról nyujtanak némi tájékozást.

Ime az érintett adatok egymás mellé állítva.

XL.

Venerando viro D. Francisco Davidis Pastori Ecclesiae Claudiopolitanae, et Ecclesiarum Vngaricarum Superintendenti in Transyluania. S. P. D.

---

[1]) Gálfi János értendő. — [2]) Városi tanácsos volt a magyar rendről. — [3]) Városi tanácsos a szászok közül. — [4]) Városi tanácsos volt magyar részről. — [5]) Értendő: Hertel Gergely városi tanácsos a szászok részéről.

Qvis patriae casus et plurima vulnera nostrae
Spectans, non largis fletibus ora riget?
Aut in nos rabidi fera torquent spicula Turcae,
Turcae quos pietas flectere nulla potest.
Aut falsi Stygio nati de flumine uates,
Corrupto uiolant dogmate corda pium.
Et de coelesti doctrina quivis Arator,
Judicium pleno uendicat ore sibi.
Quem probat hic, alius culpat spernit'que docentem,
Pro Domini Verbo somnia mundus amat.
Certé haec uenturae sunt vltima signa ruinae,
Pectore quam toto ut differat, oro, Deus.
Felices nimium patriae qui vulnera sanant,
Et quorum in uotis cura ea fixa manet.
Tu quia Caucaseos nequis ense retundere Turcas,
Quod iubet officium praemeditanter agis.
Obstruis Haereticum ueris rationibus ora,
Vis saluari animas corpora si pereant.
Cornua fregisti Claudis et Olentibus Hircis,
Pro grege Diuino praelia iusta gerens.
Hoc meritum propter tibi tota Ecclesia grates
Precipuè uero patria tristis, agit.
Huic ego coniunctus quo possum munere, testor,
Me non ingrati nomen amare uiri.
Haec modo quo dantur mea carmina suscipe vultu,
Non donum, mentem sed mage dantis ama.
Ipse Deus mentem spectat, non munera dantis,
Paruula sic possunt dona placere Deo.
Viue diu patriae decus immortale ruentis,
Vive nec irati Doemonis arma time.
Dux Magnus Michael pugnat radiantibus armis,
Semper in excubijs pro grege statque suo.
Huic committe Duci tua multa negocia fido,
Ille sibi curae te sinit esse: Vale.

Christianus Schesaeus Minister Ecclesiae Claudiopolitanae.

Hegedüs István magyar forditása szerint ez óda igy hangzik: Tisztelendő Dávid Ferencz urnak, a kolozsvári egyház lelkészének és az erdélyi egyházak superintendensének. Ezer üdvöt kiván.

Hejh! ki ne sirna könyet gyász sorsodon, oh haza, néked!
Látva sötét búdat és sajogó sebeid'!
Vagy rabló török ontja mi ránk záporral a kopját,
Kit nem hat soha meg irgalom és kegyelem,
Vagy a sok álpróféta, ez undok, pokoli fajzat
Hinti közénk mérgét rontva kegyes sziveket,
S hirdeti fennyen sok botor és sok parlagi *) fő is:
Öt táplálta csupán menybeli szent tudomány,
Kit az egyik követ azt kicsinyelve kerűli a másik,
Álmokat űz a világ isteni Ige helyett.
Ám a közelgő végromlásnak előjele mindez:
Hárítsd el a veszélyt oh könyörűletes ég!
Boldog az, ki a hon sebeit bekötözgeti írral
És csak e vágy, ez ohaj tölti be hű kebelét.
Te ha nem is tudod a törököt kardoddal elűzni,
A mire tiszted hív, teljesited hiven azt.
Mert ha beszéded zeng, elnémul minden eretnek
S a lelkekre mosolyg földön a mennyei üdv.
Szarvát törte kezed meg az undok sánta kosoknak
Az Úr nyájáért: szállva tusára hiven.
Érdemidért hálás az egész Egyház te irántad,
Ámde kivált hálát a szomorú haza mond.
Ime fogadd e csekély adományt a költő kezéből,
Hálás szivbül eredt hála sugallta e dalt!
És oh fogadd azt szivbül a mint én szivbül ajánlom.
Nem az ajándékot: nézd te csupán az adót.
Isten is arra tekint, mily szivbül eredt adományunk,
Igy fogad el kegyesen bármi kis áldozatot.
Élj te soká, e hanyatlo hazának dísze, virága.
Ne rettegd a pokol rádrohanó seregét.
Fénysugarak nyilait lelövelve Mihály, a nagy angyal
Őrt hű nyájáért éberen áll örökön.
Bizd e vezérre magad, hittel bizd minden ügyed rá,
Gondja leszen te reád szüntelen: Áldjon az ég.

Schesaeus Keresztély, a kolozsvári egyház papja.

*) E sorban lehet hogy az Arator név-, és Szántó István-ra való czélzás, mely esetben igy olvasandó: hirdeti fennyen bármely Arator szerte világgá. stb. Ford.

XLI.

Szemelvények Kolozsvár város 1579. évi közgyülései jegyzőkönyvéből.

Die 28. Marcij Sabbato videlicet pridie dominic. Laetare Domini Centum Electi congregati in subscriptis deliberarunt.

„Megértették ezt is eo kegmek egéz wárassúl, mijnemű leveleket és paranchiolatot hoztak Urunktól az Plébanos Uram megtartóztatássa felől. Azért wegeztek eő kegmek egéz wárassúl, hogy az eo Naga paranchiolattia tartássa zerént mennijen elő az tilalom és őrzésből. De mind azon által ketteot az Vraim keozzul kwlgienek alá az feijedelemheoz, es enijhijczék zállichiják az eo Naga haragiját. Mutogassák az kezességet is, hogj, minthogj istennek fogságába is wagion, Jámbor feo emberek és Attiafijaij kezességére az tartóztatásnak gialázattiáual ne terhelné, mert sehowa innet el nem megien. [1])

Feria Tertia Proxima post festum Pascalis [2]) Domini Centum Electi in subscriptis deliberarunt.

„Megértették eo kegmek egéz Tanáchúl az okayt, mijért kellet begywteny biró Vramnak az Wárost, tudnij illik az plébanos mellet walo ótalomért. Tetzet eo kegmeknek egéz wárossúl, hogij semmij wetast (újitást) nem kellene chijelekednij, az wálaztas dolgábol; hogij az felseo tanáchijból wálazzanak, kik az plebános meliet legienek; hanem kérijk eo Kegmét Byro Uramat tanáchijával, hogy az régi rendtartás zerént negyed magával, awagy penigh a menijewel teczijk eo kegmeknek, legien ott mellette, mijért hogy egjéb dolgokért is zükséges, hogy eo keglmek által mennijen az gywlésre. Azok penigh ugy oltalmazzák, hogy az orzágh wégezése ellen az wárosra semmij terhet ne hozzanak. Ezen keozbe penig, mijért hogy az feyedelem paranchiolattia által megtiltotta az plébánost az predicálástúl, teczet eo Kegmeknek egéz wárasúl, hogj botránkoztatás semmij ne essék az keozség keozt, hogj mind az két fél predicator az predicalástúl meg zwnijek, addigh, a migh az orzágtúl es az feijedelemtwl wálazza lezen eo kegmeknek.“ [3])

Az „1579. die 7. may.“ tartott gyülés végzései közt. [4])

„Értijk eo Kegmek az Urunk eo naga paranchiolattiját az Romayhwten walo predicator felől, azért az eo naga parancholattját megh bechijwlwén, elő bochiattiák az Urunk paranchiolattiát.

---

[1]) L. a jegyzőkönyv 188-ik levelét. — [2]) Kedd apr. 21-n. — [3]) U. o. — [4]) L. u. o. 192. l.

Kérijk e mellett Bijro Vramat, hogj erre eo Kegme vijsellyen gondot, hogy mikor be jeo, semmij gialázatos zó rayta ne essék; hogy penigh az scholabely gyermekektwl ne essék valamij horijtás vagj gjalázatos zó, Byro Vram hijwassa be az mestert és haggja megh nekij, hogj megh fenychie az gjermekeket, hogj semmij kiáltással vagj gyalázatos zówal ne illessék az megh mondot papot."

„Towábbá az mj az mássijk paranchiolattiát illetij, az wallato zeméllyeknek feiérwárra való menetij felől, ugy végeztek eo kegmek, hogj Bijro Uram eo kegme zereztessen zekereket az zemélyek alá, és vgyan azon Vrainkal egyetembe, kiket eo Kegmek alá kwldnek, egij keoltségen legienek, miért hogj Vrunk dolga ez, nem walamij privata personae." [1])

Az 1579. május 24-én tartott gyülés jegyzőkönyvében. [2])

„A mij az Vraimnak keoltségét nézij, az kiket fejérwárra hyttak, Urunk paranchоlattiara halaztották eo Kegmek. Azt Byro Uram tanáchiáwal eozwe, eo Kegmek menné iobban tuggiák, ugy disponállyák az keoltséget."

Die 3-a Julij Domini Centum electi Congregati in subscriptis deliberarunt.

Megértették eo kegmek egéz wárasúl az okát, mijért gyűtette legien bé Byro vram az wárast, tudni i'lik, az Plebánosságnak walo wálaztássért és az Doctor vram izenety felől. Eo kegmek azért elő hozwán az Vniot és el olwastatván, wégezték: miért hogy ekedigh D á u i d F e r e n c z n e k, mely nem keués ideigh zolgalta az wárast, meg zabadulássáért nem thörökedet az wáras, Eő Kegmét Byro Vramat kérijk eo kegmek tanáchijával, hogy az ídes Vraimnak ketteijt kwlgie alá és a z f e ij e d e l e m n e k k e o n y e o r ö g ij e n e k, h o g y é l e t é n e k k e g y e l m e z n e m e g h é s e o r ö k s é g é b e b o c h y á s s a w ij z z a. E mellet az Vniot wijgijék alá és az feyedelemnek aggyák eleibe, minemő modgia es rendtartássa wagion az wárasnak régij zabadsága zerént az plebános választássa felől, és keonyeorgienek eo nagának, hogy hadna meg Zabadságunkba, es az mij választássunknak moggiát ne keotelezze eo nga az Pispekséghnek wálaztássához; onnet megh jeowen, gywchie be eo Kegme Byro Vram az wárast, eo akor az Plébános wálaztássa feleol wégez eo kegmek. Erről penigh Biro Uram az wáras wégezésse felől tegie bijzoniossá Doctor Vramat és jelenchie meg nekij, hogj eo nagat akarja az wáras meg találnij. [3]).

---

[1]) l. u. o. 193. l. — [2]) U. o. 194. levél. — [3]) L. u. o. a 194. levél utolsó oldalát.

„Sequenti die Ann. qui fuit vigesimus dies mensis Julij, Domini Centum electi congregati decreverunt. Et pari consensu et suffragijs Antiquitus obstructa consuetudine petitis Reverendum Demetrium Hunijadium in pastorem et plebanum summum creaverunt solemniterque Inaugurarunt; et in domum Plebaniae introductus et statutus est." [1]).

XLII.

1579. Dispensatio Prudentis et Circumspecti Laurentij Fijlstijch Primarij Judicis. [2])

Az 25 Maij peter Deak, kij az plebanos uramat őrizte, hogy semmijvel meg nem látogatom igen panazolkodott; külthem ket Ejtel bort és két naranchott, tezen den. 14.

Az 18. Junij. Jőve az doctor kedves zolgája János-deák. Zállott vala Ádám Jánosnál. Jelenté Ádám János, hogy nem ártana, valamit küldenék nekij, az szegén plebánosért, ha valamit Doctor uramnál es fogna az ő szava. Mert hogy az plébános uram irását ő vele külthék Lengyelországban, Crakkóban. Azért küldék, 6 pénz ára rákot véteték, és két eytel bort. Tezen dj. 12.

Az 28. Junij Doctor uramnak ittlétében gondom wolt rea, hogyha szyuét meglágijttanók az szegén plebánoshoz, hogy mivel jó akaratját és jó kedvét mutatná az szegén plébános uramnak ő Nagyságánál az megszabadulásában. Valami szép kalácsot és egyebet chenáltattam, es swttettem neki egyéb wijságot is. Költöttem mind rákra, halra. Eszve summálván teszen dj. 35.

Az 30. Junij küldet vala doctor uram hozzám két palaczkot, hogy jó bort küldenék nekije. Kalmár János uramtól hozaték két ejtelt. Küldém neki. dj. 8.

Az 1. Julij. Mert hogy Doctor Vram ő nagysága képe volt, mijnt ő énnékem adá értenem, külde hozzám, igen kérete hogy az ő lovainak ó szénát adatnék. Vettem egy szekérrel, megfizettem dj. 50.

Az 2. Julij az egyházij pap uraim [3]) jövének hozzám ketten, és Istenért kérének, hogy ne hadnám őket, szénáwal meg segijtném, mert kölchégek nem volna — az kyrál biró vram akaratjából; mert hogy zena nem vala, adék dj. 25.

---

[1]) L. a 195. levelen.
[2]) A 4-drét alakban összefogott kézirat fűzet eredetije Kolozsvár város levéltárában.
[3]) Az összehivott zsinat tagjait érti.

Az 3. Julij. Doctor vram küldte szolgáját két palaczkkal hozzám, és jó bort kéretett. Tymár Gergel uramtól hozzattam pénzért két ejtel borth, dj. 8.

Az 4. Julij. Doctor uram küldet esmék szolgájját két palaczkkal hozzám, mondá hogy vendége leszen. Nem vala mit tennem, Veres Péternétől kérettem két ejtel bort. Teszen dj. 8.

Az 6. Julij. Esmék külthe Doctor az szolgáját hozzám, kéretett lovainak ó szénát, nem vala mit tennem, vettem esmék egy szekérrel ó szénát. dj. 35.

Az 7. Julij Doctor uram izent szolgája által Adám János által, és báthor asztalára semmit ne adjak, hanem chak az szolgáknak és ő magának. Jó borral tarthám. Az szolgával egy nagy palaczkot hoza, kére jó bort, az mészárosoktól hozaték két ejtel bort, küldtem nekij, dj. 8."

(Végre nov. 30, és decz. 4-ről fel van jegyezve, hogy a plébános háza „hyazat"-ját megigaziták, újra fedték, tizenhat ezer kilencz száz zsendelyt (17 fl.) vettek e végett; ablakait kijaviták s Fazakas Péter három kemenczét csinált belé 13 ftért).

XLIII.

„1579. Regestum Francisci Keomywes Ciuis Dispensatoris Hungarij." [1]

29. Marcij. Valaztak Eo Kmek koloswari balint es Hertelij gergelj vraimat fejerwarra az fejedelemhez az Dauit Ferencz dolga feleol.

Veottem az vtra egij fel boriut . . .	lb[2]) fl.		dj. 60.
Veottem esmet 5 tijkot 1 p(er) den. 6. .	lb. fl.		dj. 30.
Borssot saffrant gieombert veottem . .	lb. fl.		dj. 60.
kenieret cijpot veottem . . .	lb. fl.		dj. 40.
tehen Hust veottem, kit megij fijsteoltettem	lb. fl.		dj. 20.
Bort teoltettem 15 Eijtelt 4 penzen . .	lb. fl.		dj. 60.
25. naranciot veottem Bornemijza Benedekteol Egiket veottem dj. 8. kit az feijedelemnek vittenek	lb. fl.	2	dj. —
Malossat vittenek 6 Eytelt az feijedelemnek es az vraknak. Fijzettem érte . .	lb. fl.	2	dj. 88.

---

[1]) Az eredeti kézirat, melyből az itt közlöttek kivonatozvák, 42 iv rétü levélből áll. L. Kolozsvár város levéltárában a sáfárpolgárok számadásai közt.

[2]) A font (libra) jegye, mely font-forintot akar jelölni. Az adatokból is kétségtelen, hogy 100 dénáros font-forint értendő. Én azért lb. betüvel helyettesitem e jegyet egész közleményemben.

Masfel eijtel ecetet teoltettem az vtra . .	lb.	fl.		dj. 9.
Hogij az ket vraim hazaieowenek gergelj vramnak fijzettem, kijt az vton keolteot .	lb.	fl.	4	dj. 16.

. . . . . .

25. apr. az Zaz Vraim vegezesse zerint mentijnk B.(iró) V.(rammal) Tordára az gilesbe az alsso Tanacijbol 5-teon az felsseo Tanacijbolis 5 teon, az feijedelemnek vijttink aiandekba egy aranias kupat Esmet vittünk aiandekba 2. zeonieget meljért fyzettem

Veres peternének	lb.	fl.	10	dj. —
Egiket attuk kancellarius vramnak az massijkat attuk Galffij vramnak.				
Naronciot veottem Zeocij Martonnetol 40. veottem 1. p. 10.	lb.	fl.	4	dj. —
Heringet veottem Kalmarianosnetol 85. 1. p. 2. [1]	lb.	fl.	1	dj. 70.
Malosat teoltettem 10 Eijtelt kij aiandekba vijttink az Vraknak	lb.	fl	4	dj. 80.
Borssot saffrant Egieb fij zerzamot veettem Zeocij martonnetol	lb.	fl.	4	dj. 75.
Ecetet 6 Eijtelt teoltettem . . .	lb.	fl.		dj. 36.
Nijolcad napig voltunk Tordan, az procator is Pijstakij [2]) negied magaual lakot raitunk; Mijndenesteol 23-man voltunk, hol huzon negien. Az bor 5. pinzen 6. pinzen jart. Keolteottem ez niolcad napig . .	lb.	fl.	38	dj. 13.
Az feyedelem Trombitassij hogij megij Rekordaltak az Vraimat B. V. hagiassabol attam nekik	lb.	fl.	1	dj. —
A scolabelij deakok egij estwe eneklenek az zallasson, attam nekik	lb.	fl.		dj. 16.
Mijkor haza jeottink az gazdank azzonnak adatot velem eo kmek az gazdassagert 1 Tallert	lb.	fl.	1	dj. —
Az zolgaloknak attam	lb.	fl.		dj. 12.
Az darabant hadnagijnak veottek B. V. akaratijabol adam Janostol az kij Dauit Ferencet Eorzeotte egij dalij cijzmat kijert fijzettem Adam Janosnak	lb.	fl.		dj. 80.
Esmet vgian adam Janostol veottek egij eöreg rakot mivelij kest hijwelijesteol, kiert fizettem	lb.	fl.		dj. 40.

[1]) Ebből világos az az állításom, hogy 100 denáros font v. magyar forinttal számít az iró. — [2]) Piskolti Lukács.

Esmet adot B. V. ugian azon darabont hadnaginak egy eoreg hozzu kiristalij weget (űveget); fijzettem Adam Janosnak erte . . . . lb. fl. dj. 75.

. . . .

29. Mai. Mijkor B. V. az feyedelem parancsolatiara feijerwarra kijlte az Vraimat, vgij vegeztek volt az zaz Vraim hogij minden zemelyre adnank 1 forintot.

Eppel Janosnak az magiar predikatornak az Eskola mesternek attam . . . lb. fl. 3 dj. —

Varga Lazlonak, Varga Bernaldnak, Szeocij Sándor nak attam . . . . . lb. fl. 3 dj. —

Timar Mijhalnak, Hozzu Istwannak, Ember Janosnak Epel Andrásnak attam . . . lb. fl. 4 dj. —

Petter papnak, Pecij Jánosnak, Fijzteowij Ferencznek attam . . . . . lb. fl. 3 dj. —

Bernad papnak, Nijreo Dauitnak, Zeocij martonnak attam lb. fl. 3 dj. —

Bonciidaij Gergeljnek, siueges Gergeljnek, Kij Imrehnek Seres Istwannak attam . . lb. fl. 4 dj. —

Az lectornak [1]) attam mijert hogij beteg volt, felesege is vele volt . . . . lb. fl. 2 dj. —

Kratter Gieorgijnek attam . . . lb. fl. 1 dj. —

Dauit Ferencznek, az notariusnak (Trauzner Lukács) attam . . . . . . lb. fl. 2 dj. —

Vgian akkor az feijedelem paranciolatijara kijlte B. V. Kutij Janost Varadra 7-ed magaval az Varadij (egy szó kimaradt) Mijre adatott eo kmeknek tanaciul keolciegekre egij egij forintot lb. fl. 7 dj. —

Az also tanacijbol is 4-gien voltunk Feijerwarra. Hattak vala eo kmek hogy naranciot malozat vinnenk az Vraknak. Mijnd az feyedelemnek, es hogij az Davit Ferenczert megtalalnok az Vrakat, mijnd az feijedelmet. 8 Ejtel malossat vijttink. Tezen az arra . . . . . . lb. fl. 3 dj. 84.

Enieden veottem 60 naranciot 1 p. dj. 5. lb. fl. 3. dj. —

. . . . . .

Keolteottem az feijervariji utra 7. magunkal hatodnapig lb. fl. 14 dj. —

---

[1]) Hunyadi Demeter.

Az Vraim akaratijabol attam Dauit Ferencznek es notarius vramnak hogij fogva woltanak . . lb. fl. 4 dj. —

. . . .

7. Junij Valaztottak eo kmek tanaciul Poztometeo (Posztómetélő) es Barat Petter Vraimot feijerwarra hogij az notariusert keonieoregienek az feijedelemnek.
Vittenek az Vraknak 6 Eijtel malosat kiert fizettem lb. fl. 2 dj. 88.
Naranciot 40 vittenek. Veottem egiket vgian Barat Petter vramtol p. dj. 8. . . . lb. fl. 3 dj. 20.

. . . . . .

7. Julij az Zaz Uraim vegezessebeol valasztottak Koloswarij Balint es Tijmar Gergelj vraimat Fijerwarra hogij Dauit Ferencz zabadulassaert keonieregienek. Vittenek az feyedelemnek ajandekba egij aranias kupát.
Vittenek esmet az Vraknak 4. eijttel malasat, lb. fl. 1 dj. 92.
narauciot vittenek 40. kiert fijzettem 1. p. dj. 7 kiert fjzettem Zeocij Martonnenak . . lb. fl. 2 dj. 80.
Egij hetijg keolteottenek az vtba magokra . lb. fl. 5 dj. 6.
23. Septembris: Az melj Vraim valaztatwan valanak az plebanos hazanal walo Inuentarium latogatnij kewanak az vraim hogij ebedre feozetnek nekiek. Vétettem pecieniet, kolbazt maiost" stb.

. . . . . .

3. Decembris Az zaz vraim vegezesse zerint fijzettem Eppel ianosnak az predikatornak zolgalatiaba. . . . . . . lb. fl. 50 dj. —
„Az chijawaba fekzijk most erte." (Ez utóbbi ugyanazon kéz-, de későbbi s más tentával való jegyzése)

5.) Julij. B. V. (Biró uram) Tanacij akaratiabol adot Blandratanak egij kis aranias kupat, hogy Dauit Ferenczert teorekegiek az feijedelemnel; a kyert fijzettem bonchijdai Gergeljnek lb. fl. 14 dj. —
7. Julij. Kolosuary balint es Hertel gergelj Vramekat Mijkor az zaz vraim akaratiabol az feijedelemhez kijldek, hogij Zegenij Dauit Ferencznek zabadulassaert keonieoreogjenek, vitte-

nek egij aranias kupat az feyedelemnek. Teot ag. 2. p. 36. fyzettem erte Vicey Gasparnak lb. fl. 38 dj. 50.

Esmet az het kantoros zolgaknak fyzettem meg az harom kantorra is. [1]).

Tudnij Illijk:

Somogij Istwannak fijzettem . . lb. fl 18 dj. 75.
Koloswary Janosnak fijzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.
Markos Gergelijnek fijzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.
Kis Mijklosnak fyzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.
Teglas Janosnak fijzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.
Bachij ambrusnak fijzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.
Zakacij Boldisarnak fijzettem . . lb. fl. 18 dj. 75.

Bijro Vram es egez Tanacij akarattijabol fizettem az mostani plebanosnak Huniadij Demeternek az Eskolabelij zolgalataiert, mijert hogy megij fel Eztendeore megij nem fijzettek volt nekij zolgalatiaba . . . . lb. fl. 50 dj. —

„Keovetkezik az zekeressegre postakra való keolcieg."
(Itt elbeszéli, hogy april 25-kén midőn Tordára mentek a gyülésbe öt szekér vitte őket, s máj. 4-én jöttek haza.)

29. Maj. Az feijedelem parancioïatiara mijkor Biro Uram alá kijlde az Vraimat Feyervarra az zegeni Dauit Ferenc dolgabol kijket az feiedelem hivatot vala

Az lektort felessegesteol es Kracer georgieot vitte Zaaz Janos 4 lovon, fizettem neki . . lb. fl. 3 dj. 50.
Boldis iakab vit harmat az V(raim)ba 3 lovon fizettem neki fl. 2 dj. 61.
Dauit ferencet vitte Kis Antal 4 lovon fizettem neki lb. fl. 3 dj. 50.
az papokat vartattuk ot 5 napig Kis antallal, az fizetesset jobitottuk megij nekj . . . lb. fl. dj. 50.
Az melj darabantok Dauit Ferenczet eorzeottek, 2. zekeren vittek feyerwarra, egik vitte Keoreosy Balas 6 loval, fizettem nekj . . . lb. fl. 5 dj. 25.
Az massik vitte Sette Mate 4 louon fizettem nekj lb. fl. 3 dj. 50.
Albert Matias vitt 4-giet az Vraimba 4 louon feyerwarra fizettem nekij . . . . lb. fl. 3 dj. 50.

---

[1]) Quatember, — quatuor tempora alatt — miből származott a magyar időszakot jelelő értelmű kántor szó, — itt évnegyed értendő.

Zefner Matias vitte az polgar vraimat 4 lovon fizettem nekij	lb. fl.	3	dj. 50.
Egij hetig vart ot az zekeres Zefner Matias fijzettem nekij hogij ot vart	lb. fl.		dj. 75.
Kijs Mihalj vit az vraimba 4-giet 4 louon fizettem neki	lb. fl.	3	dj. 50.
Pecij János vit 3-mat az vraimba 3 louon fiz. nekij	lb. fl.	2	dj. 61.
Nijreo Dauit vit az vraimba 3-mat 2 louon fizettem neki	lb. fl.	1	dj. 75.
Ezen vtba attam Markos benedeknek hogij velink volt feiervarra	lb. fl.	—	dj. 87.
Esmet feyervarrol vizza kijltijk Markos benedeket valami levelert fizettem nekij	lb. fl.		dj. 87.

Eddig a napló minket közelebbről érdeklő adatai, s ha hozzáteszszük, hogy jul. 17-re fel van jegyezve, hogy „biro vram feijedelem paranciolatjara az magyar predikatort Fejérvárra kijldte“ meg hogy okt. 28-án Bányáról fogadtak új iskolamestert (talán Laskai Jánost, ki nov. 8-án érkezett meg Kolozsvárra), az unitárius érdekü adatokat is mind felsoroltam.

Dr. Nagy János.

A TISZÁNTÚLI REF. KÖZÉPISKOLAI TANÁREGYESÜLET ELSŐ ÉVKÖNYVE.

Ez évkönyv megjelenése s közzé tétele a tanügy mezején érdekes mozzanatot jelez. Azt, hogy az országos és középponti mozgásnak megfelelőleg a vidék is mozgásnak indul, a tudomány komolyságával s szakemberek erélyével kezd működni. Egyfelől elfogadja a középponttól jövő hatást, másfelől ugyanazt távolabb vidékekre is elvezeti, meghonositja és gyümölcsözteti, — sőt talán, öntudatos közreműködés által egészitgeti, irányozza is. Ily vidéki mozgalmat csak örömmel és jó reménynyel üdvözölhetünk; az az már kezdetén örvendhetünk, jövőre nézve pedig szerencsét kivánhatunk neki.

Az egyesűlet czélja előbb talán egy önálló programmban volt, most itt csak egy czikkben, az alapszabályok 2. §-ában van kifejezve, — s pedig elég tartalmasan és teljesen. Egészen belsőre irányzott működést igér: „a prot .felekezeti középiskolai tanügy előmozditását" — „a középiskolák összhangzását" — „a prot. szellem fentartása mellett a jelenkor kivánalmainak minden tekintetben megfelelve, önkormányzati jogainak (t. i. az egyházéinak) történeti multjokhoz hiven jövőjöknek biztositását."

Legyen szabad a nagyon általános hangzású programm-nyilatkozatot, úgy a mint értem, s a hogy értetni óhajtom, a szives olvasóknak bővebben értelmeznem. Ez által egyrészről óhajtásomat fejezem ki, hogy vajha e részletesebben előadandó feladatokat is működésök körébe foglalják s munkába vegyék a t. egyesűlet tagjai, másfelől kivánom az egyesűlet létezését és törekvését netalán létező ellenségei irányában igazolni.

Az egyesűlet az általán, szakemberektől és országosan elfogadott elveket és javitásokat, elfogadja. Ide mutat az emlitett §. e kifejezése: „a jelenkor kivánatainak minden tekintetben megfelelve." De ugy hiszem, hogy mindent önállón, értelmesen, meggyőződésből kiván elfogadni és létesitni. Csak az igy elfogadott nézetek illenek egy tudományos testűlethez; — s csak ilyek mellett lehetnek valóban buzgók és fáradhatatlanul tevékenyek. E czélra a társulat bizonynyal

terjeszteni fogja a nevelésügyi és bölcselmi ismereteket, az iskolai tantárgyak mélyebb felfogását és helyesebb tárgyalását, fejtegeti a tanítás érdekeit és szükségeit. Meg fog ismerkedni s megismerkedteti közönségét a mult legjelesebb tanférfiainak életével, nézeteivel, — az alapos szaktanulmányt és paedagogiai mélyebb felfogást a maga körében és eszközeivel telhetőleg előmozditja.

A feladat súlyosabb mint egy előre, könnyedén véve, létszanék. A paedagogia történelme végtelen nagy mező, melyet feljárva haza térhetünk úgy is, mint elvtelen eklektikusok, úgy is mint valamelyik újabb mester szavára esküvő dogmatikusok. Hogy a biztos és nemzeti talajt ki ne taszitsuk lábunk alól, az újabb-kori legjobb paedagógok mellett, a hazai oktatás multjára kell — nézetem szerént — különösebb figyelmet forditanunk. A hazai prot. oktatásügy történelme mutat fel elég sok derék alakot, jeles tanitói egyéniségeket, jellemeket, — nagyon sikeres és buzgó tanitókat. Az egyesület tagjai közt aligha van valaki, kinek egy-két ilyenről vagy tapasztalásból, vagy biztos adatokból, értesűlése, tudomása nem volna. Az iskolák közül, melyeknek képviselőiből az egyesűlet áll, aligha van egy is, melyben legalább egykét buzgó és sikeres tanitó emlékezete meg nem maradt volna. A főbb iskolák pedig nagy számú jelesek emlékezetével dicsekedhetnek, kiknek arczképei termeikben, életvonásai hű tanitványok vagy utódok szivében élnek. E jeleseket kell — a külföldi nagyok mellett — előbbekké tennünk. Apáczai és Kereszturi vagy épen Jászberényi, utóbb Maróthi, Budai, Márton István, Kövi, Gáthi, stb. megérdemlik — természetesen más felekezetbelieket sem mellőzve — hogy emlékezetök, tudományuk, módszerök ez egyesület áltel ismertekké tétessenek s vonzó példányokúl állittassanak a hazai közönség elé.

Valóban e téren sokat kell — engedelmével mondva — a t. egyesületnek tenni most midőn iskolai müvelődésünk kezd egészen hazai alap nélkül modernné, és a történelem iránypontjai nélkül rohanva haladóvá lenni; — s midőn más részről, tudtomra legalább, alig van egy prot. főiskolának hozzá méltó történelme kiadva, — s egy jeles tanférfiúnak hozzá méltó életirata.

Módszerökről kevesebbet tudhatni; bár egynéhányéról eleget. E tárgy pedig fontos dolog, — és a tudományágak fejlésével, az oktatás és nevelés bölcselmi felfogásának változásával sokat változott. Ez ügyben s ennek czime alatt beszélnek, újítnak ma legtöbbet, — s csakugyan itt lehet legkönnyebben s legtöbbet birálni,

roszalni. Méltó, hogy a t. egyesűlet évkönyve is módszert illetőkkel van leginkább megtöltve; szerencsére komoly figyelmet érdemlő dolgokkal.

De azt hiszem van egy más, szinte oly fontos dolog, mivel kevesebbət foglalkoznak mint kellene. S ez az iskola ethikája — mint egy t. tiszttársam nevezi — a tanitás erkőlcsi oldala, és a mi azzal kapcsolatos, a tanitványok és tanitók éthosza, az iskola szelleme; nagyobb hasznot az egyesület nem tehet, mintha erre hat előnyösen, tehát tanitói önérzetet, kedvet, türelmet, tanulásvágyat s átalában jellemet formál. Ennek szüleménye lesz a tanulók kedve, türelme stb. is. Ezt, úgy hiszem, a legjobban szervezett seminariumok vagy képző intézetek sem tudják úgy eszközölni mint az élet és gyakorlat; tehát bizodalmas érintkezések, szíves de komoly czélzatú társalkodás, — melyek által a szellemek legbensőbben érintkeznek, a kedély melegében a jó példák hatására a jó elvek megfogannak, meggyökeredzenek. Gyakorlati tanárképzés ez, mely az elméleti mellett is szükséges, annak hiányában pedig, ha nem tökéletes, de legsikeresebb pótlék.

És nevezetes feladatok az ily egyleteknek a létező hiányok kitapogatása, tisztába hozása, hiteles felmutatása, pótlásról gondoskodás és intézkedés. Mi a hiány a tanszerek és könyvtárak tekintetében? Hányadik iskola bir csak alapjával is egy a gymnasiumhoz, annak hivatásánál fogva szükséges tanszer- és könyvkészletnek? Hányadik birja kellő alapossággal tanitni a physikát vagy épen (felsőbb osztályoknak) a magyar irodalmat is? S van-e csak kettő is 15—18 közt, mely akárminő szakban is, tudjon elég segédeszközt adni tanitói kezébe, hogy tudományosan munkálkodjanak, hogy önálló nézetekre, tudományos szakok történelmien alapos esmeretére juthassanak? Ily helyzetben méltatlan az a panasz, hogy gymnasiumaink tanárai a tudományos téren elmaradnak, vagy hogy irodalmilag semmit sem tehetnek, hogy ennélfogva a más helyzetűekkel együtt nem mehetnek, hogy utoljára, nem tehetve tétlenek lesznek. Ily helyzetben, ha a segédeszközök nem szaporodnak, az egylet is alig fogja tehetni, hogy tudományos czéljaiért valamit igazi sikerrel tehessen, — s szégyenbe ne jusson.

Jobb helyzet létesitésére egyesületi úton és erővel tehetni legtöbbet. Az összes testület kivánságának nehezebben fognak ellene állani azok, kik saját tanáraik kivánatát elodázzák.

Ezzel együtt jár egy más érdek: a tanitó testűlet tekintélyé-

nek érdeke. Az a tekintély, melyet a valódi érdem, a szellemi és erkölcsi felsőség, hogy ne mondjam, fenség ád; a mellyel elődeink némelyike birt. Ez a tekintély, ha talán nem oly értelemben is, szükszéges és megnyerhető ma is. A mi közönségünk erősen demokrata hajlamú, társadalmunk az egyenlőség felé fejlik vagy hanyatlik. A községi elől̋járók, vidéki iskolai tanácsosok stb, kevéssé lehetnek erről értesűlve s kevéssé is hajlandók elismerni, mit érdemel egy tevékeny és emelkedett lelkű tanító. Vidéki társadalmunkban az alsók feljebb emelkedtek, a felsőbbek alább szállottak; az alsóbbak nem könnyen adják meg vezérlőiknek a mi őket illeti, a felsőbbek nem merik (sokszor nem is méltók!) igényleni azt a becsültetést, erkölcsi értékeltetést, melylyel elődeik birtak. A tanitók, középiskolai tanárok helyzete az által lesz nemesebbé, ha testületileg erőt, ismétlem: szellemi és erkölcsi erőt fejtenek ki. A kifejlődött, megerősödött közszellem emelni fogja egyesek szellemi erejét s bensőbecsét, az iskolák községi fentartói, szülék, közönség irányában. Ez jótékony hatású dolog társadalmilag is; nagy jót tehet kivált ott, hol vidéki nagy községeinkben alantas a lelki élet, erőtelen a közszellem és hanyatlanak az erkölcsök. Ily helyeken egy-két valóban érdemes ember sok jót okozhat.

Ezek nézetem szerént feladatai az ily egyesületnek.

Ily czélokkal szemben nincs miért megütődjünk az ellenkező nyilatkozatokon. Jól is tette az Évkönyv szerkesztősége, hogy röviden végezte ügyét (51, l.) az egyesűlet megtámadójával. Valamig az az egyesület, mint programmja mondja, a kor valódi kivánataihoz szabja magát, ezeket igyekezik valósítni, és czélja nem lesz más, mint a maga körébe széllyel elvezetni a tudományt és tanítás által mind inkább fejleszteni a szunnyadó vagy eddig kevéssé élő szellemi erőket, és ekkép az iskolák s tanitók helyzetét bel erő gyüjtése által mindig jobbá tenni, fölebb emelni, — megtartván a maga körének, elődeitől átvett jellemét: keveset fognak neki árthatni a mohó és mindent egyenlősitni vágyó civilisatorok s idegen lelkűletű reformerek kiáitozásai. Sőt hiszem, egy idő mulva el is fognak ezek némulni. A tiszántúli tanáregylet ellensége pedig nagyon kimutatta bőlcseségét, midőn a 800 ezernyi magyar nép középoktatása képviselőit hazafiság tekintetében azokkal veti össze, kiket vele szemben megemlít. — Már régecskén nem kedves dolog némelyeknek semmi, a min magyar hagyományos jellem és szinezet van és ilyen akar maradni. És ez igen sokfelé, sokképen s hol ne-

vetségesen, hol boszantólag nyilatkozik. És ezzel több ok van arra, hogy ez az egyesűlet éljen és teljes komolysággal s erővel tegye azt a mit kell tenni a tudomány és tanitás érdekeért.

Az országos intézkedésekkel épen nem foglalkozó programmból és egész évkönyvből nehéz volna különködést, separatismust olvasni ki; s ha valaki azzal előre is gyanusítja, azt sejteti, hogy egy törvényes önkormányzattal biró testűlet kifolyásaképen csupán tudományos irányú társalkodásra s effélére terjeszkedő társaság életjogát kivánná megtagadni s azt kivánná ama testűlettől, átalában az olyanoktól, hogy nem csak a nemzet közakaratának, az országos törvénynek vessék magukat alá, hanem még bizonyos emberek — nem gyakorlati tanítók, hanem talán gyakorlott tervezők — változékony nézetének és cultur-szeszélyeinek is. — Akármely más tanitói körnek, még a legkisebbnek is, melyet a t. t. tan. egylet ellenfele lenézve említ, — akármelyiknek is meg kell és lehet engedni az önmozgást, mely nélkül sem a tudományt mint táplálékot felemészteni, sem magát a központból, kormányzattól jövő hatást átvenni, közölni, terjeszteni nem lehet. Meg, mindaddig, mig az országos törvénynyel összeütközésbe nem jőnek.

E felől hát nyughatunk vagy inkább mozoghatunk s mozogjunk is. És a mozgás hatása meg lesz mindaddig mig életre való lesz, a tudomány és oktatás érdekében valódi készülettel, kellő erővel működik. Hát csak macte virtute (novâ et pristina)! Az autonomia ne legyen porköpenyegünk, hanem felelősségünk egész sulyának értésére, erőink edzésére ösztönünk. Ezzel jár, ezzel áll fenn a szabadság.

De tekintsünk már az Évkönyv tartalmára. Elől a programm, a megalakulásra tartozó iratok, melyekből a napló terjedségére nyúlt jegyzőkönyv, utóbbi évekre nézve, úgy hiszem, kimaradhat. Azután a dolog java: értekezések. Közűlök első Futó Mihálytól, a képzett erélyes gyakorlott nyelvtanártól a „magy. irásbeli feladatokról.“ Azután Vozári Gyulától „a m. nyelv tanitásáról, különösen a gymnasium alsóbb osztályaiban“. Majd „a gymnasiumi vallástanításról“. Gergely Károlytól és végre „a latin nyelv elemi tanitásáról“ Békési Gyulától. Mint rövid átnézés után látom, mindenik gondolkozó tanitóra, ügyszeretetre s tapasztalásokra mutat. Birálójok lenni nem akarok. Azt a mai gyakorlat embereinek engedem s jobb is, ha egészen távol álló szakemberek nyilatkoznak.

Csak egyes dolgokra nézve nyilatkozom. Igy kimondom, hogy

a „gymnas. vallástanítás tanulmányozása végett“ külföldre valakit kiküldeni szükségesnek nem látom. Erre nézve nem lehet saját eltérő — s a honban el sem tanúlható — módszerről szó. Ha részei, mint tantárgyak, megalapítvák, e szerént alkalmazható a máshelől eltanult módszer: az egyháztörténelemre a történelemé, — a dogmára morálra, mindkettő kútfeje a sz.irás olvasására megint másé. Hozzájok a pectus quod disertum facit! Azt hiszem ennyi elég. Legfölebb vallásos lelket tanúlhatnánk el vagy szíhatnánk be itt-ott. — A heid. káté pedig meg van-e Németországban, kívánatos-e itt? legalább is fontos kérdés.

Csupán Békési Gy. úr sok jóakarattal, példás buzgósággal irt kis értekezése (128—139. ll.) „a latin nyelv elemi tanitásáról“ ébresztett bennem némely gondolatokat, melyeket itt jónak láttam elmondani.

A latin-nyelvtanítás sikere gátjainak találja a társadalmi ellenszenvet e nyelv ellen, — továbbá hogy a felvett tanulók „nyelvi ismerete nem olyan, hogy arra (rá) valamit lehetne épitni“ — „maig rendszeres grammatikák alapján kezdetett meg a tanítás“ — hogy „öljük ma is részben a szegény gyermeket a paradigmával.“ Tehát mondattani alapon kell tanítni. A magyar nyelv természetéből kell kiindulni, s eleinte kedvet csinálni. A magyar gyermeknek nehéz tárgy az esetek, a nem, „a segédige használatára vonatkozó kűlönbség“. Képtelenség, hogy egy órán több eset, kivált mind a 12 eset tanittassék vagy megtanúlható legyen. stb. Tehát „a paradigmás tanítás beszűntetendő.“ A mondatból kell kiindúlni. A magyar mondattani ismereteket a latin nyelv óráin (nem „nyelvi órán“) ismételni. Egyszerre csak egy alakot, jelesen egy casust betanítni, a magyar nyelvben meglevő változatok szerént egy-egy latin casus alakúlását (135. l.). Tehát azt kell mondanunk: a többes ragu es-homin- tővel lesz homines, fructu-val fructus. sat. Ez nem nehezebb mint a magyar névalak hangugratása (bátor-bátrak sat.) felfogása. Mivel volna ez nehezebb mint ezt mondani „hogy a latin .. ettől a szótól hogy mensa .... csak 10 viszonyragozott alakot tud képezni stb. . . „Az értelmes tanitás csak philologiai (talán nyelvészeti) alapon eszközölhető.“ — „Az alak- és mondattan tanítása nem választhatók el. Tehát a jelenlegi beosztás, mely szerént az első és második év az alaktan, a harmadik a mondattanból az esettan stb. betanítására van szánva“ nem helyes. A mondattanból is kell kezdettől fogva tanítni. (Ez eddig is történt; mert a gyakor-

latokban mondatok és mondattani megjegyzések fordultak elő); a negyedik évre az összes alaktan és mondattan „propaedeutikus" (?) tanítása maradna. — Azután a névmásokra és ragozásbeli eltérésekre megyen át s azokra nézve mondja el, belátásom szerént, általán véve, helyes nézeteit.

Csak az előbbiekre van megjegyzésem. Ugy látom hogy B. úr mindent az értelem vagy megértés, magyar és latin alakok egymás mellé tartása, szabályok stb. által kiván elérni, — tehát semmit sem úgy hogy a gyermekre r á r a g a d j o n, vagy emlékezet pl. könyvnélkülözés által sajátitson el a tanuló. Tehát mindent megértve, — ellenkezőleg az életben előfordúló nyelvtanúlással mely sokat értés nélkül, megszoktatás által közöl. Meglehet hogy így is jól van. De azt is meg kell ám mondania, hogy ha paradigmákat nem akar tanultatni (t. i. könyvnélkül és sokat!), — és talán szókat sem (vagy hogy?): milyen módot követ hát az alakok és szók m e g —, vagy mint mondják b e tanúltatására, a hajíitás alakjai könnyen feltalálására, ez által mondatok könnyen lefordítására és alkotására nézve? Vagy felmenti ezektől a növendéket? Az teljes lehetetlen.

Philologiai alapon kiván tanítani. De nem mondja meg mily alap az, meddig terjed, mit nyerni általa, elméleti ismeret, gyakorlati nyelvtudás tekintetében, — a ragok (tán végzetek!) tanúltatásában, mondatok alkotásában? Azt pedig részemről elgondolni nem tudom, hogy lehetne egyszerre mindennemű declinatiót felvenni (135) és úgy bánni a többes ragával (végzetével) mint B. úr ugyanott cselekszik. Nem tudom az összefüggésből is, másképen is elgondolni, vajon mondaná-e B. úr a gyermeknek azt a mit ugyanazon lap alsó hetedik sorában igy kezd: „fiam, a latin olyan nép" stb. Meg vagyok győződve, hogy az ilyen beszéd semmit sem segitne a dolgon, nemcsak hangúlata miatt mely nem a tárgyhoz való, hanem kivált mivel bele van vegyitve 1. hogy ő tíz év óta tanít 2. hogy ő nem tudja miért ragozott úgy a latin nép (ilyen nem volt) 3. hogy a gyermek majd kitalálja 4. a magyar hangrend stb. Hiszem hogy soha effélét kérdésbe tenni, gyermeknek eszébe sem ötlik; vallom, hogy a ki effélét beszélne össze, nagyot ártana.

Az pedig, hogy m e n s a-ban m e n s - a törzs vagy tő, aligha egyez a philologiával; hogy ezt a s z t a l (mensa) épen úgy teszi ki mint ezt: a s z t a l l a l (mensa) legalább igy megjegyzés nélkül, hogy az *a* ott rövid itt hosszú (mit nem is kell megjegyezni, hanem úgy

mondatni ki): ez épen philologia-ellenes. — És nézzük egy kissé a 136 lapon ezt a beszédet: „lásd péld. az a *nak nek* tul. rag is olyan furcsa a latinban, hogy . . ha egyik szóhoz ragasztod, akkor *ae*, ha a másikhoz, akkor = *o*, ha a harmadikhoz, akkor = *i*, ha a negyedikhez akkor = *u*" (igy) . . . Mellőzöm a mi következik. De ebből, hogy a *nak nek* a latinban olyan (!) — s abból, hogy a *nak* egyik latin szó mellé tétetvén *lesz ae* stb. nem kifejezés szabatosságának hiánya tetszik-e ki? Nem volna érthetőbb és igazibb (l. az *u*-t!) igy mondani: a mikor a magyar minden szó mellé *nak nek* ragot tesz, akkor a latin beszédben a szó végére, ha *a*-val végződik *ae* járul, ha *o* (*u*) meg *s*-sel stb. *o* stb. De a philologiai alapos tanítás többet kivánna s ezt mondaná: a magyar *nak nek*-nek megfelel latinban *i* hang, mely a törzs után jő s lesz mensa mensai = mensae, dominus (os) dominoi = domino stb. Az a mit B. úr mond épen ellenkezője a philol. módszernek . . mit én határozottan elsietésnek, vagy javítatlan nyomatásnak tulajdonítok.

Az értekezésnek figyelmeztető, eszméltető iránya van. De jó lesz részletesen kimutatni a tanításmód hiányait és javítása módját. E nélkül csak zavart okoz az általánosságban roszalás. Csak kétkedést támaszt, mely útbaigazítás nélkül veszélyes.

Ezen kivűl csak egykét észrevételre szorítkozom. A 128 l. az mondatik, hogy „48 (az az 1848) előtt nem volt sem módszer, sem tanrendszer." Ez csak mellékesen és utóbbi lágyítással van mondva. Hiszem is, hogy az a derék és tehetséges tanár ki ezt kimondja, nem úgy érti, hogy a prot. főiskolákban vagy épen a debreczen-vidéki gymnasiumokban csak 1848 óta kezd lenni módszer vagy tanrendszer. Azt hiszem, hogy épen Debreczenre vonatkozólag hallotta és tudja, hogy néh. Zákány József, némi részben Csécsi I. is a módszer ügyes ismertetői és alkalmazói voltak, épen gymnasiumi osztályokban is, — s hogy épen a latin nyelv elemeit már 1830 után Dorka Illés kidolgozta, eredetileg német paedagógoktól tanult, módszeres és terjedt kéziratbeli nyelvtan után tanították a publicus praeceptorok, — oly módszer szerént, mely épen mondattani volt. Jó volna ennek egy megmaradt példányát az egyesűlet körében megismertetni. És bizodalmasan mondva, ugyan ezt méltó volna tenni ama régibb, 1760 után gyakran kidolgozott és kiadott „methodus"- és instructiófélékkel, melyeket könyvtárainkban találhatni. Nem a ma vagy a tegnap szülöttje ám ez a methodus, — csak úgy mint egyéb. És nekünk semmiben sem szabad a történelmi alapot lábaink alól eltéveszteni.

Másik észrevételem azt illeti, a mit B. úr emlit érintett értekezésében (129) hogy a latin nyelv tanítása sikeretlenségét, egyfelől a közvélemény ellenszenve okozza. Meglehet. De vajon nem egy kis körölgés (igy nevezte bóld. Erdélyi János a circulus vitiosus-t) fordúl-e itt elő? Nincs előhaladás mert van ellenszenv, és ellenszenv van mert nincs előhaladás. Melyik az igazi ok? Melyik vólt előbb? Igaz, hogy az ellenszenvezésnek több oka van s főoka a minden irányban uralkodó realismus . . és aztán az is mit igy mondtak régen: odi . . nec possum dicere quare! Különös, hogy a görögben nagyobb az előhaladás (130) bár ellene nagyobb a gyűlölség. B. úr ebből azt hozza ki, hogy „a g. nyelv tanítása megkezdésének idején már a tanulók jó része szabatos nyelvtani fogalmakkal rendelkezik stb.“ Ez is meglehet. De az is igaz, hogy a görögből aránylag jóval kevesebbet kivánunk. Soha magyar mondat görögre rögtönzött fordítását. Soha egy nehezebb történetiró vagy szónok vagy drámairó stb. nyelve igazi értését; stilja, mondatkötése periodologiája, figurái stb. általánosabb ismeretét.

A latin nyelv sikertelen tanításának én gondolok egy más okát is, melyet — kivált bizonyos oldalról — ritkán vesznek tekintetbe. Úgy hiszem s nem igen régen úgy is tapasztaltam, hogy kivált ifjabb nyelvtanítók közt akárhány van, ki nem elég erélylyel és — mint mondják — odaadással tanít, — erélytelenségét pedig a nyelvben való gyakorlottság hiánya, a nyelvet tanítás közben élővé tenni nem tudás, a szók kitalálásában, mondatok formálásában botrányosan kitetsző bakarászás, habozás, ügyetlenkedés okozza és jellemzi. Valóban igaz, hogy nyelvet paradigmák könyvnélkülözése által tanítni nem lehet; de bizony nem lehet csupán nyelvtörvények, nyelvtünemények összevetegetése, ezek felől való elmélkedések s ezek tanultatása által sem. Nyelvet vóltaképen csak beszédből taníthatni, élő nyelv módjára. Tehát élő, élénk beszéd és beszéltetés által, — gyorsaság által a mondatok alkotásában. Az ügyetlenkedő vagy bádjadtan eszeskedő, törvényeket fejtegető de nem erélyesen gyakorló tanítónak egy szava, egy szóalakja, egy mondat szerkesztése sem lesz ragadóssá, egy sem ver gyökeret a tanuló elméjében: sőt inkább elúntatja, elkínozza, elidegeníti a növendéket. Az élénk tanítás, a szók hangoztatása, ama hangzatos mondatok vonzó zenéje által is hatni fog; midőn pedig a már ismert szókból, az életre tartozó dolgokra tartozólag alkottat mondatokat, a nyelvtanúláshoz kedvet szerez; az ismeretből tudás lesz (kennen — können), minek a gyermek

is örül, — a holt nyelvből élő és használható, miben a gyermek is gyönyörködik; mert természetünkben van, hogy jól esik magunkat egy másik nyelven is ki tudni fejezni, — mintha csakugyan másik lelkünk vagy szellemi alkatunk volna.

Ehhez aztán nem a módszer ismerése vagy tudása kell, hanem a nyelv alapos tudása és gyakorlati biztos használása, teljes kedv és elszántság. S bizony valamiképen az is mit hivatásnak, tanítói adománynak (a hires Arnold szerént: Special gift of teaching) hínak. E valamivel időről időre kevesebben birnak s talán az idők miatt mindig kevesebben is birhatnak. Mindig több híve lesz ebben is egyébben is a gépeknek, gépiességnek, — az eszközök által működésnek, a benső erők (aligha nem kevesedők!) megkimélésének, a gépek által imádkozásnak stb. egy szóval mindig többen lesznek, kik mint Renan közelebb székfoglalójában mondá, oly culturát akarnak, mely „tehetségek" nélkül is el lehessen („culture qui sait se passer du talent"). — Ha valami, csak a nagy példák vonzó hatása szülheti meg s tarthatja fenn a kedvet; képző intézetek magokban épen nem; minta-iskolák, internatus és dressura legkevésbé.

Én ezt tartom — ezt a kedvet, akaratot, buzgóságot, kitartó igásságot — fődolognak. Ehhez kivánok áldást és sikert az egyesűletnek!

Imre Sándor.

EGYHÁZI SZEMLE.

Szeged elpusztult. . . . . Hazánk egyik első rendü városát a Tisza árja alig pár száz magasabban fekvő és szilárdabb alkotásu épület kivételével hullámsirjába temette. . . . . A természet eme nagy áldása, a viz, mely gyöngycsepjeivel megtermékenyiti a mezőket s a növény- és állatvilág életét biztositja a földön, tajtékzó hullámaival irtóztató csapássá lőn s nehány óra alatt oly pusztitást vitt véghez szép és gazdag alföldünkön, melynek nyomai bizonyára hosszu évekig meglátszanak. . . . .

De ugyan mit tartozik ez egy „Egyházi Szemle" körébe? Szerintünk nagyon is oda tartozik. Avagy mi érdekelheti az egyházat inkább, mint tagjainak jó és balsorsa, öröme és szenvedése, boldogsága és nyomorusága? S ime, Szeged elpusztulásával több mint 60,000 ember lett hajléktalanná, a felebaráti szeretet és könyörület kenyerére szorulva, melyet sokakra nézve még az is megkeserit, hogy nem oszthatják meg családjok tagjaival, kik az árviz áldozatai lettek. Ezer meg ezer iparos és földmives, kereskedő és hivatalnok, kik jóllétnek és vagyonnak örvendettek, vesztette el egy hosszu életen át szerzett keresményét s lőn kitétetve inségnek és

nyomornak, melyet enyhitni igen, de elvenni egyhamar nem lehet. Iskolák és templomok, melyekben kevéssel előbb vidám tanuló sereg az Isten félelmében növekedett vagy áhitatos közönség szent zsolozsmát zengzett s buzgó lélekkel imádkozott az egek Urához, üresen maradtak vagy romokká lettek. Ezek, valamint a lapokból már részletesen ismert csapások, szegény hazánkat és nemzetünket újabban ért gyász és pusztulás, a testvér-egyházak eme nagy romlása s részben kipótolhatlan vesztesége, ugy hiszszük, teljesen igazolják, sőt kötelességünkké teszik, hogy e szomoru emlékü katastrofának folyóiratunkban mi is egy pár sort szenteljünk s szerencsétlen testvéreink keserü sorsában a keresztény részvét fájdalmas könyüivel osztozzunk.

De van a szegedi árviz történetének egy más oldala is, mely annak kiválóan egyházi, vagy ha inkább tetszik, vallási jelleget kölcsönöz s igy teljes joggal jegyzi azt fel bármely egyházi szemleiró. Értjük azt a részvétet és áldozatkészséget, mely a segélynyujtásban a szerencsétlenség első hirére hazánkban nemzet és hitkülönbség nélkül, sőt egész Európában, ennek minden országaiban és államaiban s még más világrészekben is oly meghatóan nyilatkozott. Mi e jelenségben az emberiség közmivelődésének s a humanismus terjedésének oly fényes bizonyitékát látjuk, a mely ha tán teljesen nem czáfolja is meg, de mindenesetre meggyengiti korunk romlottsága s főleg a vallásosság hanyatlása miatt napjainkban oly általánossá lett és szokásossá vált panaszkodást és jajveszékelést. Mig a tettekben nyilvánuló részvét s igaz felebaráti szeretet ily szép jeleivel találkozunk, mi részünkről nem esünk kétségbe a vallás és vallásosság miatt, sőt reményteljes bizalommal nézünk a Krisztus szellemének habár lassu, de folytonos terjedése elébe.

Mennyire másként gondolkozik a mi „Magyar Állam"-unk, már t. i. e nevet viselő s kegyes czikkeivel minden áldott nap megjelenő katholikus lap. A nevezett lap, ugyanis, diagnosist csinálván a szegedi árvizről, a veszély okául is, mint Isten büntetését, az emberek hitetlenségét, vallástalanságát és gonoszságát tartja s aztán, hogy Magyarország jövőre örökre megszabaduljon minden árvizveszélytől, azt ajánlja a kormánynak, hogy az államot az egyháztól elválasztó s az iskolákat elközösitő liberális elveket küszöbölje ki, az átkos szabad kőmüvesi páholyokat kegyelem nélkül zárassa be, a destructiv irányu napi sajtót fékezze meg, a szinpadot rendszabályozza s Budapesten a vallás és erkölcsös szellem előmozditása szempontjából egy püspöki széket, — természetesen katholikust, miután Lonkay Antal ur szerint protestáns püspökség nincs (L. K. M. X-ik köt. 56. l.) állittasson fel, vagyis hogy ez eszme kivitele pénzbe ne kerüljön, az esztergomi érseki szék a káptalan egy részével helyeztessék át Budapestre. Ezekkel lehetne a M. Állam szerint az országot jövőre az árvizek ellen biztositni; mert „nem elég — ugy mond — országszerte adakozni, sem Szeged új felépitését elhatározni, miután az Ur haragja ellen utóvégre is nincs védelem." Nó,

már ha mi ilyeneket irnánk, semmi kétség benne, hogy minden olvasni tudó ember kinevetne s hitünkön sajnálkozva, csodálkozva kérdezné magától, hogy lehet mai napság valaki még unitárius? S bizonyára méltán; mert ma legalább az emberiségnek az az osztálya, mely magát miveltnek tarthatja, jól tudja, hogy a természet csapásai nem isteni büntetések, a szó egykori dogmatikus értelmében, melyeket az emberek hitetlenségökkel vagy liberalismusokkal vonnak magukra, hanem épen ugy benne vannak az Isten nagy háztartásában, mint a napfény s a tavasz enyhe fuvalma, mint a termékenyitő esőcsepp s a levegőben csattogó pacsirta vidám dala. Mi baja avval az árviznek: felekezeti avagy közös iskolába járnak-e a gyermekek? szabad kőmüvesek avagy jezsuiták jutnak-e a világuralomra? a sajtó világosságot terjeszt-e vagy a sötétség szolgálatába szegődött-e? Tartuffet vagy szép Helenát játszák-e a szinházban? s végre van-e Budapesten püspöki szék vagy nincs? Ezek közül egyik se hozza nyakunkra, sem meg nem akadályozza az árvizet. A természet csapásainak nem ezekkel, hanem értelemmel s józan észszel lehet és kell elejökbe állani. A tűz eléget, ha tenyerünkbe teszszük, az oltár előtt is s a viz elmossa házainkat, ha folyását nem a hydrostatica törvényei szerint szabályozzuk, vagy erejének megfelelő erős gátokat szembe nem állitunk vele, ha mind kápolnákkal rakjuk is körül városainkat. A mennyiben már ezek szerint a természet csapásai csakugyan vagy a természeti törvények nem ismeréséből, vagy azokkal szemben elmulasztott okos és a maga idejében való védekezésből származhatnak, ennyiben mi is készek vagyunk elismerni, hogy azok az Isten elleni engedetlenségeinknek, az ő törvényei számba nem vételének: más szókkal, Istentől nyert józan eszünk, a természet titkainak megfigyelésére rendelt értelmünk fel nem használásának következményei; de mit mondjunk ahoz a felfogáshoz, a melylyel a „Magyar Állam“ olvasóit a szegedi árviz alkalmából táplálja? mit mondjunk ahoz az óvrendszerhez, a melylyel az országot jövőre minden árviztől megszabadulni hiszi s akar hitetni másokat? Bizony, alig mondhatunk egyebet, mint a mit a római iró mondott volt: „difficile est e. c. t.“ Hanem azért az ő bölcseségén millió meg millió lélek csüng; ezer meg ezer jámbor hivő szivja magába napról napra e hitet, nem okoskodva, nem kérdve magától, ha vajjon igaz vagy hamis prófétát követ-e? mig a más rész, lehet, mosolylyal s fejét rázva teszi ugyan félre kezéből az elolvasott lapot, de azért nem merne ellene nyilatkozni, ne hogy azt a gyanut vonja magára, mintha ő nem tartoznék azok közé, a kik ma is igy kiáltanak fel Demeter ötvössel és az ő társaival: „Nagy az efezusi Diana!“

De talán már is kelletinél többet foglalkoztunk a szegedi árvizzel, pedig ha ez úttal már hazánkban kezdtük meg egyházi szemlénket, még egy pár nevezetes kérdést érintenünk kell, mielőtt határainkat átlépnők.

Az országgyülésen közelebbről ismét felmerült a vallássza-

badság és polgári házasság kérdése. Azért mondjuk ismét, mert mindkettőről már többször volt szó s maga Deák Ferencz e tárgyban tartotta volt 1873-ban, ugy szólván, végrendeleti utolsó nagy szabású beszédét. Az eredményt illetőleg azonban ma is szinte csak ott vagyunk, a hol tiz évvel ezelőtt voltunk. A vallásszabadságra vonatkozó inditvány 114 szóval 110 ellenében elvettetett; a polgári házasság iránti inditvány, igaz, hogy nagy többséggel elfogadtatott, s a kormány utasittatott, hogy annak életbeléptetéséről törvényjavaslatot terjeszszen elő, csak hogy ez aztán mikor lesz meg, arról hallgat az irás. Pedig a teremtés történetében is a: „legyen világosság", a „lett világosság"-gal együtt nyeri meg fontosságát, az elsőnek az utolsó nélkül nem nagy jelentősége volna.

E megjegyzéssel, jól tudjuk, nem számithatunk általános viszhangra saját olvasóinknál se. A nélkül, hogy a házasságkötésből dogmatikai kérdést csinálnánk s azt a róm. katholikusok szerint szentségnek tartanók, több százados gyakorlat folytán, ki merné tagadni, hogy az mi közöttünk is bizonyos egyházjogi szinezetet nyert. Mind a mellett teljesen meg vagyunk győződve a felől, hogy mihelyt a kormány a polgári házasságot komolyan életbe kivánja léptetni, az ellen senki közöttünk szót nem emel, a minthogy, tekintve szerződési oldalát, nem is emelhet; sőt részünkről e kérdés kitisztázását annyival inkább óhajtjuk, mert a jelen helyzet már szinte tarthatatlan. A házasságügy a legfontosabb társadalmi és állami ügy, a melylyel nagy következményü örökösödési s más hasonló kérdések vannak kapcsolatban; azt nem lehet oly ingatag alapon tartani, mint jelenleg áll, midőn a különböző egyházak különböző feltételekhez kötik azt s megkötésében, valamint a mi evvel együtt jár, felbontásában más meg más módon járnak el. A keresztény és izraelita között kötendő házassági akadályt nem is emlitve, ott van a róm. kath. egyház, mely sok tekintetben s nevezetesen válási esetben, nem ismeri érvényesnek a protestáns pap előtt kötött házasságot, arra a concubinatus meggyalázó bélyegét kivánja sütni s az ily házasságból született gyermeket, ha az egyik fél történetesen r. katholikus hitü, a kereszteléskor a törvénytelenek sorába iktatja. Igaz, hogy ehez nincs joga s a törvény törvény marad bárminő dogma mellett is; de végre mégis annyi bosszantásra és elkeseredésre ad alkalmat, a mitől teljesen csak a polgári házasság behozatala által lehet megszabadulni. Hát ahoz a törvényes anomaliához mit mondunk, hogy a vegyes házasságoknál tényleg két különböző forum itél a felbontás esetében s mig az egyik fél új házasságkötésre szabadalmat nyerhet, a másik, ha az ő forumának ugy tetszik, házasságban maradni kényszerittetik? Nem összekuszálása-e ez az egyénre és a polgári életre nézve egyaránt legfontosabb családi ügynek? Legyen egy törvény házasságkötésre és felbontásra s ez másként alig elérhető, mint a polgári házasság behozatala által. Papjaink hiszem, meglehet, veszteni fognak valamit most is csekély jövedelmükből; de nyerni fog a vallás, a melynek bizony főleg a váló-

perekkel járó ügyletek nem szolgálnak valamely különös előnyére. Aztán mi meg vagyunk győződve a felől, hogy a polgári házasság esetében is vallásos lelkületü népünk nem fogja elkerülni a templomot s igénybe fogja venni a pap szolgálatát, hogy áldást kérő imájával e fontos lépést, ugy szólva, megszentelje. Ez a mi valódi hivatásunk; a szerződések megkötését s a perlekedést bizzuk másokra. Igen természetes azonban, hogy valameddig a polgári házasság ténynyé válik, mindaddig ugy a házasságkötések mint felbontások körül nem csak teljes mérvben megtartjuk és gyakoroljuk eddigi több százados egyházi jogainkat, hanem azoknak tiszteletben tartását és tartatását másoktól is megkivánjuk.

A mi a vallásszabadság kérdését illeti, nem szükség mondanunk, hogy háromszáz éves zászlónkhoz lennénk hűtelenek, ha annak nem lennénk barátai. Igaz, a mit az országgyülésen is felhozták a vallásszabadság ellenzői, hogy nálunk, ha törvényesen nincs is kimondva, de tényleg tökéletes vallásszabadság van. Értsd ez alatt azt, hogy senki se tartozik azt hinni, a mit vallása tanit. De szerintünk épen ez a baj, mert ez ismét a vallás demoralizálására szolgál. Mi vallási tekintetből többre becsülünk egy zulukaffert az ő pogány bálványisten-imádásával, ha azt őszinte, benső hittel és meggyőződésből teszi, mint egy processiot járó vagy urvacsorával élő keresztényt, ha ez nála csak üres formaság, minden benső vonzalom, élő hit s igaz kegyesség nélkül. Mi következik ebből? az, hogyha a létező vallás-formák nem elégitik ki az embereket, hogyha valaki sem a nyugati, sem a keleti egyházban, sem az ágostai, sem a helvét hitvallásban, sem az unitárius vallásban nem találja meg a maga Istenfogalmát, ha neki több szentre, vagy még kevesebb szertartásra van szüksége, mint a mennyivel a most törvényesen bevett e vagy ama ker. vallás bir, legyen szabad neki, természetesen az állami törvények keretén belől s a mások szabadságának minden megsértése nélkül, vallásos hitének teljesen megfelelő formát keresni. Lehetnek, hiszem s bizonyára lesznek is egy ily lelkiismereti szabadságnak idétlen szülöttei is, de maga a vallás csak nyerni fog benső becsben és értékben; mert megszabadul sok képmutatástól és közönytől, a melyek annak életét itt és ott nem kis mértékben sorvasztják. Részünkről, ha új világosságot hoz majdan a vallásszabadság, attól se ijedünk meg, mert mi abban növekedtünk fel; ha pedig még a sötétséget nevelné, minket már ki nem térit útunkból, a mi szemeinket nem fogja elvonni tudni az eddig megpillantott fényességtől.

Hanem már csakugyan ideje lesz a külföldön is legalább egy pár helyre még betekinteni, mert mindjárt kifogyunk a térből, mely e füzetben rendelkezésünkre áll s hogy az első lépéssel ki ne fáraszszuk magunkat, kezdjük mindjárt a szomszédban a háztűz-nézést.

Oroszországban — mert ez a mi egyik szomszédunk s tán ezért nem élünk egymással igen jó barátságban, minthogy a közönséges életben is a szomszédok szoktak egymással legtöbbször

perelni — nem sok feljegyezni való egyházi és vallási dolgot találunk. A vallás a szabadságot szereti, ott tenyészik és hajt dús lombokat: Oroszországban pedig ebből van legkevesebb. Ennek következése aztán az a szerencsétlen állapot, a melybe most jutott s a mely roszabb a legnagyobb forradalomnál, mert ebben a nép és uralkodója nyiltan szemben állanak egymással s legalább ez is az is tudják merről védelmezzék magukat; de az az elrejtett tűz, melynek csak ki-kipattanó szikráit s az egymás után áldozatul eső rendőrfőnököket lehet látni — ez olyan, mint mikor valaki a vulkánon tánczol vagy egy süppedékes helyen hajtat keresztül s nem tudja mikor repül fel a levegőbe vagy mikor sülyed le a meglábolhatlan mélységbe. Oroszországban a hitet is a minden oroszok czárja monopolizálja, már a mennyiben ezt külső kényszerrel monopolizálni lehet; ott a keleti valláson kivül más nehezen existálhat s még a róm. katholikus vallás is folytonos üldöztetésnek van kitétetve; a pópák mellett a plébánusok is kénytelenek meghuzódni. Nem régen jelent meg Lembergben egy mű, melynek czime: „A chelm-egyházmegyei egyesült görögök üldöztetésének authentikus története, az egyesült papok bizonyitékai szerint közzétéve a papok egyike által.“ E mű szomoru világot vet az orosz hatóságoknak más hitüek elleni barbar kegyetlenségére. A lublini, szedliczei és lomzai kormányzóságokban 14 egyesült hitü templom záratott be csak a mult év jun. és jul. hónapjaiban. Az egyesült hitü lelkészeknek a katholikus lelkészekkel való közlekedését is minden uton megakadályozni igyekszik az uralkodó keleti egyház. Mind e mellett az egyesült államokon kivül egy ország sincs, a melyben annyi felekezet lenne, mint Oroszországban, már t. i. a micsodások, sőt e tekintetben még Amerikát is feljülmulja. Ha hitelt adhatunk a szent zsinat ide vonatkozó statistikai közleményeinek, csak a mult évben 14 új felekezet keletkezett Oroszországban, a melyek közül egyik magát „vérszivó“ vagy „pióczás“ névvel tisztelte meg, a mely elnevezés meg is felel hitrendszerének, mert az új-szülött gyermekek édes anyjuk emlőjéből pióczával szivatott vérrel kereszteltetnek meg és avval is tápláltatnak. Képzelni lehet, hogy ezen barbar szertartásnak és vallásnak mily sok gyermek és anya esik áldozatul. A pióczás felekezet leginkább a Wologda miveletlen lakói között van elterjedve. Hasonló szörny dolgokat még találnánk Oroszországban; de ez nem a mi izlésünkhöz való. Menjünk tovább, messze innen, a hol a mi nyelvünket ugyan szintén nem értik, de szabadság és világosság honol, a hol ezeknél fogva a mi hitünk sem ismeretlen.

Angolországban nehány évvel ezelőtt nagy feltünést okozott volt a gazdag angol marquis-nak, Butenak a róm. kath. egyházba való áttérése. A mostani premierminister, Lord Beaconsfield akkor mint B. Disraeli még regényeket irt és „Lothair“ czimü regényének alapjául ezt az áttérést tette volt. Most azt mondják ugyanazon marquisról, hogy a róm. kath. egyházban nem találván fel a legrégibb egyházat, a görög kel. egyházba készül áttérni,

mivel azt tartja legrégibbnek. Szegény emberek, a kik a legrégibb egyházat keresik! A Jézus egyszerü evangeliumához sokkal rövidebb úton el lehet jutni; hanem a ki ide igyekszik, annak persze le kell vetkeznie az ó embert és új emberré kell lennie s ez bizony nem könnyü feladat.

Egyébaránt, a mit a róm. kath. egyház netán a marquisban veszteni fog, azt más úton bizonyosan visszanyeri; mert a mint a jelek mutatják, az angol államegyházban nagy hajlandóság van a katholicismus iránt. Nevezetesen van egy szövetkezet, melynek czélja minden a reformátio alkalmával kiküszöbölt római intézményeket visszaállitani az angol egyházba. E szövetkezet „a megszentelt sacramentum szövetkezete“ nevet viseli s tagjainak száma már is jelentékeny, köztük 933 pap. A mult évben 7—800 világi vétetett fel a szövetkezetbe. Az angol püspökök nyugodtan nézik ennek terjedését, hisz az anglikán és a római egyház ugy se nagyon távol állanak egymástól; azt a kis árkot, a mely őket elválasztja, könynyen át lehet hidalni s a czölöpöket már verik is hozzá, mert minden szentek napját az anglikán egyház számos papja megünnepli, valamint minden lelkek napja is megünnepeltetik Londonban. E mellett tényleg is sokan átlépnek a római egyházba, főleg a felsőbb osztályokból. A „Whitehall Review“ szerint 1830-tól fogva 1880 kiváló állásu férfi katholizált, legközelebbről egy tekintélyes ritualista Dr. Orby Schipley, a ki a Times-ba irt levelében nyiltan kimondja, hogy „az anglikán egyház számos tagjainak nincs egyébre szükségök, minthogy tisztán felfogják hitöknek és szertartásaiknak valódi elvét s azonnal a kath. egyház hivei lesznek.“

A számot tekintve, a katholicismus nagy hóditásokat látszik tenni Skotiában is, de ennek magyarázata az irek betelepülésében keresendő. A skótok, ugyanis, évről évre nagy számmal vándorolnak ki az angol gyarmatokba és Észak-Amerikába, a hol mint szorgalmas iparosok keresik szerencséjöket. Ezek helyébe aztán az irek nyomulnak mint földmivelők, bányászok s más foglalkozásból élő munkások. Egyedül Glasgowban mintegy 100,000 ir van s más helyeken is oly számosan települtek le, hogy az utolsó parlamenti választás alkalmával egy tory-jelölt avval korteskedett a képviselőségért, hogy ő házassága után már ugy is az irekhez tartozik.

Az angol egyháznak a katholicismus felé való kacsintgatását mutatja az is, hogy a papság egy része nemcsak roszalását fejezi ki azon püspökök iránt, a kik Hyacinthe atyát támogatni hajlandóságot mutatnak, hanem nyilvános panaszt is emeltek ellenök hatóságilag mint olyanok ellen, a kik e támogatási hajlam által az angol egyházat compromittálták, mivel Hyacinthe atya az ő törvényes feje, a párisi érsek ellen lázadott.

Daczára mindezeknek, az angol bibornok, Manning ur ugy látszik, nem nagyon rózsás szinben látja a kath. egyházi állapotokat, mert közelebbről is keserü kifakadásokat tett s bús panaszokat hallatott a miatt, hogy még Francziaország igaz hitü katholi-

kus világi férfiai között is számos ellenségei vannak a pápai hatalomnak. Hja! az idő a legrégibb s legszilárdabb alapokon nyugvó intézményeket is lassan-lassan lejárja, ha azok nem birnak a kor kivánalmaihoz és az emberiség szükségeihez idomulni s ezeknek megfelelő formát venni fel magokra.

Az idő ezen hatalma nyilatkozik Izrael ős-egyházában is. A reform szelleme elől a judaismus se rejtőzhetik el. Érdekes adatot találunk e végre az angol „Jewish Chronicle"-ben. E lap egyik czikkirója zsidó barátait figyelmeztetve, hogy hagyjanak fel a formákhoz való merev ragaszkodással, igy szól: „a mitől az izraelitáknak különösen óvakodniok kell, vigyázzanak, nehogy vallásuk puszta szertartássá fajuljon, megfosztva minden éltető elemtől, s a formaságok és egyházi gyakorlatok tömkelegében elveszitse az Istennel való érintkezést." „Ebben az országban — ugy mond tovább — sok izraelita van, a kik nagyon sokat gondolkoznak fajukról, de ép oly keveset vallásukról". Pedig a czikkiró szerint a zsidó vallás főbb tantételei s ethikai elvei oly magasztosok, miszerint a szükséges reformok által megtisztitott judaismus a jövő vallása lehetne." „Forditsanak azért a zsidók — igy végzi czikkét — több figyelmet őseik ezen nemes vallásának mivelésére és fejlesztésére és megfogják látni, hogy ez uton ismét azon dicsőség és fény fogja azt körülvenni, a minő a multban körülsugározta." Mi is abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a zsidó vallásnak csakugyan reformra van szüksége, különben bármily szivósnak mutatta is magát a vallások rendszerében, végre mégis legyőzi az idő; de a mit aztán a szóban levő czikk irója ebből levon, hogy a zsidó vallás a szükséges reform alkalmazásával a jövő vallása lehet, erre nézve teljesen elfogadjuk az „Inquirer" angol unitárius lap szemleirójának ide vonatkozó észrevételét. „Képes-e a judaismus a lélek magasabb vallásos vágyódásának megfelelőbb formát találni, mint a ker. vallás valamelyik formája?" ugy mond ez — „Alig hiszszük. Mi megengedjük, hogy a ker. vallásnak vannak a judaismus alatt álló formái is; de vannak ám annál jóval magasabban állók, a melyek mind azt, a mi a judaismusban szép és felemelő s az ó szövetségből levonható, Krisztusnak az új szövetségből ismert nemes élete és tanitásaival megbővitve foglalják magukban. Ezek megtartják azt, a mi a régi vallásból megtartandó s ehez egy oly élet ihletését adják, a minővel a judaismus nem bir. A zsidó és keresztény theista között, az utolsónak előnye az ő egyszerübb, elfogulatlanabb és tisztább hitében áll. A mi a judaismusban igaz és szép, azt a ker. theista mind elfogadja. A zsidó fajához van kötve vallásával, a theista szabad. Az előbbi egy régi vallásos rendszer szertartásai nyűgei közé van szoritva, mig az utolsó ezektől teljesen ment. Ha pedig a judaismustól elveszszük ezeket a formákat és vallásos gyakorlatokat, a megmaradó vallási és ethikai elvek a ker. vallás melyik észszerü vallásában nincsenek meg? Szerintünk tehát jobb volna, ha elvégre a zsidóság is legyőzné már magában a ker.

vallás elleni ok nélküli előitéleteit s a helyett, hogy zsidó proselyták után nézzen a keresztények között, ő maga lenne kereszténynyé a szó nemesebb és szabadabb értelméhen.“ Az Inquirer ezen megjegyzését szeretnők hazánk izraelitáinak is figyelmébe ajánlani, a kik között ma már bizonyára nem csekély azon mivelt és felvilágosult férfiak és nők száma, a kik bensőleg már régen szakitottak a judaismus elavult törvényeivel és szokásaival, ugyanazon módon élnek, ugyanazon társadalmi szabályokat követik s ugyanazon vallásos szellem által vezéreltetnek mint mi.

Helyén lenne, Angliáról szólva, a mi unitárius hitsorsosaink dolgairól is megemlékezni; de ezt fentartjuk a jövő fűzetre, midőn pünkösti évi közgyülésök eredménye is előttünk fog állani. Most csak egy pár más, részben társadalmi szinezetü dolgot kivánunk még megemliteni. Ezek között egyik az, hogy nem rég halt meg egy Malden nevü lord, a kihez az az emlék van kötve, hogy 1851-ben ő vívta volna Angolországban az utolsó párbajt. Nem tudjuk hitelt adjunk e teljesen a német „Protestantenblatt“ e közleményének, de ha igaz, csak dicséretére válik az angol nemzetnek, ha már megszabadult a társadalmi élet ez egyik betegségétől. Másik, a mit ez uttal még emliteni kivánunk, hogy az angolok komolyan látszanak foglalkozni az Euphrat-vaspálya megépitésével. Angol mérnökök és ügynökök útazzák be most Mesopotamiat; az elsők a föld talaját tanulmányányozva, utóbbiak a vaspályához szükséges földeket megvásárolni. Hille városa lenne az Eufrát mellett ezen pálya egyik főállomása Babylon romjainak közvetlen közelében. Nem sokára tehát Nabukadnezár király palotája előtt is tova robog a gőzmozdony, az új kor eme büszke nyargoncza és a babiloni folyóvizek mellett, hol egykor a patriárkák utódai sirva ültek és bús panaszokat nyögtek Sion felett, ugyanazok most mint vasúti részvényesek vagy kéjutazók fognak megfordulni, bámulattal szemlélve azon palota nagyszerü romjait, a melyben mintegy harmadfél ezer év előtt készitették a babiloni vezérek Jerusalem meghóditásának tervét. Ezen romokon kivül még más nevezetes helyeket fogna érinteni a tervezett vasut. Ott látható még pl. a hajdani babyloni toronynak teljesen épen megmaradt alapzata, mely 2210 láb kerületü és most oroszlányok és sakálok tanyájául szolgál. Ott vannak a Semiramis függő kertjének maradványai, a Belus, a Bal, az Astarte s több más pogány templomok romjai, a melyek bizonyára sok útazót fognak majd az Eufrateshez vonzani.

Es ezzel a mi útlevelünk is kitelvén, ez úttal tovább nem barangolhatunk. De ha mindjárt elitélnek is érte, nem tehetjük, hogy hazatérő útunkban legalább egy perczig, mig a „Renaissance“-ból egy levelet elolvasunk, meg ne álljunk a mindig szép és vonzó Francziaországban.

F r a n c z i a o r s z á g b a n Montaubanban a protestans theol. facultáson az egyháztörténelmi tanszék megürülvén, arra a liberalis párt által P. Goy, tanár jelöltetett ki. A nevezett tanár a „Renais-

sance" f. évi 15-ik számában e megtisztelő bizalom következtében a francziaországi református egyházak consistoriumainak lelkészeihez és tagjaihoz egy levelet intézett, a melyben nehány bevezető tétel után igy ir:

„Jól tudom, mily nehéz feladat ma egy vallásos tárgyu tudományt tanitni. A vallás a legkomolyabb krizisen megy keresztül, a melyet valaha tán látott. Némelyek aggódva kérdezik maguktól, mi lesz ebből a forrongásból, a mely ugy látszik hovatovább mind inkább eltávolitja az embereket a hittől. Pedig a vallás nem vesz el, mivel az az emberi élet lényege és legfőbb nyilvánulása Istennek, az emberiségben való működésének. Hanem az bizonyos, hogy jelenleg egy oly nagy átalakulásnak van alája vetve, a melynek körét senki meghatározni nem tudja. A régi egyház dogmái örökre oda lettek és a kik sirva néznek utánok is, hasztalan fáradnak azoknak viszszahozásában. De a mi vallásos hagyományaink megmaradnak és távol attól, hogy azokat megvetnők, ellenkezőleg atyáink szelleme állal kell magunkat ihletetnünk, hogy egykor a vallásnak hűbb és igazabb kifejezést adhassunk.

„Az emberek többé nem hisznek a csodákban és a természetfeletti dolgokban: azaz, az isteni akarat változandóságában és ingatagságában, de soha sem szünnek meg hinni az evangelium Istenében, a midenható Atyában, a világ teremtőjében és urában. Nem várják többé kivülről az isteni akarat nyilvánulását, hanem azon törvényekben keresik, a melyek a világegyetemet és mindenekfelett az erkölcsi természetet kormányozzák, szabadon és szabadság által működnek s rendről rendre lesznek nyilvánvalókká a lelkiismeretnek. A kegyes emberek soha sem fognak megszünni a Jézus Krisztust mint mesteröket tisztelni; de többé nem fogják őt mint Istennel egyenlőt, még kevésbé mint Isten helyettesét imádni.

„Nem szünnek meg a bibliát ugy tekinteni mint kiváló becscsel biró könyvet és nem szünnek meg azt vallásos nevelésök alapjául tenni, de a tévedéseket abban többé nem emelik egy rangra az igazsággal. Az nem lesz többé egy csalhatatlan orakulum, hanem egy, kegyes emberek kiválasztottjai által irott könyv, a mely egyszersmind magában foglalja a mester és az ő első tanitványainak gondolatát.

„Az emberek nem szünnek meg hinni az emberek nyomorát, de többé nem fogják hinni az eredendő bünt, sem az emberi nemzet teljes romlottságát.

„Nem szünnek meg hinni a szabadságban, a felelősségben, az erkölcsi élet, a jó és rosz közötti különbség absolut becsében, a bűn és büntetés közötti összeköttetés törvényében; de többé nem fogják hinni, hogy a bűnért a bűnösön kivül más eleget tehet és többé nem gondolnak arra, hogy az isteni kegyelem megnyerése végett egy ártatlan áldozat vérére számitsanak és e hitre támaszkodjanak.

„Végre, az emberek nem szünnek meg az örök életet hinni;

de többé nem fogják hinni az örökké tartó kinokat, a vég nélküli és épen ezért eredménytelen büntetést, a visszahivhatlan itéletet, a jók és gonoszok örökös elválasztását. A nélkül, hogy a jövőt szemeink elől elrejtő fátyol föllebbentéséhez igényt tartanának, az emberek a jövő életet ugy fogják tekinteni, mint a földön megkezdett erkölcsi életnek új viszonyok közötti folytatását, azaz: mint az emberiség egy haladását az isteni szövetségben.

„Uraim és igen tiszteletre méltó testvéreim, a mennyire kevés szóval kifejezhetni, én igy fogom fel a ker. vallást és az egyház hivatását. E szellemben tanulmányozni a mult emlékeit, keresni azokban a tudomány és lelkiismeret világával az isteni gondolat és akarat nyomait, igy a multnak a jövővel való összeköttetésén munkálni, előkésziteni egy új egyházat a réginek alapján, szövetségesekké tenni atyáink erkölcsi és vallási szigorát az új kor szellemének függetlenségével és tudományos merészségével, ezt a czélt fogom én szüntelen szemeim előtt tartani, ha az egyháztörténelem tanitására meghivatom, ezen czél felé törekszem irányozni az egyház jövő lelkészeinek lépéseit. Fogadják stb.

Eddig a levél. Miért tennénk hozzá megjegyzést? Elég világos az, hogy mindenki megértse s nem kétkedünk rajta, hogy olvasóink közül sokan, hitsorsosaim pedig mindnyájan ezt olvasva, igy kiáltanak fel az apostolok pünkösti beszédén álmélkodó jeruzsálemi sokasággal: „Mi módon vagyon azért hogy halljuk őtet a mi tulajdon nyelvünkön szólni, a melyben születtettünk?“ Köszönet, ezer köszönet neked nemes férfiu, hogy e levéllel meggyőztél minket arról, hogy a Coquerelek hazájában a vallásszabadság meggyujtott fáklyájának nemcsak füstje, de igazi lángja is van, hogy a franczia liberalismus a vallásban sem keres magának álczát, nem burkolózik olyan theologiai frázisokba, a melyek alatt az Isten egysége a háromsággal, a Krisztus isten- és emberléte, Isten képe az emberen s aztán az eredendő bűn, vagy alatta vagy felette, a keresztbalálból származó elégtétel s aztán a jövő élet pokoli kinjai és más hasonló ellenmondások mind kényelmesen elférnek, hanem szólsz világosan és férfiasan, hogy a ki meg akar érteni, megértsen. Te pedig egyházam martyrja, Dávid Ferencz, nyugodj csendesen sirodban vagy mosolyogj megdicsőült arczczal az üdv honából; mert lám, midőn egyenes hitutódaid háromszáz éves emlékedet megülni készülnek, elveid már nincsenek csak az erdélyi Kárpátok bérczei közé zárva: viszhangra keltek azok minden miveltebb nemzet kebelében; ime, ott hirdetendik, már Francziaország protestans theol. facultásának tanszékén is, a miért téged 300 év előtt elitéltek: „a kegyes emberek soha sem fognak megszünni a Jézus Krisztust, mint mesteröket tisztelni; de többé nem fogják őt, mint Istennel egyenlőt, még kevésbé mint Isten helyettesét imádni.“

CZ.

A KÖZOKTATÁSI M. KIR. MINISTERNEK A KÖZOKTATÁS ÁLLAPOTÁRÓL AZ ORSZÁGGYÜLÉS ELÉ TERJESZTETT 7-ik JELENTÉSE.

(Folytatás.)

II. Középtanodák. A középtanodákról, vagyis gymnasiumok s reáliskolákról több van ezen jelentésben, mint a megelőzött hasonló jelentésekben. Az állami és a tanulmányi alapból fentartott vagy segélyezett kath. jellegü tanintézeteknek el van mondva történetök, mikor és miként állittattak fel? Ez némi becscsel bir. A többi felekezeti középtanodák történetét is igéri a minister a következő jelentésben. Az valóban óhajtandó is, hogy legyen már egyszer hazánk összes középtanodáinak története hivatalosan a nagy közönség elé adva. Némi tanulságot lehet abból meriteni.

Egyéb adatok azonban meglehetős rendszer nélkül vannak előadva. Nincsenek elég ügyesen összeállitva, csak egymás után rakva, ugy látszik, aként, a mint azokat az igazgatók beküldték. Ezért az egésznek átnézése nehéz s nem is gyakorol különös benyomást az olvasóra.

A jelentés statistikai adatai a következők:

A) Gymnasiumok. Volt az országban állami és a tanulmányi (részben vallási) alapból vagy a kath. egyház által fentartott gymnasium az $187^{7}/_{8}$ tanévben összesen 88, ebből VIII. oszt. gymnasium 44, algymnasium IV.—VI. osztálylyal 44. Tanárok száma, a vallástanárokat is bele számitva, 1090. — Tanulók száma 19,329. — Növekedés az előbbi évhez képest 1181.

A felekezeti gymnasiumok: ág. hitv. főgymn. 14, algymn. 12. tanár ezekben 310; tanuló 5336. Ref. főgymn. volt 15, algymn. 14, tanár 364, tanuló 5896. — Unitárius, főgymn. 1, algymn. 2, tanár 37, tanuló 441. — Görög kel. főgymn. volt 2, a brassói és újvidéki, algymn. 1, a brádi Tanár volt 32. tanuló 598. — A fennebbiek szerint az összes gymnasiumokban a tanárok száma volt 1503, tanulók száma 31,600. Az összes tanulók számának kétharmadánál több magyar.

A gymnasiumokra forditott költségek csak részben vannak előadva, az összes költségeket tehát nem tudhatjuk. Azonban már az állami s alapokból fentartott gymnasiumok közt felette nagy a különbség, némelyik 40,000 frttal, másik 6—8 ezerrel tartatik fenn; némelyik milliós palotában van (mint a budai), másik szűk helyiségben szorong. Systhemát e tekintetben sem találunk. Tanár is egyik tanintézetnél 20, másiknál 8—10. A felszerelés hasonlóképen egyik gymnasiumban pazar, a másikban alig vannak meg a legszükségesebbek. Ezen tanintézetek szellemi oldaláról hátrább teszünk pár megjegyzést.

B) Reáliskolák. A reáliskolák száma az egész országban 26 volt, ebből fő 19, alreálisk. 7, — állami 18, községi 7, hitközségi 1 (a vágújhelyi izr. felekezet tartja fenn). — Tanárok száma ezen tanintézetekben 383, tanulók száma 6647, felénél több magyar (azután német van legtöbb). Apadás mutatkozik az előbbi tanévbez képest 330.

A ministernek két rendelete is közölve van, ezekben elmondja, hogy több oldalról vett tapasztalat után arról győződött meg, hogy a gymnasiumokban a növendékek tantárgyakkal túl vannak terhelve; ezért a tanitás eredménye nem mindenben kielégitő; ez arra inditotta a ministert, hogy több szakember meghallgatása után egy bizottságot bizzon meg a bajok orvoslása iránti javaslat kidolgozásával; a javaslatot azután az orsz. közoktatási tanács tárgyalta és egy mindenre kiterjedő munkát adott be, mely a gymnasiumokba fokozatosan fog behozatni. Addig a következő reformokat rendelte el: a) az I. osztályból a német nyelv kihagyatik, a 4 órai rajzból egy óra elmarad, s a magyarnyelv tanitására 3 óra helyett hetenként 6 fordittatik. b) A VII. osztályból kimarad a philosophiai propaedeutica. A németnyelv tanitására egy órával több fordittatik (a mi elmaradhatott volna). S a mennyiségtanra 1 órával megint több.

A VIII. osztályban az elemző mértan elmarad, a helyett a mennyiségtan többi bevégzett tantárgyának begyakorlása van.

A fennebbi változtatások, véleményünk szerint, helyesek. Azonban nem fojthatjuk el azt a benyomást, hogy mindez kapkodás.

Mi azt hiszszük, elég sajnos, hogy a középtanodai téren sok hiba történt. Az alkotmányos aëra óta folytonos változtatás, nem tudni, mi úton és minő indokokból. Törvény nem volt, négyszer próbáltak csinálni törvényt, maig sincs, s most azt mondják, hogy nem is lehet középtanodai törvényt hozni; mert még nem érett meg a dolog és calamitás lenne még meg nem érett viszonyok közt törvényt hozni.

Ez a legsajnosabb. Hiszen 12 év alatt lehetett volna ezt a nagy fontosságu dolgot tisztázni. Ha ott volnánk még, a hol 12 év előtt, az elég keserves volna, mert a világ haladni szokott; de — fájdalom — roszabbul vagyunk, mint 12 év előtt. Azóta módositottak, változtattak, rendeltek sok mindent. Most a minister nyilatkozatából kisül, hogy sok dolog roszul történt. Baj van. Változtatni kell a dolgon.

Édes Istenem! mit csinált a nagyméltóságu közokt. ministerium 12 éven keresztül? Miért engedte a középtanodák ügyét oda jutni, hogy most el kelljen ismernie, hogy roszabbul áll ez a nagy fontosságu ügy, mint a Thun rendszer alatt, az „Entwurf" korában.

Bizony roszabbul áll. Akkor legalább volt rendszer, sok tekintetben nem is rosz rendszer. Most nincs semmi rendszer. Bele szól X. Y. azután Q. ur, javasol okos és sületlen dolgokat. A ministerium elfogadja azt is, ezt is; aztán később észreveszi, hogy nem jó ez sem, az sem, együtt véve épen nem jó.

Nem kellene a m. ministeriumnak afféle egyoldalu specialis szaktudósok után elindulni, a kik (uti figura docet) hinárba viszik az ők szaktudományukkal, hanem kellett volna évek előtt a pesti corifeusok mellett vidékről is elismert, tapasztalt és praktikus észjárásu tanférfiakat (nem száraz szakembereket) összehíni, velök tanácskozni, és most nem állana ott a középtanodai oktatás ügye, a hol állott 12 vagy 20 év előtt.

Egyszer „reáliskola“ volt a jelszó. Most olvassuk, hogy biz a nem sokat ér. Felvitték a reáliskolák osztályainak számát VI-ról VIII-ra, behozták az érettségi vizsgát, mint a gymnasiumokban; azután kivánták, hogy a reáliskolákban a latinnyelvet is tanitsák. Azután kisült, hogy a gymnasiumok s reáliskolák között e szerint lényeges különbség nincs, csak az, hogy a gymnasiumokból kikerült ifjak mégis többet érnek még e tekintetben is (a mű-egyetemen); ekkor enquête következett és kisüttetett, hogy a reáliskoláknak ily módon nincs értelmök.

Mi lesz ez után? nem lehet tudni. Hanem az előzmények szép reményekre nem jogositanak.

A közokt. minister most sejteni kezdi a bajt. Vajha szerencsés úton indulna a bajok orvoslására! Ha későn is, áldás lenne az a nagyérdekü közügyre.

Sok mondani valónk lenne még a középtanodákra nézve tett s szándékban levő intézkedésekre. E tekintetben azonban fentartjuk nézeteink tüzetes előadását egy más alkalomra.

III. Felsőbb tanintézetek.

A) Hittani intézetek a) Először is az új izraelita rabbi seminariumról értesit a minister. Ezen intézetnek az irt tanévben 24 növendéke volt.

Ezen intézet Budapesten diszes új épületben állittatott fel két év előtt; az épület s felszerelés került 238,240 frtba az orsz. izr. alapból. Ezen kivül a tanárok fizetései. Ha e seminariumban eddig elért eredmény nem látszik is arányban lenni a ráforditott nagy áldozattal, missioja kétségen kivül fontos; mert az itt magyar hazafias szempontból képezett rabbiknak kell kiszoritani lassanként a Galiczia felől jövő bigott, tudatlan orthod. zsidó papokat.

Róm. kath. papnövelde volt 20, többnyire négy éves tanfolyammal. tanárok száma azokban 103, tanulóké 622. Csekély apapás mutatkozik az előbbi évhez képest.

Gör. kath. papnövelde volt 3, tanár 21, tanuló 218. Növekedés 14.

Ág. hitv. papnövelde volt 7, három – négy éves tanfolyammal. Tanár ezekben 72, tanuló 182, növekedés 34.

Helv. hitv. seminarium 5, mind négy éves tanf., tanár 38, tanuló 349, legtöbb Debreczenben (117) és Sárospatakon (102). Növekedés az előbbi tanévhez képest 43.

Unitárius papnövelde egy volt Kolozsvárt 3 évfolyamu, műkö-

dött benne 6 tanár, növendéke 18 volt, sem apadás, sem növekvés nem látszik.

Gör. keleti seminarium 4 volt, ebből 3 román, 1 szerb. Mindenik 3 évfolyamu. Tanár a 3 román seminariumban 18, tanuló 201. A karloviczi szerb seminariumról nincsenek adatok.

Jogakadémiák államiak s a tanulmányi alapból fentartottak száma az $187^7/_8$ tanévben 7 volt; mindenik 4 évfolyamu. Ezekben tanárok száma 79, tanulóké 727, kevés kivétellel (78) mind magyar.

Ref jogakademia volt 5. mind négy évi tanfolyamú, tanár 47, tanuló 316 (9 kivételével magyar).

Ág. hitv. jogakademia egy sem volt, mert az eperjesi az említett tanévben szünetelt.

Középtanodai tanárképezde kettő volt, egyik a budapesti, másik a kolozsvári kir. egyetemnél. Az előbbinél 24 tanár és kisegitő működött, a kapcsolatos gyakorlóiskolában 8, — a tanulók száma 78 volt, ezek közül azonban kimaradt vagy ki kellett maradni 40-nek. — 10 tanárjelölt kapott ösztöndijat.

A tanulók létszáma a kolozsváriban 34 volt, 16 ösztöndijas. Tanároké ?.

Egyetemek. A budapesti kir. egyetem helyiségeinek czélszerü, sőt kényelmes bővitésére 665,000 frt fordittatott. A részletekbe hosszadalmasság kikerülése miatt nem ereszkedünk. Ezen egyetem viszonyait egyszer részletesen szándékozunk kifejteni. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy az $187^7/_8$ tanévben itt 150 tanár, 8 tanitó, 22 tanársegéd működött, hallgatók száma pedig volt 2952 és 165 szülésznő a bába tanfolyamon. (Nehány kivételével mind magyar). Ezen egyetemnél I. alapvizsgát tett 356 jelölt, ebből képesittetett 257. — II-dik alapvizsgát tett 334, képesittetett 214. — Államtudományi államvizsgát tett 260, sikerrel tette le 167. — Jogtudományi államvizsgálatot tett 61, képesittetett 48.

A kolozsvári egyetemnek elő van adva keletkezése története s öt éves életfolyama. Ebből látjuk, hogy szép reményekkel kezdődött, de azután nem sok történt fejlesztésére. Helyiségei gyengék, felszerelése alig a legszükségesebbekre szoritkozik. Tanárainak létszáma 63, ebből 39 nyilvános r. tanár. A könyvtár dotatioja 5 év alatt 20,660 frt volt. Ösztöndijak 20 állami 300 frtos, Kolozsvár város 1600 frt évi ösztöndija mely mind a 4 facultásban 50—200 frtos dijakban adatik ki. Ezeken kivül még Szamosujvár város és magánosok által tett kisebb nagyobb alapitvány van 10.

A hallgatók számát bajos összeirni, ugy el van szórva az minden egyes tanár és tantárgy szerint.

Annyit általában mondhatunk, hogy ha a budapesti egyetemet pl. mágnásnak gondoljuk, akkor a kolozsvári még most egy oly polgári minőségü akár helyiségeit, akár tanárai s hallgatói számát, akár felszerelését, akár egyéb dotatioját s ösztöndijait tekintsük. Hanem hát ezzel sem szemrehányást, sem a kolozsvári egyetem

iránt kicsinylést nem akarunk jelezni. Hiszen ennek öreg testvére, illetőteg nagybátyja irányában meg van az az előnye, hogy ifju, erőteljes, szabadabb észjárásu, s igy a szép jövő még előtte van.

A jelentésben részletesen elő van adva, hogy melyik tanár mit adott elő? hány hallgatója volt? Miket dolgozott eddig? Ez utóbbi rovatból azt látjuk, hogy mig nehány kevéssé ismert tanár egész sor dolgozattal procedált, addig Brassai, Szabó Károly, Imre Sándor, Ladányi Gedeon régi ismert tudósaink alig dolgoztak valamit. Ha egy tájékozatlan ember olvasná ezt a jelentést, azt hinné, hogy ez utóbbiak az egyetemnek igen jelentéktelen tényezői. Épen ezért, azt hisszük, helyesebb lett volna ezt a magán irodalmi müködést kihagyni a jelentésből. Egyetemen a tanárok minden irodalmi lépését a kormánynak szemmel kisérni és kihirdetni: talán nem is ildomos.

Kir. József műegyetem. Ennek is előadatik alapitása; 1872 óta kezdődött új, magasabb fejlődése. Nem terjeszkedhetünk ki e hosszas történeti fejtegetésre itt, csak azt jegyezzük meg, hogy mig az előadott tantárgyak száma 1867-ben 51 volt, 1877-ben már 93-ra emelkedett, s az óraszám ezen intézetben mig 1867-ben 242 volt, most az 446. Hallgatók száma most 800, két annyi mint tiz év előtt. Ezen felső tanintézet most versenyez a külföldi hasonló intézetekkel. Csak az a nagy hiány jeleztetik, hogy nincs állandó, célszerü helyisége; drága bérházakban szorong.

E tanintézetnél is előadatik, hogy minden tanár mely tantárgyakat ád elő, hány órán, hány hallgatónak? Hányan, miféle szakvizsgát tettek? Minő felszereléssel van ellátva? Ezen jeles tanintézetünk aránylag sokat s örvendetesen halad.

A III ik részhez toldalékul van csatolva a kormány által kezelt s adományozandó, ugy a kormány által ellenőrzött számos ösztöndijak kimutatása is. Ez magában külön egy igen érdekes, terjedelmes közlemény, mit a t. Szerk. urak kivánatára közelebbről szivesen fogunk közölni*). Sok szülőt és tanulót érdekelhet az, hogy mely tanintézeteinknél minő ösztöndijak vannak? mik a feltételek azok elenyészésére? s kik nyerhetik el.

IV. Emberbaráti és közmivelődési intézetek.

a) A siketnémák váczi országos intézetében a 6 évi tanfolyam kivételesen a jobb tehetségü növendékekre nézve 8 évre terjesztetett ki. A módositott új tanterv közöltetik. Növendéke volt $1877/_8$ tanévben 101, egyharmada leány. Ez év alatt az intézet számára tett adományok és hagyományok 4549 frtot tettek.

b) A vakok orsz. intézete Budapesten. Volt 81 növendéke (28 leány). Alapitványi helyen ingyen ellátásban részesült 77 növ. A jelzett évben adomány és hagyományok utján vagyona 4065 frttal növekedett. Mind a két fennebbi intézet jó állapotban van.

c) A balatonfüredi szeretetházban, mely az állam által folyvást segélyeztetik, 3 családban neveltetett és oktattatott 60

*) Örömmel veszszük. — Szerk.

növendék. Az ezzel kapcsolatos vinczellér-iskolában tanult az 187⁷/₈ tanévben 8 benlakó és 18 bejáró növ. Az innen kilépett növendékek (a vinczellér-tanulókat kivéve) hajlamaik szerint majd mind mesterségre adattak, s az igazgatóság folytonos felügyelete alatt állanak ezután is. Az intézet bevétele az irt tanévben a 18,000 frtot meghaladta, kiadása csaknem 3000 frttal kevesebb volt. Egy jótékony intézet ez, mely évenkint nehány árva gyermeket megment a hasznos polgári életnek.

d) Az országos szini-tanodában az 187⁷/₈ tanévben a létszám volt a drámai szakban 28 (8 férfi, 20 leány), az operában 21 (3 férfi, 18 leány), összesen 49.

e) Az országos zeneakademiában, mely Liszt Ferencz vezérlete alatt 187⁵/₆-ban alapittatott, az 187⁷/₈ évben 62 (31 nő, 31 férfi) növendéke volt belföldi. Magától Liszttől 7 nő, 4 fi belföldi, és 4 nő, 2 fi külföldi nyert oktatást a legfelsőbb zongoraosztályban. Ezen tanévben 5 végzett növendék lépett ki az intézetből. Az egész tanévben összesen 2040 óra adatott a különböző osztályoknak.

f) Az orsz. mintarajztanoda és tanárképezde új, diszes helyiséget nyervén, sikeres működése ez által is emelkedett. Az irt tanévben járt ez intézetbe: rajztanárjelölt 54, művésznövendék 23, műkedvelő 15, iparos 24, összesen 116, a nyári félévben kevesebb 40-nel. A növendékek közül ösztöndijat 22 kapott. A rajztanári képesitő-vizsgálat szabályzata is ez évben állapittatott meg. Rajztanári vizsgálatot tett 16 jelölt, kik rajztanári oklevelet kaptak részint középtanodai, részint pedig polg. iskolai működésre.

g) A magyar nemzeti muzeum minden irányban gyarapodást mutat, legkivált a könyvtár. A rendezés minden irányban folyamatban van, részint bevégeztetett. Ezen kitünő s gyüjteményeiben gazdag nemzeti intézetünk a Pulszky Ferencz igazgatása alatt nagyon sokat emelkedett, ugyszólván európai hirnévre jutott. Tekintélyes épülete is kijavittatott, mire az országgyülés 60,000 frtot szavazott meg.

h) A műemlékek ügyében működő orsz. bizottság folytatta kutató, gondozó reformáló működését. Igen számos műemlék felvétető rajzai küdettek be a bizottság levéltára számára. Ezeknek ismertetése érdekében az a nagy fontosságu mozzanat történt, hogy „Magyarországi műemlékek“ czim alatt a kiválóbb műemlékek rajzainak kiadása Steindl Imre műegyetemi tanár vezetése alatt megkezdetett, egy szép nagy kötet már megjelent. Megérdemli a külön ismertetést. Foly a budai Mátyás-templom, a visegrádi Salamon torony, a lebényi templom, kassai dom, bártfai templom stylszerü restaurálása.

A budavári Mátyástemplom restauralásának költségére már 174,909 frt. engedélyeztetett. Hogy ez nem lesz elég, előre látható. Ezek a vallásalapból s püspöki intercalare jövedelmekből fedeztetnek.

i) A képzőművészetek ügye is jelentékeny fejlődésnek örvend, mióta saját szép palotájában rendezi kiállitásait. Ezzel kapcsolatban az üvegfestészet intézetének felállitása által a művészetnek ezen új ága nyert praktikus fejlődést; most már nem kell az utolsó festett üvegtáblát is külföldről hozatni. Ez az intézet is a vallásalapból Ő felsége engedélyével állittatott fel.

A műipar-muzeum szintén a képzőművészeti palotában hozatott létre, Dr. Pulszky Károly neveztetett ki őrének. Szándékoznak itt magyarázó előadásokat is tartani koronként a különböző műipari jelentékenyebb tárgyakról.

A ministeri jelentésnek ez utóbbi (IV-dik) része általában tanulságos és jó benyomást tesz az olvasóra.

A szerkesztőség engedelmével visszatérek még később a jelentés egyik másik pontjára. *). y.

LEVELEZÉS.

A vasárnapi iskolák.

London, 1879. márt. 10.

Tekintetes Szerkesztő úr!

Tán körülményeink követeléseihez leghivebb leszek, ha, mellőzve számos felmerülő tárgyat, nézeteimet, az itt szerzett tapasztalatok alapján, a „Vasárnapi iskolákról“ s azoknak a mi hitközségeinkben való alkalmazhatóságáról leirom.

Az angol vasárnapi iskolázás sikeres haladása, azok a meglepő jelenetek, a melyeknek számtalanszor tanuja voltam, s a melyeknek ön oly hű képét adta volt e lap hasábjain (X köt. 132—134); az az önfeláldozó buzgóság, a melylyel az önkéntes tanitók 6, 8 vagy 10 tagból álló kicsiny osztályaikat oktatgatják, — kimondhatatlan lelkesültséggel és bizalommal töltöttek el mindannyiszor. Mindenik látogatásom egy ünnepi jelenet képét véste emlékembe elfeledhetlenül . . . . . Képzelheti sajnálkozásomat és fájdalmamat, midőn eszembe jutott, hogy a mi ifjuságunknak nincsen alkalma ilyen üdvös szellemi élvezethez. A „Vasárnapi iskola“ nem létele egyike a mi ekklésiáink sok hiányainak — Ezt ugyan nem szükséges nekem e helyen indokolnom, mithogy a Ker. Magvetőben már is több oldalról volt tárgyalva a tek. szerkesztő ur és a tiszt. Ürmösi Kálmán ur levelében (XI. köt. 69—72) és tek. Jakab Elek ur „Londonban mulatásom emlékei“ czimü kitünő czikkében. Én már többször hallottam az eszme iránti nagy érdeklődésről, s azt hiszem, hogy csakis a kezdet nehézségeivel való küzdelemnek tulajdonitható a jelenlegi hallgatás.

A „Vasárnapi iskolák“-nak ekklesiáinkban való meghonositása, egyike az ugynevezett égető kérdéseknek, vagy ha még annyira nem fejlődött, mindenkinek, a ki a kereszténységben bizalmat helyez, azzá kellene tenni. Én azonban azt hiszem, hogy a megoldás akkor is nehezen fog bekövetkezni, mert arra az utak és eszközök nincsenek még felfedezve.

*) **Kérjük szivesen.**

Nekem legkevésbé sem lehet czélom oly terv ajánlhatásával kecsegtetnem magamat, a mely minden nehézséget megoldjon. Azt hiszem azonban, hogy az alábbiakban leirandó észrevételeim a tervet tisztázni s a czél elérését némileg segiteni fogják.

Az angol vasárnapi iskolázás mintáját tartva szemelőtt, egy „Vasárnapi iskola“ létesitésére három főkellék szükséges: tanitó, tankönyv és tanterem. — Ki legyen a vasárnapi iskola tanitója? — ez az első és legfontosabb kérdés. — A pap, és pedig azon fontos okból, mert a vasárnapi iskolázás, a mi jelen körülményeink között, egyéb nem lehet, mint „egy isteni tisztelet a gyermekek és az ifjak értelméhez alkalmazva.“ Ez elv szerint az iskolázás egyszerre megkezdődhetik mindenütt. A pap, a mint a gyülekezethez nagyban, ugy fog a gyermekekhez és az ifjakhoz kicsinyben, azok felfogása szerint beszélni. A czél mind két két esetben ugyanaz. Ez az angol iskolákban ma is az egyik főtényező, s én ismerek oly iskolát, a melyben a főnök vagyis iskolavezető adja a hangulatot az egésznek. Egy egyszerü beszéd a különböző tanitók által kezelt tárgyakat egybe öntve, képes közös érzést ébreszteni.

Ez nálunk is megtehető, s ide nem szükséges az elavult érthetetlen káték tanitása. A pap teendője az lenne, hogy legalább minden második vasárnap tartson egy templomozást határozottan az ifjak számára. A tárgyat, melyről beszélni akar, hirdesse ki a megelőző vasárnapon. Hivja meg a szülőket is. Igy az ifjak a templomba járást meg fogják kedvelni, mert az ott hallottakat megértik. Az angol vasárnapi iskolai irodalomnak legszebb gyöngyeit az ilyen leczkékből összeállitott müvek képezik. A „magvető“, a „konkoly“, a „mustár mag“ a „vacsora“ „ tékozló fiu“ a „jó szamaritanus“ „a farizeus és publikánus“ s több ezekhez hasonló tárgyakkal egy óra nagyon érdekessé tehető. A szeretet, erkölcsi érzet és végül a tiszta vallásosság ez egyszerü módon legbiztosabban ébreszthető fel.

A legközelebbi teendő az, hogy a pap a gyülekezet értelmesebb tagjait birja rá a közremüködésre. Minden községben vannak többen oly magasabb miveltségü egyének, nő ugy mint férfi, a kik iránt a többiek már is nagy tisztelettel viseltetnek. A pap kérje fel azokat, hogy nehány perczig valamely értelmes olvasással foglalkoztassanak nehányat az ifjak közül!

Ily formán egyetlen ember buzgósága a vasárnapi iskola létesitésére az útat megnyitotta.

Az alkalmas könyvek megszerzése a második kérdés. Ez sokkal több nehézséggel van összekötve, mint az első, mert irodalmunkban kevés mű van, a melyet czélszerüen be lehessen állandó használatba venni. Az angol, német és hollandi irodalom nagyon bő anyaggal kinálkozik, s én meg vagyok győződve, hogy azok, a kiknek módjukban áll, nem fogják elmulasztani e műveket saját nyelvünkre is átforditani, de mielőtt ez történnék, szükséges azokról gondoskodni, a kik azokat használhassák. E helyen bátor vagyok azon biztositásra hivatkozni, a melyet többször nyertem angol hitrokoninktól. Mind a „Vasárnapi iskola társaság“ (Sunday School Association), mind a Brit és külf. Unitar. Társaság“

segitséget fognak nyujtani a leforditott művek kiadására. Csak életrevalóságot kell mutatnunk s a segitség nem fog késni

A harmadik kellék a tanterem. Erre nyárban a templom felhasználható és télen át a községi iskola. Nagyon óhajtandó volna, hogy a lelkész a hét folytán egy-egy órai utasitást adjon azoknak, a kik tanitókul ajánlkoznak. Még csak egy nehány szót befejezésül. Az angol vasárnapi iskolák a szegények számára voltak alapitva. Nemcsak a roppant terjedelmü Londonban, hanem az ország mindenik nagyobbacska városában ezerek meg ezerek voltak és vannak, a kik a hetet a füst és gőzben, megfosztva a szabad levegőtől, a legnehezebb munkával töltik. Ők a társadalmi életről kevés fogalommal birnak, a családi élet örömeit csak távolról ismerik A nemesszivüek nem nézhették megindulás nélkül, hogy ennyi emberi élet ily nyomtalanul tűnjék el, a nélkül hogy valaha a vallás magasztosságát élvezte volna. Ezért alakitották nekik a Vasárnapi iskolákat.

Nekünk is ily czéllal kell kiindulnunk, s a szives olvasó ez értelemben vegye az én észrevételeimet. A mi munkás osztályunk helyzete nem oly terhes, mint a fennebb jelzett, de elégséges arra, hogy komoly megfontolásra adjon okot azoknak, a kiknek gondjára vannak bizva. A veszély különösen akkor kezdődik, midőn az ifju az iskolai kötelezettség alól felszabadul, a midőn megszűnik minden szellemi munkától. A hetet dologgal tölti el s a vasárnapot a hét alatt mellőzött élvek kipótlására használja. A roppant sok kisértésnek nem állhatnak ellent. Az erkölcsi bukás elkerülhetlen Csak vessünk egy pillantást a viszonyra, a mely a Continens és Anglia ifjuságának erkölcsi állapota között létezik. És jusson eszünkbe, hogy erre a legtöbb alkalmat a vasárnap szolgáltatja!

Kisértsük meg tehát a templomot vonzóvá és érdekessé tenni. Beszéljünk az ifjuhoz oly hangon, a melyből megértheti, hogy sorsa iránt komolyan érdeklődünk. Adjunk nekik tárgyat a miről gondolkozhassanak. Ha még nem vagyunk képesek könyvvel látni el őket, ébreszszük fel a nemes önérzetet és az erkölcsi tisztaság becsülését. De ismételten mondom, erre a dogmák tanitása nem akalmas.

Én hiszem, hogy a következő zsinaton a rendszeres iskolázás kérdése meg fog vitattatni, de a siker mindig csak a községi buzgóságtól fog függni.

Hosszadalmasságomért bocsánatot kérve mind a tek. Szerkesztő urtól, mind a becses olvasótól, levelemet azzal zárom be, hogy jelszavunk legyen a nagy költővel: „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs, mely ha megvész, Róma ledől s rabigába görnyed."

Boros György.

Budapest, ápr. 13, 1879.

Tisztelt szerkesztő úr!

A magyar unitárius hitrokonok zömétől messze, itt a Duna partján, a fővárosban, annyi idegen, hatalmas elem közt lakó unitáriusok mindig érdekes momentumnak tartjuk, habár kevesen jöhetünk olykor tanács-

kozni saját ügyeinkről és jól esik lelkünknek, ha ilyenkor még egy imát is elmondhatunk közösön s néhány perczet vallásos elmélkedéssel tölthetünk.

Igy történt most is, húsvét első napján délelőtt, az esős idő daczára, összegyültünk többen és imádkoztunk együtt és B. barátunk szokott szivből fakadó (olykor érzékeny) elmélkedésétől felbuzdulva, igaz keresztény buzgósággal vettük az uri szent vacsorát. Hálákat adtunk a jó Istennek, hogy nekünk ilyen órákat is enged. Mert sajáságosak az ilyen találkozásaink, ketten hárman csak összejövünk gyakrabban, de 15—20-an már csak ilyenkor, s ha ily ritkább összejövetelünket még egy kis vallásos szertartás felbuzdulása is áthatja, igazán mondhatjuk, hogy ünneplünk ilyenkor, a szó nemesebb, szentebb értelmében.

Avagy mi szent a földön, az emberi életben, ha nem a szivnek igaz felbuzdulása, ha nem a lelkeknek ihletettsége, felemelkedése a hétköznapiságból az erkölcsi nemesebb s lelki magasabb sphärákba! Ilyenek a mi ünnepies találkozásaink, a szent buzgóság perczei. . .

Azután közgyülést tartottunk, változtattunk fiók egyházközségünk szabályain. Számba vettük egyházi életünk mult évi folyamát; tanácskoztunk arról, hogy mikor és miként érhetjük meg azt az időt, a mikor mint önálló egyházközség állandó imaházban, állandó lelkész pásztorkodása alatt imádhatjuk s dicsérhetjük itt Budapesten Istenünket, édes Atyánkat.

Aztán keresztény buzgósággal adakoztunk, a kik jelen voltunk, fiók-egyházközségünk ez évi szükségeire s a jövő épitésére is. Majd megszavaztunk a Dávid Ferencz alapitványhoz ez évre is 10 frtot csekély közös vagyonunkból; és Fretwell angol barátunkhoz 16 éves szép reményü fia halála alkalmából mindnyájunk által aláirt részvétiratot intéztünk.

Végre eloszoltunk lelki békeséggel, a hit és szeretet lelkétől áthatva, igaz keresztény szivvel és örvendezéssel.

Adjon az Isten nekünk még sok ily szép órákat s még nagyobb jelentőségüeket is, a mikor letehetjük majd amaz alapkövet, melyet most oly szent sovárgással készitünk elő, a fundamentum megvetéseül!

r.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az unitárius vallásközönség E. K. Tanácsának hódoló felirata a felséges királyi pár 25 éves jubileuma alkalmával.

Felséges Császár és apostoli Király, Felséges Császárné és apostoli Királyné, legkegyelmesebb Urunk és Asszonyuk!

Az isteni Gondviselés iránti hála és öröm magasztos érzetében, mely Felségteknek 25 éves legboldogabb házaséletök jubileuma alkalmából a Felségtek jogara alatt levő birodalom népeinek szivét

egy közimába olvasztja össze, az unitárius vallásközönség is a leghűbb alattvalói hódolattal osztozik s abban a hazafiui s vallási kötelesség legmelegebb és legkegyeletesebb érzésével vesz részt.

E hódoló legmélyebb tiszteletünknek kifejezést adni czélja e soroknak is, melyeket Felségtek legmagasabb trónja zsámolyához letenni sietünk, vallásközönségünk egyetemét átható azon legforróbb óhajtás kiséretében, hogy Isten, ama legfőbb Hatalom, Felségteknek drága életét a birodalom és hazánk javára és boldogitására tartsa meg még hosszasan az emberi élet legvégsőbb határáig. Őrködjék égi szeretettel császári, királyi családjok felett, hogy annak fénye és dicsősége az időknek végéig áraszthassa a maga fényét és dicsőségét az egész birodalom népeire, egyházaira s ezek között a mi kicsiny, de alattvalói hűségben törhetlen vallásközönségünkre is. Legyen megjutalmazva Istentől a legteljesebb boldogsággal és áldással az a királyi gond és kegyelmesség, mellyel Felségteknek 25 éves házaséletök a történet könyvébe ércznél maradandóbb betükkel beirva s a Gondviselés tartson fenn még sok lapot abban a Felségtek dicsőséges uralkodásának a mi és késő utódaink büszkeségére és boldogitására. Miként Felségteken betölt; teljék be a Habsburg-Lothringeni dicsőségesen uralkodó Ház koronás fejein időről időre ama szent jóslat: „Mikor az igazak uralkodnak, örül a nép."

Midőn ezen buzgó óhajtásunknak s lelkünk mélyéből származó üdvözletünknek ismételten kifejezést adnánk, a legmélyebb alattvalói hódolattal öröklünk

Császári és Apostoli Királyi Felségteknek
Az unitárius vallásközönség Egyházi képviselő Tanácsának Kolozsvárt 1879 ápril 10-én tartott üléséből

legalázatosabb szolgái és alattvalói:
FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.
KOVÁCSI ANTAL,
jegyző.

A királyi pár ezüstmenyegzöjének ünnepe foglalkoztatja egy idö óta már nemcsak a hazai, de a külföldi sajtót is első sorban. Magyarország, tudjuk, a felségek egyenes ohajára állott el a hódolati tüntetések tervétől, ennek daczára azonban nem volt igaz magyar sziv a hazában, mely őszintén ne osztozott volna ama nap örömeiben, s szivből jövő és a szivből a mennyei trónig emelkedő áldás és szerencse kivána-

taiban. Valóban el lehet mondani, hogy a loyalitás ez ünnepe a nép és királya közt fennálló személyes kapcsot fűzte szorosabbra s egyszersmind az alkotmányok megpecsételéseül nézhető. Ha valahol, ugy ná lunk igazán a dynastia és a trón iránti rendithetetlen bizalom kell hogy ama gyúpont legyen, hol a nemzetiségek és különböző közjogi árnyalatok divergáló érdekei a tisztelet és hódolat érzésében forrjanak öszsze; állami létünknek elengedhetlen föltétele ez. Különben a rendezett ünnepélyes actusok közt, melyekről olvasóink már kétségkivül részletesen értesülve vannak, nem egy kiemelkedő culturhistoriai mozzanatot képez, s igy első sorban a Makart által stylszerüen tervezett s Bécsben roppant ovatiók mellett végbement ünnepi diszmenet is.

A „magyar prot. egyetem" javára, mely Debreczenben lesz felállitandó, a mint a „Prot. Hetilap"-ból olvassuk, a tiszántúli ref. egyházkerület ápril 19—22 napjain tartott közgyülése alkalmával mintegy 3100 frt iratott alá. Soós Gábor országgyülési képviselő pedig halála utánra felajánlotta ez egyetemen egy tanári szék felállitására évenként 2000—2500 frtot jövedelmező összes vagyonát és Pap Gábor érmelléki esperes szintén végrendeletileg intézkedett az egyetem javára. A „magyar prot. egyetem" felállitásának eszméje a dunántúli ref. egyházkerületből indult ki és Debreczen s méltán nagy lelkesültséggel fogadta, s tervjavaslat szerkesztésére az emlitett gyülés bizottmányt is nevezett ki. Hogyha a magyarországi protestansok az eszmét ugy karolják fel, a mint kell, s ha különösen azok, a kiknek tehetségükben áll, meghozzák áldozatukat, meg vagyunk győződve, hogy a kivánt czél, ha nem is egy pár év alatt, de el fog éretni, a mit magunk is a protestans vallásos szellemü tudományos nevelés érdekében őszintén óhajtunk.

Ötven éves szép házassági jubileum. Folyó év február 27-én egy ötven éves szép házassági jubileum folyt le Bölönben. Ottani nyug. isk. mester A l b e r t Á r o n és neje M i k ó Z s u z s á n n a, boldog emlékü Mikó Lőrincz néhai tanárunk testvére ünnepelték azt meg gyermekeik, unokáik, rokonaik családi körében. Az egyházi szertartást a család egyik tagja, bözödi lelkész Boér Lajos végezte, egy alkalmi beszédet és imát tartva, melynek kinyomatását is meghatározta a család. E mellett a jubilált házaspár e nap emlékeül a maga részéről 50 frttal, a család tagjai 35 frttal, együtt 85 frttal járultak a Dávid Ferencz alapitvány gyarapitásához. Midőn e jubileumot az azt ékesitő szép tettel együtt örömmel jegyezzük fel, a magunk részéről is áldást kivánunk a jubilált párnak. Adjon Isten éveikhez még éveket s azokat tegye oly széppé és boldoggá a jövőben, mint a multban voltak, melyekből Albert Áron afia 42 évet mint isk. mester előbb Árkoson, később Bölönben az egyház szolgálatában közelismeréssel és közszeretetben töltött el, jelenleg pedig 9 év óta már öregsége miatt az egyházi szolgálattól visszavonulva kitünő szakértelemmel gazdáskodik saját munkásságával szerzett birtokában. Éljenek még soká jó erőben és egészségben!

Reischel Károly. Örvendetes jelenség, hogy újabb időben a nemes jóltevők száma egyre szaporodik. A gróf Kuun Kocsárd és Zsedényi neveihez nem régen az egyszerü Reischel Károlyé füződött, kiről a nagy közönség eddig alig hallott valamit. Reischel heilbronni származásu, Nagy-Szombaton letelepült kereskedő volt s nejét és gyermekeit elvesztve, életének czéljául egyházát tűzte ki s annak végrendeletileg 100,000 frtot meghaladó összeget hagyományozott lelkészek, tanitók, s ezek özvegyei s egy felállitandó ágost. hitv. theologiai akadémia részére. 76 éves korában márt. 24-én halt meg, nagyszerü alapitványával nevét az evang. egyház évkönyveibe kitörülhetlenül beirva.

Az unitárius E. K. Tanács a vallásközönség nevében a szegedi árvizkárosultak nyomorai enyhitésére 100 frtot küldött, melyet a belügyminiszter magán levélben köszönt meg.

Az unitáriusok Egyházi Főtanácsa május hó 4-én rendkivüli gyülést tartott a b. Baldácsy-féle hagyaték ügyében.

A teremi unitár. templomra a király ő felsége 100 frtot méltóztatott saját pénztárából utalványozni.

Gyászhirek. Ifj. Fretwell János buzgó hitrokonunkat s a magyar nemzet hőkeblü barátját érzékeny veszteség érte kedves fia Fretwell Dalby Frigyes halálával. A szép tehetségü, nagy reményekre jogositó ifju csak 16 éves volt. Mélyen fájlaljuk, hogy elhunyt, mielőtt a „szép Magyarhont", hová apja a magyar nyelv elsajátitása végett hozni szándékozott, láthatá. Mi őszintén osztozunk a gyászba borult család mély fájdalmában s vigasztalást óhajtunk megszomorodott szivöknek. Fretwell budapesti és kolozsvári barátai e szomoru alkalomból részvétnyilatkozatokat intéztek hozzá.

2. A Pákei család Kolozsvárt újból gyászol. A szelid és mivelt lelkü Pákei Krisztina, zilahi Kis Elekné, hosszas betegség után márt. 17-én elhunyt, maga után hagyva egy kedves kis fiut. Nem csak a család, melyhez tartozott, hanem mindazok a kik ismerték e ritka kedvességü nőt, mélyen fájlalják halálát. A hű emlékezet jutalmúl erényeidért őrködjék sirod fölött, elköltözött szelid lélek!

3. Káli Nagy Lázár, ismerőseitől nagyra becsült munkás és hasznos férfi, a közügynek s minden jónak hő pártolója, életének 75-ik évében, ápril 9-én Krasznán, jobblétre szenderült. Béke lengjen porai felett!

4. Váradi Károly, a helybeli polgári iskola igazgatója s folyóiratunk munkatársa 9 éves Elemér nevü fiát ápr. 6-án elveszité szivének mély bánatára. A kedves gyermek a diphtheritis áldozata lett. Őszinte részvétünket fejezzük ki e váratlanul jött meglátogatása felett.

A szerkesztőség postája:

Gróf Kuun Géza úrnak Gratz. Nagybecsü czikkét köszönettel vettük.

Ürmösi Kálmán úrnak. Als. Siménfalva. Müvét, ugy hisszük, már legközelebbi füzetünkben közre adhatjuk.

Sándor Gergely úrnak. Deésfalva. Mihelyt terünk engedi, az ön tört. leirása is alkalmazást találand.

Dimény Zsigmond úrnak. Szilágycseh. A beküldött tört. iratokat nem használhatván, átadtuk az erdélyi muzeumnak. Szives köszönet megemlékezéseért.

Szabó József úrnak. Debreczen. Az előfizetési pénzt köszönettel vettük és az ahoz csatolt 6 frtot kivánsága szerint átszolgáltattuk a helyb. unitárius hitközség pénztárába.

Sajtóhibák.

Mult füzetünkben a 4-ik lapon első bekezdés 3 sor „tiszta elemek“ helyett „tisztátalan elemek“ olvasandó. A 66-ik lapon az Aranykönyvbe szintén csúszott be egy lényeges hiba, t. i. hogy Pálfi Dénes úr az Als.-Siménfalvi olv. egyl. báljában 30 frtot fizetett felül. Ezt illetékes helyről tett felszólalás után a tiszta számadás érdekében 30 krajczárra kell kiigazitanunk. Kapcsolatosan megjegyezzük azt is, hogy az emlitett bál összes jövedelme 45 frt, tiszta jövedelme 35 frt volt.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapitványra tett kegyes adományok.

Huszonötödik közlemény.

	fr.	kr.
3560. Kriza Sándor, n. ajtai l.	3	—
Losonczi Ján. r. k. ácspallér a Dávid Ferencz-féle kerekkőnek általa készitett állás munkadiját	17	—
Toroczkói ekkla	5	—
Ferenczi Mózes (15-ször)	3	—
Kádár József Deésről	1	—
Kászoni János, ny. szt. lászlói t.	1	—
Sándor József, dévai köz jegyző fia keresztelőjén Rédiger Árpád esp. mint keresztelő l. felhivására adakoztak:		
Sándor József, egy dr. 10 frk. arany	4	62
Mara György	1	—
Barcsai Kálmán, alisp.	5	—
Pny Zsigmond	2	—

	frt.	kr.
3570. Sándor Miklós	1	—
Sándor Lajos	1	—
Barcsai Béla	1	—
Szeredai Aladár	1	—
Barcsai Lajos	1	—
Lázár Árpád	2	—
Jánky honvéd őrn.	1	—
Barcsai Mihály	1	—
Krasznai Olivér	1	—
Tóth László	1	—
3580. Rigó Gyula	1	—
László Zsigmond	1	—
Risztó Sándor	1	—
Gyárfás Ferenc	1	—
együtt .	27	62
Pál Mózes, szováthi l. küldeménye	10	—
Péterfi Dénes, tanár (3-or)	5	—
Barabás Sándor, Verespatakról 1879-re	1	—
Ugyanonnan perselypénz	1	39

	frt.	kr.
Szász Ádám 1876—9 re 5—5 frttal	20	—
Fülöp Mózes, kidei l.	2	—
Árkosi Dénes, ny. esperes küldeménye		
3590. A ravai ekkla persely-pénz czimen	15	—
Árkosi Dénes	5	—
együtt .	20	—
Boér Gergely	2	—
Botár Ferenc Zsibóról (7-er)	10	—
Ferenczi Mózes (16 szor)	3	—
Bedő Dániel (3-szor)	3	—
A szabédi ekklában Rend Zs. Nagy J. Szilágyi J. és Fekete L. gyüjtőivén:		
Rédiger Géza l.	1	—
Rédiger Gézáné Nagy A.	1	—
Rédiger Emma	—	50
„ Ilka	—	50
3600 „ Jolán	—	50
„ Ödön	—	50
Rend Zsigmond	—	10
Szabédi ekkla	15	—
Ujlaki János	—	5
Káli Nagy Ferencz	—	10
Nagy Ábel	—	10
Szombath Dénes	—	5
Fodor Sámuel	—	10
Dandóczi András	—	5
3610. Bota József	—	3
Szabó Lajos tan.	1	—
Székely Julia	—	20
Vörös Marika	—	20
Nuridzsán Gábor r. k.	—	10
Kozma Károly	—	20
Hajdu Ábel	—	2
Friedmann Mózes izr.	—	10
Káli Nagy Simou	—	20
Nagy Gergely gond.	—	10
3620. Id. Nagy Gergely	—	50
Többek gabona-adomány ért.	5	52
együtt .	27	72
Német Károly, ev. lelkész Budapestről (4-szer)	2	—

	frt.	kr.
Kriza Sándor gyüjtőivén N. Ajtáról:		
Péterfi Sándor	—	20
Szalad Jánosné	—	10
Incze József	—	10
Péterfi Tamás	—	10
Biró Dánielné	—	10
Török Sándorné	—	10
Kádár Mihályné	—	5
3630. Léta Sándor	—	10
Szakács Dávid	—	5
Nyiredi János	—	10
Varga Mihály alsz.	—	5
Nyiredi Lajos	—	6
Benedek Samu	—	6
Varga András	—	5
Bedő Dénes	—	10
Ferencz György	—	6
Nyiredi Áron	—	10
3640. Gáspár Mózes	—	20
Péterfi István id.	—	10
Péterfi Dávid	—	10
Bihari József	—	5
Imre János apáczai	—	5
Gáspár István	—	10
Zoltán Sándor	—	10
Kisgyörgy Áron	—	10
Dombi Mihály	—	10
Darkó Lajos	—	10
3650. Ferencz Józsefné	—	10
Ferencz István id.	—	10
Dézsi Mihály	—	5
Darkó István	—	5
Rétyi János	—	8
Ferencz István ifj.	—	10
Répa Mihály ifj.	—	40
Simon István	—	10
Keresztes Samu	—	10
Léta János	—	5
3660. Bartha György ifj.	—	10
Darkó Pál	—	3
Darkó György ifj.	—	8
Darkó Mihály	—	5
Mészáros József	—	10
Fazakas Dávid	—	5
Német Mózes id.	—	10

	frt.	kr.
Zoltán György	—	5
Bartha György id.	—	10
Bartha András id.	—	6
3670. Bartha András ifj.	—	10
Költő György	—	10
Péter József id.	—	5
Tók Sándor	—	5
Albertfi Áron	—	4
Vajda András	—	5
Darkó Imre	—	10
Lőrincz József	—	5
Lőrincz István	—	5
Simén György id.	—	4
3680. Tók Bálint	—	5
Tók Áron	—	5
Péter József ifj.	—	20
Lengyel József	—	5
Németh János	—	5
Koródi István ifj.	—	10
Lőrincz János	—	3
Kisgyörgy József n. uti	—	6
Boda Samu	—	20
együtt .	5	75

Bölöni nyug. tanitó Albert Áron és neje Mikó Zsuzsánna 50 éves házasságuk jubileuma alkalmával febr. 27-kén 1879 :

	frt.	kr.
Albert Áron és neje Mikó Zsuzsánna	50	—
3690. Id. Barabás Sándor	1	—
Ifj. Barabás Sándor	1	—
Nagy István	1	—
Nagy József és nője Szőcs Rákhel a jubiláltak atya és anyatársa	2	—
Jubiláltak gyermekei:		
Albert Dénes és nője Szigethi B.	10	—
Albert Lőr. és neje Nagy R.	10	—
Albert Zsuzsánna	5	—
Albert Anna s férje Boér Lajos s kis leányuk Lenke	5	—
együtt .	85	—
Molnár Sándor (7-szer)	5	—
Ferenczi Mózes (17-szer)	2	—
3700. Gyulai László (5 ör)	5	—
Fekete Kálmán, távirdat. 1877—9-re 2—2 frtjával	6	—
Murányi Farkas Sánd. Bpest	2	—
Kálnoki Ekklából Ütő Dániel l. által 2-ik gyüjt.	4	—
Malatinszky György Atkárról	5	—
Váradi Károly (3-szor)	10	—
Vargyasi ekkla pers.p. cz.	10	—
Létai Máté l. gyüjtése Ar. Rákosról :		
Székely Mózes és Mezei Klára esküvőjén	2	24
Ehez ifj. Szilágyi S.	—	16
Borbély L. és Biró Kati esküvőjén vend.	1	—
együtt .	3	40
3710. Kővári László (4-szer)	10	—
Pál Mózes l. Szováthról :		
Karácsoni és husvéti collecta	1	—
Pál Mózes lelkész	2	—
Pál Mózesné	—	60
Tóth Ferencz isk. mester	1	—
Székely Ferencz	—	20
Kun József	—	10
Tóth Mihály	—	10
együtt .	5	—
A 25-ik közl. össz.	322	88
Hozzáadva az előbbi 24 közl. összesen .	7715	02
Az alapitvány	8037	90

Ismét szépen gyarapodtunk, de az időből is eltelt megint két hónap. Kiknél kopogtassak? a kik már többször adakoztak? vagy a kik még nem járultak ez alapitványhoz ? . . . . . Beszéljen és buzditson már a czél sikere s az ügy maga !

Kolozsvárt, ápril 26-án 1879.

Ferencz József.